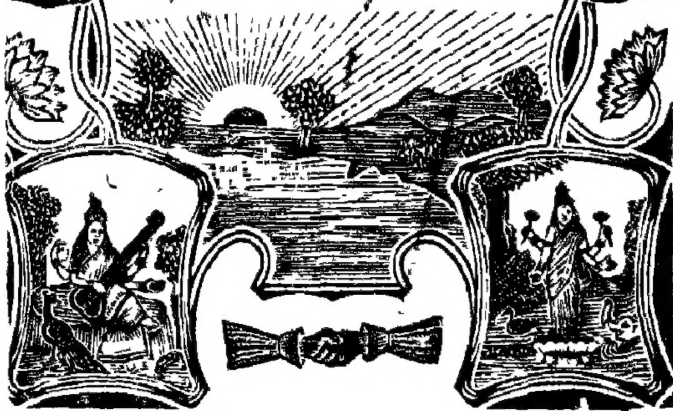

વસંત ઝંને ગુલાબ.

ક્રીમત ૦-૬-૦

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કૉપીરાખિટ વિભાગ]

અનુક્રમાક ૧૨૮૦૩ ગ્રંથીક

પુસ્તકનું નામ ૮૧૨૦૮ અને ગુલાબ

વિષય ૬ - ૩

વસંત

અને

ગુલાબ.

(નોવેલ.)

જાપાની પ્રસિદ્ધ કરનાર.

બુકસેલર મંગલદાસ બેઠતારામ શાહ

રીચીરોડ—અમદાવાદ.

માત્ર ૧ રૂ.

પ્રેસ ૨૦૦૦

સંવત ૧૯૨૨

સને ૧૯૨૧

ક્રી. ૦—૮—૦.

પ્રેસમાં વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૯૮૩

ધી “મનહર” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
મોતીલાલ ગણપતરામે છાપી
પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

આ પુસ્તકના તમામ હક પ્રસીધ કરનારે
પોતાના સ્વાધીન રાખ્યા છે માટે
કોઈએ છાપવું અગર છપાવવું નહિ.

વસંત

અને

ગુલાબ.

પ્રકરણ ૧ લું.

પતિ પત્ની.

મધ્ય રાત્રીનો સમય થયો છે. સ્વચ્છ આકાશમાં ચંદ્ર પ્રકાશી રહ્યો છે. તાડ વૃક્ષોનાં પીછા જેવાં ઝુમખાંઓ ઉપર ચંદ્રનો રૂપેરી પ્રકાશ પડતાં આકાશમાં અદ્ભુત દેખાવ જન્મી રહ્યો છે. વાસના અસંખ્ય પત્રોમાં ચંદ્ર કિરણ ગુંથાઈ નિરાતે ઉઘે છે. સરોવરના તરંગો ઉપર તે નાચી રહ્યા છે ચંદ્રના રૂપેરી કીરણોથી જંગલ અને જાંખરા ઉપર રૂપેરી ઝભો પથરાઈ રહ્યો છે. આખા ગામ ઉપર યુગ્મની દૃષ્ટિ થઈ હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો છે. ઘણાખરા લોકો વાળું કરી, ખારણાં વાસી ઉંઘમાં પડ્યા છે ચોર લોકો પોતાનો ધંધો કરવાને નીકળી ચુક્યા છે, કોઈ કોઈ જગ્યાએ એકાદ વૃદ્ધ માણસ રવેશમાં એઠો એઠો હુકો પીતો જણાય છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ કોઈ નાની વધુ તળાવમાં વાસણ માંજતી નજરે પડે છે-

સવારથી તે છેક મધ્ય રાત્રિ સુધી તેને નિદ્રા નથી ! વળી અંતરે અંતરે ખેતરોમાં ગાતા કોઈ ખેડુતનો સ્વર કર્ણ ઉપર અચડાય છે. બીજી બધી જગ્યાએ શ્વાત હોય એવું લાગે છે.

આવે વખતે એક ત્રણ માળની મેડીના ઉપલા હોલના દીવાનખાનામાં આપણે ધ્યાન કરીએ. તે દીવાનખાનાને ફરતું બધેથી શણગારવામાં આવેલું છે. જેની બીંતો પર રંગ એરંગી ફાટાઓ ટાંગેલા છે. તેના એક ખુણામાં એક કોચ પર પડેલી યુવતિને આપણે જોઈશું. તે યુવતિના ચહેરા કોઈ પણ મોટા દુઃખથી શીકો પડી ગયેલો જણાય છે. પરંતુ તેનો પરીના જેવો સુંદર ચહેરો બરાબર જોતા તે પર પડેલી શીકાશ તદ્દન ઊડાવી દે છે. તેની આખો ભ્રમરના જેવી ચળકતી અને ચપળ હતી. તેના હોડ પાકા બિંબફળ જેવા હતા; તેના મ્હોની અંદર દાડમની કળી જેવા દાંત તેની શોભામાં વધારો કરતા હતા. તે જીની ઉમ્મર વીસેક વર્ષની જણાતી હતી પરંતુ ખરેખરો જોનાર તે જલદીથી ઠીક શકે કે તે જીની ઉમ્મર પાત્રીસેક વર્ષની હોવી જોઈએ.

આ વખતે આંજી પોતાના કોચ ઉપર પડેલી છે અને પોતાના સ્વામીનાથની આવવાની વાટ જોતી હોય તેવું લાગે છે. પણ અરે ! તેણીના ગાલો પર આ આસુ સ્નાં ! તે આસુઓ તેણીની આખમાંથી ખરેખર વહેતાં હોય તેવું લાગે છે. આસુઓ વહેવાની સાથે તે કાંઈ હોડથી બળકટી હોય તેવું પણ જણાય છે.

અહા ! ત્રણ ! તારી ગતી અપાર છે, જે જગ્યાએ પુષ્કળ ધન આપ્યું છે ત્યાં કંઈ સંતતી નથી આપી અને જે જગ્યાએ ખાવા-

ના પણ સાસા પડે છે તે જગાએ સંતાનો ઉપરા ઉપર પડે છે ! !
 અહો ! તું ધડીકમાં રાજને રંક અને રંકને રાજ બનાવી આપે છે !
 જે નારા કહેલા માર્ગ પ્રમાણે ચાલતા નથી, તેઓને શિક્ષા કરવાને
 તું સદાને માટે તૈયારજ છે. ! પણ હે ! બલા ભગવાન અમે કેવા
 અને કેટલા પાપ કર્યા હશે કે તે અમેને પુણ્ય ધન આપ્યું, છતાં
 છોકરો કે છોડી કંઈ પણ આપ્યું નહીં !

આતું બોલતાં બોલતાં તેણી ધણુંજ રડે છે અને છેવટે તેને મુઠ્ઠી
 આવી જવાથી બોંધ ઉપર પડી જાય છે. પરંતુ તેટલામા તેનો ધણી.
 તેણીને પડતા પડતાં અટકાવી લે છે અને શુદ્ધિમાં લાવવાને બનતા
 પ્રયત્નો કરે છે,

વાચનાર ગૃહસ્થ ! આ સીતું નામ રંબા શેઠાણી છે અને તેના
 ધણીનું નામ રતનલાલ શેઠ છે. રતનલાલ શેઠ એક પૈસે ટકે ધણાજ
 સુખી ગૃહસ્થ હતા અને તેઓએ સારા અને પ્રમાણીક વેપારી ત-
 રીકેનું નામ ધણાક દેશોમાં કાઢ્યું હતું. રતનલાલ શેઠની ઉંમર અત્યારે
 આળીસેક વર્ષની હતી. પરંતુ પૈસાના વૈભવમાં તે કંઈ જણાતી ન
 હતી. તેઓ બધી રીતે સુખી હતા પણ તેમને કંઈ છોકરું હોયું ન
 હોવાથી તે તેમને મોઢું દુઃખ હતું. અને પોતાની પછવાડે પોતાના
 પૈસાને કાણુ ઉપયોગ કરશે તેની તે ચિંતામાં સદાને માટે રહેતા. આ
 વખતે તેણે રંબા શેઠાણીને બોલતા સાંભળ્યાં હતાં અને તેઓનું હૃદય
 પણ રંબાના વચનોથી ભરાઈ આવ્યું હતું.

હવે રંબા જ્યારે શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે રતનલાલે દિલાસો આપ
 તો કહ્યું કે—

પ્રિય ! આવી રીતે શોક કરવાથી શો ફાયદો થવાનો છે ? ઈશ્વરજી જ્યારે આપણા ઉપર પ્રસન્ન નથી તો પછી આપણે શી રીતે પુત્ર કે પુત્રીના માતાપિતા થઈ શકીશું ? રંભા—બહાલા ! આમરી સ્ત્રી જાતીનો સ્વભાવજી આવો છે કે જ્યારે મન બહુજી બરાઈ આવે ત્યારે રડવું આવ્યા વગર રહેતુંજ નથી.

શેઠ—પ્રિયે ! ઈશ્વર ઉપર બરસો રાખ; કારણ કે નાહક શોક કરવાથી આપણું કંઈ વળવાનું નથી.

આવી રીતે રંભાના મનનું સમાધાન કરી રતનલાલ શેઠે તે રાત્રી પછીથી વાર્તા વિનોદમાં ગુજરી.

પ્રકરણ ૨ જી.

પુત્ર જન્મ.

શ ૨૬ પુનમની રાત્રે શહેરમાં સર્વ કોઈ હિંદુઓના ઘરમાં જાત જાતની વસ્તુઓ બની રહી હતી છોકરાં-ઓ 'આજે તો અગાસીમા બેસી જમીશું' એના હર્ષમા અને હર્ષમાં વહેલેથીજ ત્યા જઈ જોડવાયા હતા; કેટલાક રમતા હતા કેટલાંક કુદતાંહતાં સ્ત્રીઓ આજે ધણીજ ઉલટમા આવી જઈ, રસોઈ જેમ બનેતેમજાલીથી

કરી ચાદની વખતે અગાસીમાં જવાની તૈયારી કરવાની ઉતાવળમાં હતી. કેટલીક નાગરીક સ્ત્રીઓએ અગાસીમાંજ રાધવાની ગોઠવણ કરી હતી. કેટલીક જગ્યાએ ગરબાની ધામધુમ પણ ચાલી રહી હતી. આમ અનેક જાતના રંગ હિડી રહ્યા હતા. કેટલાક યુવાન પુરૂષો ચાદનીમાં હવા ખાવાને માટે ગામ બહાર નીકળી પડ્યા હતા. આવે વખતે આપણા રતનલાલ શેઠના ઘરમાં પણ ઘણી ગડબડ મચી રહી હતી, પરંતુ તે આના કરતાં તદ્દન નીરાળીજ હતી. વાચનાર ! રતનલાલ શેઠની સ્ત્રીને મંથર કૃપાથી ગર્ભ રહ્યો હતો અને આ વખતે તેને છેલ્લા દિવસ જતા હતા અને તેણીને આજે બહુજ ડાખી થતી હતી. શરદ પુનેમને દિવસ હોવાથી ધરના નોકર ચાકર પણ રજા લઈને બહાર ફરવા નીકળી પડ્યા હતા. તેથી આ વખતે આપણા રતનલાલ શેઠ ઘરમાં એકલાજ હતા, પોતે જાતે પુરૂષ એટલે આ વખતે બહુજ મુંજવણમાં પડી ગયા, અને શું કરવું તે તેને સુજતું ન હતું. રંભાને પણ ગભરામણ થતી હતી તેથી તે યુમરાણ કરી મુકતી હતી. રતનલાલે ડોક્ટરને તેડી લાવવાનો વીચાર કર્યો અને પોતાના નોકરને બોલાવ્યો પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કોઈ હાજર નહીં હોવાથી તે વીચાર માડી વાળ્યો, અને કાંઈ સાબરી આવ્યું હોય તેમ હર્ષમાં આવી જઈ પોતાની પડોશમાં કોઈ વૃદ્ધ સ્ત્રી રહેતી હતી તેને બોલાવી લાવ્યા. ડોસી પણ બહુ અનુભવવાળી હોવાથી રતનલાલ જ્ઞાને વસ્તે તેડવા આવ્યો છે તે તુરત કળી ગઈ અને પોતાનું કામ પડતું મુકી તેની સાથે ગઈ. ધરમાં આવ્યા પછી તેણે રતનલાલને કહ્યું. “તમે અમુક ડેકાણે જઈ દાયણને તેડી લાવો, હું છું ત્યાં સુધી વાંકો વાળ થવા દેશ નહીં. મને આવડતા ઉપચારો તે આવશે તે

પહેલા કરવા બાકી રાખીશ નહીં, માટે સુખેથી જાઓ. ” રતનલાલ ગભરાતે, ગભરાતો કહેશે ઠેકાણે ગયો. આવું દુઃખ થતું હશે એમ એને ખબર નહોતી, અને તેથી તે તો એમજ ધારી બેઠો હતો કે એની વ્હાલી સ્ત્રીના પ્રાણ જશે. રસ્તામા પણ એના એજ વીચાર આવવાથી તે હાંફતો હાફતો ચાલતો હતો. કમનસીબે દાયણ બદાર કામે મઠ હતી. શું કરવું તે સૂઝતું નહીં, અને તેના ઘરનો દાંદર કિંમત માડ માડ પડતો બન્યો. કપાળે હાથ મુકી બારણા આગળ આવ્યો અને તે સ્ત્રી મળી. તેને સાથે લગ્ન ઘર તરફ વળ્યો. રતનલાલની સ્ત્રીએ ધરમા બધી જાતની તૈયારીઓ આગળથીજ કરી મુકી હતી. કારણ કે તેને કાઠ જાણુ સગું વ્હાતું હતું નહીં. આથી કરીને ડોસીમાને જાણ મુંઝવણ પડી નહીં. રતનલાલની પોતાની હાજરી કરતા સાથે આવેલી સ્ત્રીની વચ્ચે જરૂરીયાત હતી, છતાં આતુરતા અને ચિંતાને લીધે પોતે પહેલો ચડી ગયો. મુળમા ભવિષ્યના વીચારથી ગભરાયેલો તેમા વળી ઓરડામા બેઠેજ અંધારૂં ઘોર જોઈ એની મુંઝવણનો પાર રહ્યા નહીં. ડોસીમાએ એટલામા ખબર કહી કે પુત્રનો જન્મ છે ! રતનલાલનો હર્ષ માયો નહીં !

અહા ! દુનિયામાં ફેટી જાતનાં નાટકો થયાં જાય છે. કાઠ હસે છે; કાઠ રડે છે, કાઠ પડે છે, કાઠ ચઢે છે. દુઃખમાથી સુખ થતા વાર નથી લાગતી—આશા નિરાશા થઈ જાય છે ! મનુષ્ય માત્ર તો ગાડા તળે કુતરા જેવા છે, મનમા ધારે છે કાઠક અને અને છે કાઠક આમ વારે વારે બોલી પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો ? !

આનંદમા આવી જઈ પોતાના ઘરના એક અંદરના ખાનગી ઓરડામા જઈને બેઠો. થોડી વાર પહેલાં પોતે જોયેલો દેખાવ સા-

ભરી આવવાથી પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો અને બીજો દીવસે પોતાને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયેલો હોવાથી પોતાના મિત્ર મંડળને પોતાને ઘેર આમંત્રણ આપવાના તથા પોતાનું અમુક ધન ધરમાદે વાપરવાના વીચારમા અને વીચારમા પોતાના કોચ પર આડો ચઢ આરામ લેવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૩ જી.

આનંદોત્સવ.

પ્રભાતનો સમય થવા આવ્યો છે. પક્ષીઓ પોત પોતાના માળામાથી બહાર નીકળી મોટો કોલાહલ કરી રહ્યા છે. કાગડાઓ પોતાના કઠોર શબ્દોથી ગામના લોકોને વહાણું વાયાની ખબર આપતા હોય તેવું લાગે છે. ગામના ઘણા માણસો હાથમા લોટા લઈ નદી તરફ જતા માલુમ પડે છે; પતિ પ્રતા સ્ત્રીઓ નાપુત્રી છતાં પોતાના પતીના સોડમાથી ઉઠી કામે લાગી ગઈ છે. સુર્ય નારાયણ કોઈની શરમ નહીં રાખતા ધીમે ધીમે પોતાનાં ઠોરણો પ્રસરાવી રહ્યા છે, આકાશ બધે લાલ દેખાય છે.

આ વખતે આપણા રતનલાલ શેઠના મકાનમા કંઈ જુદીજ તરેહની ધામધુમ ચાલી રહી છે તેઓ પોતાના બધાં માણસોને બંગલો

સાફ સુક કરવા અને તેને શણગારવાના હુકમ કરતા માલુમ પડે છે. પોતે એ ચાર માણસોને પાસે રાખી દીવાનખાનાને હોલ સાફ કરાવે છે. દીવાનખાનાના બારણા પર લીલા કાચનાં મોતીના તોરણો લટકાવી દેવામાં આવ્યા છે. મોતીની વચ્ચે મોટા મોટા કાચના મણકાઓ પણ જડી દીધેલા છે તેથી તે આવેથી હીરાની માફક ચળકયા કરે છે. અને રાતના રૌશની વખતે તો તેના બહાર કંઈ ઓરજ હતો. આજે રતનલાલ શેઠે પોતાના મિત્રોને ઇવનીંગ પાર્ટીના સાંજના જાડા સાતના નિમિત્તરૂપે મોકલાવી આપ્યા હતા. તેથી દીવાનખાનાની અંદર બાજુ પર કોચ ગોઠવવામાં આવ્યા હતા અને સાદી તથા આરામ ખુરશીઓ ઠેક ઠેકાણે ગોઠવી હતી. મધ્ય ભાગમાં છ જણને બેસાડે એવી એક છ બેઠકની ફરતી ગોળ ખુરશી હતી. બીજીની દરેક બાજુએ તકતાઓ આવી રહેલા હતા. દિવાનખાનાની એક બાજુમાં રતનલાલની નેની સ્ત્રી સાથે પડાવેલી છબી દેખાતી હતી. શેઠાણીની તેમજ આ બીજી છબી જોનારને તરતજ થઇ આવે કે આ ધર સુધારાનું દિમાયતી હોવું જોઈએ. સ્ત્રીને ખુરશી પર બેઠક આપવામાં આવી હતી અને રતનલાલ તેના ગળા પર હાથ નાખી વીલાયતી દબો કેબો હતો. બીજો હાથ પોતાની કમ્મર પર રાખ્યો હતો. દીવાનખાનામાં બધા પરૈણાઓને બેસવાને સારી સગવડ કરવામાં આવી હતી.

સાંજનો સમય થયો બરાબર સાડાસાત વાગે બધા મીજમાનો એક પછી એક રતનલાલ શેઠને ત્યાં આવવા લાગ્યા. રતનલાલે પણ તેઓને ઘણું જ માન આપી અને સૌ સૌની લાયકાત પ્રમાણે આસન આપ્યા. બધા મહેમાનો આવી ગયા પછી મીટીંગનું કામ શરૂ થયું.

પ્રથમમાં રતનલાલે બધા પોતાને ત્યાં પધાર્યા તે માટે આભાર માન્યો. પછીથી તૈયાર રાખેલા વાજાંત્રીથી ગાયનો ગવૈયા પાસે ગવરાવી મન હેમાનોનું મન રાજી કર્યું. થોડો વખત નાચ પણ થયો અને તે પુરૂં જ્યાં પછી બધા રીફ્રેશમેન્ટ હોલમાં આવ્યા, આ હોલમાં મી. રતનલાલે ઇંગ્લીશ ઢબ પ્રમાણે ટેબલો ગોઠવ્યાં હતા. દરેક ટેબલ ઉપર ચાર ચાર માણસ ઉભા રહે તેવી સવડ કરી હતી. ટેબલ ઉપર ઘોળા મલમલની ચાદરો પાંચરવામાં આવી હતી અને તેના ઉપર રકાખીયો-મા દેશી મેવો તથા ખીજા કેટલાક પદાર્થો પીરસવામાં આવ્યા હતા. ટેબલપર જુદી જુદી જાતના રંગબેરંગી ઝાડ પણ ગોઠવવામાં આવ્યા હતાં. બધા મહેમાનોએ રતનલાલ તરફથી તૈયાર રાખેલા વાજાંત્રીના મધુર ગાયનો સાથે ખાણીને ઇન્સાફ આપ્યો. અને છેવટે હાલની ફેશન પ્રમાણે વાદનના ભક્તોએ થોડો થોડો તેનો પણ સ્વાદ લીધો. છેવટે બધા મી. રતનલાલને થેન્ક્સ આપતા આપતા પોત પોતાને ઘેર સીધાવ્યા અને મી. રતનલાલના પુત્ર ધણું જીવો તેમ ઇચ્છ્યું.

રતનલાલ શેઠે ધણી ધામધુમ સાથે આ મેળાવડો ઉજવ્યો તેને માટે તેના લોકોએ ધણું વખાણુ કર્યું. શેઠ પોતાની સંપત્તિ પ્રમાણે હજારો ગરીબ ગુરખાને ફાન આપ્યું અને બ્રાહ્મણોને પણ મારી દક્ષિણા આપી રાજી કર્યા. શેઠે પોતાના કુળ જોશીને તેડાવી પોતાના પુત્રની જન્મોત્સવી બેવરાવી અને પોતાના પુત્રનું નામ વસંત કે જે આ વાર્તામાં 'મુખ્ય પાઠ'નર છે તે રાખ્યું.

પ્રકરણ ચોથું

બે મીત્રો.

એ હો ! આજ તો હું બહેલો પરવારો. ચાર વાઝાની તૈયારી કરવા માડી હતી ને એટલામા બધું આટોપાઈ ગયું હવે દશ મિનિટમા એ આવી પહોંચશે કેમકે તે દરેક કામમા બહુ નિયમિત છે. ચાકો, આજે આપણે એના તરફથી ' તું તો બહુ ચાપાચીપ કરે છે ' એવું સાબળવું નહીં પડે. આમ વિચારતો બાગના આગલા ભાગમા પડતી કાચની બારી આગળ ડાબો દાથ કમરે રાખી, જમણા હાથની કોણી બારીની કડણ પર ટેકવી કાઢતી વાટ જોતો હોય એમ વસંતલાલ ઉભો છે. થોડીક વારમા બહારના દરવાજા આગળ કોઇના પગલા સંભળાયા, અને વસંતે દરવાજા તરફ જોયું. નાસિપાસ થઇ બારી આગળથી ગુસ્સામા ને ગુસ્સામા અદર આવી આરામ ખુરશી પર પડ્યો.

“બસ ! આજે એ મોડો થાય તો એને સો વાના સંભળાવું, મહારી દરેજા એ સુલ કહાડે છે તો આજે એનો પણ વારો આવ્યો છે. “સો દહાડા સાસુના તો એક દહાડો વહુનો ”

એક્કું વાક્ય બોલાયું ત બોલાયું એટલામા ઓરડામા કોઇ દાખલ થયું

“ મી. વસંતલાલ ! ધન્ય છે તને ! પસેરવા કરવામા દરેજા માફક આજ પણ કચાશ નથી રાખી. પણ આજે તું વખતસર છે. તાગ

નૈવા ઇંગ્લેન્ડ મિનિજનનાને ખંધુ ઇંગ્લેન્ડ શોભે. વખતસર અને નિયમ સર થવું આ સારો ગુણ તું ઇંગ્લેન્ડ હોવા છતાં તને પસંદ નથી, તેમા તું હિંદુઓનું અનુકરણ કરે છે ને બાકી ધણા ખરામા સારા સારો વિચાર કર્યા વગર વીલાયતીજ તોર ચલાવે છે. અને ખોટું હોય તો પંથ તને ગમ્યું એટલે પહેલા નાખરતું ! ને તેમા તું તેમનો ખાવાવ કરવાનો. ને સાઈ હોય પણ તને ના ગમ્યું હોય તો તેના દુધ પૌઆ ! પણ કિમો રહે, હું તો તારી રજા લેવા આવ્યો છઉં ”

“ કેમ, તું નથી આવવાનો ? ”

“ ના, ના, એમ શું ? એતો આજે ખંગલાની બહાર નવું પાટીયું લગાવ્યું છે કે “ રજા સીવાય અંદર આવવું નહીં ” તે વાચ્યા હું વિચારમા પડ્યો કે મારે હવે શું કરવું ? કોઈપણ ચાકર દેવડીમા હતો નહીં એટલે રજા લેવા અંદર તો આવવુંજ પડેને ? ”

“ જા, જા, મસ્કરી શુ કરે છે ? તારે વળી રજા લેવી ? ”

“ ત્યારે કોને રજા લેવાની ? ”

“ નવા આવનારને ”

“ પાટીયું ઇંગ્લેન્ડમાં છે, એટલે ગુજરાતીજ જાણનાર તો બિચારો ઘર પ્રવેશના ગુન્હામાં આવી જાય, તે તો જાણો હીક. પણ નવો આવનાર સારો માણસ હોય તો કોઈ દહાડો ખંગલામા એમનો એમ ધુસી જાય છે ખરો કે ? અને નહારા માણસને એ પાટીયાની શી અસર થતી. હશે તે મને સમજાવે તો હું પણ મારે ત્યાં એવું પાટીયું આઈ ” મી. વસંતને જવાબ સુઝ્યો નહિ એટલે વાત કેરવી કહી “ ચાલો ત્યારે આપણે જઈશું ”

“ હા, ”

મી. વસંતે ન છુટકે ટોપી પહેરી હાથમા લાકડી લઇ ઉતરવા માડ્યું. ન્હાના છોકરા જેમ પોતાના ઓળખીતા જોડે ખૂદાર જવાને તૈયાર થાય અને તેની સાથે જવાનું કરે તેમ ઓટલા પર જોડેલા કુતરાઓએ કરવા માડ્યું. વસંતે ચાકરને યુમ પાડી, તેમને દુર લઇ જવા કહી, પોતે લાકડી હલાવતા હલાવતા ચાલવા માડ્યું. ચાકર દેવડી આગળ ન પહોચ્યો એટલામા પોતે કાંઇ ભુલી ગયો હોય એમ તેના મ્હો ઉપરથી જણાયું.

“ કેમ શું ભુલ્યા ? ” તેના મિત્રે પુછ્યું.

“ ઘડીઆળનો પટો રહી ગયો. ”

“ હશે, ચાલશે, આપણે કયા હમણા ઓપીસે જવું છે ! અને મુંબઇમા તો ફેડ ટેકાણે ઘડીયાળ મળી આવશે. ”

“ પણ તેમા ખરી વાત કઇ અને ઓપી કઇ તે સમજાય નહીં તો મ્હાઠા ઘડીયાળ તો ટાવર સાથે મેળવેલી છે, તેમજ મને તેના વગર રહેન પણ નહીં પડે. ચાકરને બોલાવી ઘડીયાળ લાવવા કહ્યું. ઘડીયાળ આવી અને જાન્યુ ચાલવા માડયા.

વસંત—“ લાલ ! સાઈ થયું કે તું જામતસર આવ્યો, બાકી આજે હું તને ઘણું સંબળાવવા ધારતો હતો. ”

લાલ—“ એ પણ ઠીક. તું દરરોજ તારી આપચીપમાં મોડો થાય તેનું કાંઈ નહીં. અને હું અગત્યના કામસર રોકાઉં તો પણ

મહારે સાબળવાનું ! હોય, મ્હોટાની દુનિયા એમજ ચાલે છે. ”

આમ વાતો કરતા બન્ને મિત્રો ગિરગામ ટ્રામ ટર્મીનસ આગળ આવી પહોંચ્યા. આખના પલકારાની સાથે સુસવાટા કરતી, ધુળ ઉ-રાડતી, ટંગ, ટંગ, ખણંગ ખણંગ અવાજ કરતી, આસપાસ રહેનાર ને ફરનારના વિચારને વાતમાં ખલલ કરતી પોતાના માર્ગમાં આડે આવનારને શાસન આપતી, અલભેલી નગરીમાં પોતાને જય મળ્યો તેના માનમાં વિજય વાવટો માથે ધારણ કરતી, કદી કદી તાનાની માફક ઝબકતી, ગર્વ ધરતી, ધરતીને ધુળવતી, સરસ કરતી વિજ-ળીક ટ્રામ પુર્ણ વેગથી દોડી આવી અને અટકી.

લાલ—વસંત ! જોયું ! ક્યા ગયો એનો વેગ ! ક્યા ગયોએનો રોક ! ક્યા ગયું એનું અભિમાન ! તવંગર પણ મૂર્ખ માણસ આ પ્રમાણે ગર્વમાં અને ગર્વમાં આગળ ચાલ્યો જાય છે ત્યારે પાછું ફરી જોતો નથી. કોઈ સમાન મિત્ર કદાચ સલાહ આપે તો તેને બેવકુફ ગણી સાબળતો નથી. ખિચારા ગરીબના તો ભારજ શા કે પોતાની જીભ ઉપાડી શકે ? પણ તે મુર્ખને માલમ નથી કે મનુષ્ય માત્રને અટકવાનું તો છેજ કટલાક તો “ મિયા પડ્યા પણ તંગડી ઉચી ” તેના માફક કેશનની શીસીયારીમાંથી હાથ કઢાડતા નથી ને મૃત્યુ સમયે દુઃખી થાય છે, જો, ટ્રામનો વાવટો પણ જાણે તેને પશ્ચાતાપ થતો હોય તેમ ઉતારી લેવામાં આવ્યો ! ચાલો હવે આપણે ખેતી જઈશું ? ”

ટ્રામની અંદર વસંત પહેલેજ દાખલ થયો, અને લાલ પાછળથી દાખલ થયો. બન્ને જણાની બેઠક સાથેજ હતી. ટ્રામ ચલાવનારની

પાછળની ખારી આમળની જગ્યા આગળ તેમના બહક હાવાથી થટના વારંવાર થતા ઘોંઘાટને કીધે તેમની વચ્ચે થતી વાતચીત કોઇ સાંભળી શકે તેમ નહોતું.

લાલ—આજે ક્યા જવા વિચાર છે ?

વસંત—આજે.....કંપનીનો “ બોનાફાઇડ કલીયરન્સસેલ ” છે તેથી ત્યાં માલ ઘણા સસ્તે ભાવે મળશે. ’

હરેશનું વેચાણ તો ત્યારે “ મેલાફાઇડ ” થતું હશે ? લાલ હસતા હસતાં બોલ્યો “ તું આવા વેચાણ વખતેજ ત્યાંથી ખરીદી કરે છે ? ”

વસંત—“ ના, ના, એમ તો શું પણ આવી તક મળે તો ને જવા દેતો નથી. આજી હું તો વણ્ણ ખરે આવી ઇંગ્રેજ કંપની—માધીજ માલ ખરીદુ છું. એક ભાવ કહે એટલે વધારે માથાકુટ નહીં. આપણા હીંદુ વેપારી તો બમણુજ કહે.

આટલું કહી વસંત જવાની રાહ જોતો હતો એટલામા દ્રામ એકમદ અટકી પડી અને અંદર એટલા સર્વેને ધણોજ જખરો આ-ચકે. લાગવાથી તેમ થવાનું કારણ જાણવા હિતાશ્ચો બહાર ડોકીઆ કરવા મંડ્યા. જોતાં માલુમ પડ્યું કે એક ગાહું વચ્ચે આવી ગયું હતું. દ્રામ ચલાવનારનું ધ્યાન જે એ તરફ ન હોત તો જરૂર જ-ખરી અથડા અથડી થતે અને કદાચ મોટું નુકશાન પણ થતે, ગાડા વાળો તો ‘ હાક સુક્ષ્માત મલ્લી ’ ની માફક જોયા કર્યા વગર ગાહું હાકયો જતો હતો. તે પોતાની જુલ સમજ્યો ને ગાહું વાળી દીધું.

પાંછળ એક સાહેબની ગાડી ખોટી થતી હતી. દ્રામના સુપરવાઇઝર સાહેબ તે જગ્યા પર હતા નહીં તે બહુ સારૂ થયું, કેમકે ખોટી થતી ગાડીમા બેઠેલા સાહેબનો મિળજ હાથથી જતો રહ્યો હતો. ઘોડાવાળા પાસેથી ચાલુક લઇ બે ત્રણ ફટકા ગાડાવાળાને લગાવી ગાડી ઘોડાવી મુકી.

“ વસંત ? જોયું ? નીચી બોરડીને સહુ ઝુડે ! ” લાલ બોલી ઉઠ્યો. “ દ્રામ ચલાવનારની સાવચેતીને લીધે, અને એના કુટુંબના સારા નસિબે બચ્યો ત્યારે આ પ્રચાદી મળી ? ” સાહેબના માથાનો કોઇ મળ્યો હોત તો બળર પાડી દેત આ જિયારો કોને ફરીઆદ કરે અને કરે તો સાબળે કોણ ?

ગાડાવાળાએ વાંસો પંપાળતા ગાડું ચલાવવા માડ્યું. અને દ્રામનો વેગ પણ વધવા માડ્યો પોતાને જોટલું કહેવાનું હતું તે કહી દીધું હતું અથે મરજી ઉપરાત જવાબ કઢાવવાનું યોગ્ય નહીં લાગવાથી.....કંપનીની જગ્યા આવી પહોચતા બન્ને મિત્રો દ્રામમાર્થા ઝડપ લઇને ઉતરી પડ્યા.....

પ્રકરણ ૫ મું.

કંપનીમાં.

દા. નમાચી કિતરી ખલ્ને મિત્રો.....કંપનીમા દાખલ થયા. દુકાનના બહારના ભાગ ઉપર મ્હોટા મ્હોટા બહિરે બહિરે ખખરો મુકવામા આવી હતી. તેમા ચું લખ્યું હતું ? પહેલેથી છેલ્લે મુઘી પેતાના માલના વખાણુ, ઘટાડી નાખેલા ભાવની તારીફ વિગેરે, મી બાલ મન સાથે બોલ્યો “ આ વખતની બહિરારીજ આર છે બહિરે ખખરો બિયોગ વસ્તુને બહિરે લાવવાનો જતો રહ્યો, ને પેતાના વખાણુ કરવાનો થઈ પડ્યો છે.

આ વખતે મી, વસંત તો કંઈ જુદાજ કામમા બેઠવાયો હતો, પેતાના ડગલા અને પાટલુન વાસ્તે સાઈ ગરમ કપડું કઢાવી શીરંગી દરજીને બોલાવવામાં આવ્યો. માપ લઈ ડાબ પનાતું ચાર વાર કપડું બેઠશે એમ કહી તે ચાલતો થયો. બાવ તો પુછવાનો હતોજ નહી કેમકે બાવની ચીડી નો કપડાપર હતીજ કપડાતું ખીલ સાડાતેર રૂપીયાતું થયું. હિંદુ દરજીઓ નિયમિત ન હોવાથી, તેમજ કામના પુરેપુરુ બાણીતા ન હોવાથી કંપનીનાજ દરજી પાસે સીવડાવવાતું હતું. સીલાઈના વીસ રૂપીયા કલા. મી લાલે ગુજરાતી ભાષામા કહ્યું કે “ આનો સોના કરતાં ઘણજી મોલું થયું ” લાલને ઇચ્છેજ ખટપટનું બાન નહોતું. એકવાર બાવ પુછી ચુક્યા ને પછી

ત્યાં ન સીવડાવીએ તો ખોટું દેખાય એમ કહી વસંતે દરાવેલા ભાવો ત્યાં કપડું સીવડાવી આપી દીધું. “ ચોથે દહાડે બધું તૈયાર થશે અને કહો તો તમારે ત્યાં અમારા માથુસ જોડે મોકલી આપીએ ” એમ દુકાનના સાહેબે કહ્યું. “ જાતેજ આવીશ ” એમ કહી વસંત નેકટાઇ, કેલર વિગેરે રાખવામાં આવતા ભાગ તરફ ગયો. એક રૂપીયાની વસ્તુના આજે ખાર આના હતા એટલે પચીસ ટકા તો..... કંપની એમાની વેચેલી વસ્તુ પર રળીજ ચુકી હતી. એક ડઝન કેલર અને અડધો ડઝન નેકટાઇ ખરીદાયા. ખીલ થયું. પૈસા અપાયા. રૂપીયા સતારવીશનું લગભગ ચક્કર થઈ ગયું. એટલે વધારે ખરીદી વેચાણને છેલ્લે દહાડે એકદમ ઘટાડવામાં આવતા ભાવ ઉપર રખાઇ, છ વાગના આજ્ઞા હતા, પોણાછએ.....કંપનીની દુકાન આગળ મગાવેલી ધરનાં ગાડી આવી પહોંચી હતી. દુકાનમાં વારંવાર ખરીદી કરવાને વસંતની આવ જાયતી હોવાથી ગાડીવાળો ગાડી કયા લાવવાની હતી તે જાણતો હતો. કેલર નેકટાઇ ગાડીમાં મુકાયા, ને અને મિત્રો ગાડીમાં બેઠા. ગાડી કયાલેવી છે એમ ગાડીવાળાએ પુછ્યું.

વસંત—“ ધર તરફ લાલ !” આજે એપેલો જવાનો વિચાર નથી. કેમકે ત્હારું માથું દુઃખે છે ને વળી પવન ખાઇ વધારે ચઢે. સાંઈ થયું કે તું અહીં આ આવ્યો. ” લાલ બોલ્યો. “ નહીં તર વિચારા હીંદુ વેપારીઓની કચકચ અને તેમની દુકાનમાં થતી ગડગડને ગાળ પડતે. તું જાણે છે કે એપેલો કે ચોપાટી હું ત્હારી સાથે આવ્યો કે બિનેદમાં ઉતરવાનો મને પૂણી કાલ રાત્રે ઉંઘ ન આવવાથી અને બપોરે ઉપવાસની ટેવ ન હોવાથી થાક લાગ્યો છે. ”

જોત જોતામાં મંગલો આવી પહોંચ્યો અને બંને જણા ઉતરી અંગણમાં દાખલ થયા. વસંતના કાકા એમની સાથેજ રહેતા હતા. તે જુના વિચારના અને ખરા વાદી હતા. તેણે પુછ્યું કે “ જોઈ તો ખરો, ભાઈ આ શું લાવ્યો ? જીવ્યા કરતાં જોયું બહુ ”.

“ ના, કાકા. તમને ખતાવવામાં માલ નહીં, તમે વળી સતર પાના સંભળાવશો, અને તેમાં આજે તો લાલ પણ છે એટલે તમારી જોડે તકરાર કરવી ફાવશે નહીં ”

“ હાસ્તે ભાઈ આપણે તો એ તમારી તકરાર અકરારનીકલમો જાણીએ નહીં. આપણી પાસે તો એક ધાના બે કકડા તમારે તો અધુ કલમ પડેજ આવી ગયું છે. એ કલમ દમ વગરની થાય ત્યારે કાકાને સભારશો. ”

વસંતને થોડી ઘણી કાકાની આમન્યા હતી અને વળી પોતાનું માયું દુઃખતું હતું એટલે વધારે રકઝક ન કરતાં પેટી ખતલાવી, “ હાય ! હાય ! ફેટલા રૂપીઆ પર પાણી ફેરવી આવ્યો ? તારા કપાટમાં તો એ ત્રણ પેટીઓ છે ને વળી આનું શું કામ હતું ? ધીરે રહીને કાકાને ખીલવવાને, વસંતને ચીડવવાને લાલે કહ્યું. “ કાકા ! એ તો આજે ઘણા સસ્તા ભાવે આવ્યું છે....કંપનીનું વેચાણ હતું, અને તેમાં ભાવ ખૂબ ઘટાડી નાખ્યા છે. ”

“ મુઝ. એ સસ્તાના વેચનારા ! આપણા વેપારીઓની ક્યાં ખોટ છે કે એમનો ભાવ પુછીએ ? પણ લાલ, કહે તો ખરો, આના

શું પૈસા આપ્યા ? હું જાણું છઉં કે વસંત તો મને ઉડાવવાનો અને ખર્ચ કરાવવાનો નહીં. ”

• લાલ—“ કોલરના ફક્ત નવ રૂપીયા અને નેકટાઇના સાડાચાર ”
 “ હું તો આની સાડા ત્રણ દમડી પણ આપું નહીં ” કાકાએ કહ્યું.
 વસંત આટલી વાર થયા સાંભળ્યા કરતો હતો, તે બોલ્યો; “ કાકા !
 ફેશનમા તમે ન સમજો. ”

• “ હા બાઈ ! હું ક્યાંથી સમજું એ ફેશન બેસલ આપણે
 તો જોઈએ નહોતી અને સાંભળી પણ નહોતી, એતો ત્હારા જેવાને
 જોયાયા એટલે જીની આખે નવું જેવાનો વારો આવ્યો ! હવે તો એક
 નુર માણસ અને દગ્ગર નુર કપડા એવો વખત આવ્યો ! આમને
 આમ આપણી આર્થ ભુમિતું નખોદ વળી ગયું, ને હજી ત્હારા જેવા
 વધારે વાળશે. આ ત્હારી નકડી કે નેકડી જીની થાય તો માડ માડ
 સુલામા બે કાકડી મુકાય ને આ ત્હારા કોલરનો તો તેટલો પણ ઉ-
 પયોગ નહીં !! મને તો એ જોઈનેજ કોલેરા થાય છે. લાલ આ
 નથી પહેરતો તેથી શું કદરવો દેખાતો હશે ? કુદરત તે વળી શું દં-
 કાતી હશે ? ”

• લાલ—“ પણ કાકા ! એની પેટે મ્હારી ગરદન કાંઈ ઉંચી રહે
 છે ? ગરદન ઉંચી રાખવા જેવો આપણો વખત ક્યા છે ? મુછ નીચી
 ને ગરદન ઉંચી એમા ફળ શું ? ઇંગ્લેન્ડને તે જાજે છે, આપણને
 નહીં. વાક, પણ મને એક સવાલ થાય છે કે આજ આપણા દેશમા

ધંત્રેજીને આવ્યાને ધણાં વર્ષો થયાં. ત્યાંના હવા પાણી કરતાં અહીં હવા પાણી બુદ્ધાં છે. તમે તો હીંદમાજ રહી તમારો જાતી પહેરવેશ મુકી દ્યો છો તો એઓ અહીંઆ લાયા વખત સુધી રહે છે છતાં પોતાનો કેમ છોડતા નથી? આપણેજ મુખ્ય કેની કે પોતાનું મુકી પારકું હાથમા લઇએ છીએ.”

વસંત—“ આપણા કરતાં તેમનો પહેરવેશ સારો દેખાય છે.”

“ આખમાં પણ વિકાર આવી ગયો તો ! મને તો આપણું સર્તુ ને સાદું લાગે છે. તેમજ આપણા પહેરવેશથી આપણી જાતિનું તથા દેશનું જ્ઞાન થાય છે. ખરું સમજતા હો તો તેમને પોતાના દેશનું અને જાતિનું અભિમાન છે. અને તમને નથી. તમારા જેવા એ મુખ્ય નથી. ”

વસંત—“ હવે બહુ થયું. ”

“ હીક, તો તેમ આપણે તો ઘરડા એટલે ગમે તેવું બોલાય જાય છે તમને પસંદ ના પડે તો અમારા ને તમારા નસીબ. ”

“ મહાઈ તો માયું દુઃખે છે ” એમ ફહી લાલને લઈ વસંત ઉપર ગયો. “ લાલ ! આજે હીક નથી માટે આજે જરા હારમો-નિયમ વગાડ; અને હું જરા લુગડાં બદલી, દવા લગાડી આવું છું. ” દવા ચોપડી દિવાનખાનામાં પડેલા કાચ ઉપર વસંત સુતો, અને લાલે વાળું વગાડવું શરૂ કર્યું થોડા ધણાં ગાયતો વગાડી મી. લાલે જવા વાસ્તે રજા માગી.

વસંત—“ આજે અહીંજ રહેને ! આપણે એ સાથે હોઠથું
તો મને ગમશે ને વખત જલદીથી નીકળી જશે, ત્યારે ઘેર માણસ
મોકલી ખબર આપીએ. ”

લાલ—“ ના બાપ, મને માફ કર. મ્યારે ઘેર ગયા વિના
આજે ચાલે તેમ નથી. ”

- વધારે હોસાતોસ્તી ન કરતા વસંતે લાલને જવા દીધો, અને
• પોતે પોતાના ઓરડામાં જઈ પલંગ પર પડ્યો.

પ્રકરણ ૬ ઉં.

યુવાવસ્થા.

જૂલાવતી જન જાન, સાન ત્યમ જરી ન રાખે,
કરણી જુદી હોય, કહેણી જુદીજ માખે;
કરે સાહસિ કૃત્ય, બની જગ લાજ વિનાની,
અપાર વિજયી યુવા, યુવતિને કરે દીવાની.

(અલક કિશોરી)

સા

યંકાળનો સમય થવા આવ્યો છે, આકાશ વાદળાથી
ચારે બાજુ છવાઈ રહ્યું છે, કુલોની સુગંધથી શીતળ
પવન પોતાની મંદમંદ ગતિએ વહન કરતો દિવસના થાકથી થાકી
ગયેલાઓને ફરીથી કામ કરવાને ઉત્તેજિત કરી રહ્યો છે-પક્ષિઓ
પોત પોતાના માળાઓમા જવાને તૈયારીઓ કરી રહ્યાં છે, મજુર
હોકો ગાતા માતા કામમાંથી છુટી પોતાને ઘેર જતા માલુમ પડે છે.
આવે વખતે રમ્ય અલ્હાબાદ નગરની એક સુંદર સડક ઉપર આવેલા
એક રમ્ય બેઠામાં સોળ વર્ષની એક તરણી પોતાના માથાના આગળ
ભાગ પર હાથ મુકી ચિંતાતુર ચહેરે બેઠેલી જણાય છે. તેણીની સામે મેજ
ઉપર એક નાનું ટાઇમપીસ (ધડીયાળ) ખટક ખટક અવાજ કરી રહ્યું
છે. તેનીજ પાસે એક આરસી અને લખવાનો સામાન પડેલો જણાય
છે. આ યુવતિ આ ખંગલાના જે દિવાનખાનામાં બેઠી છે તે દિવાન

ખાતું નાનું છતાં દેશી વિદેશી સુશોભિત વસ્તુઓથી વ્યવસ્થા પુર્વક શણગારેલું માણસ પડે છે. એક બાળુને શોભાવતા કપાટમાં અંગ્રેજી તેમજ દેશી ભાષાના જુદા જુદા વિષયના પુસ્તકો ગોઠવાયલા નજરે પડે છે. રહામેના એક બીજા મેજ ઉપર પણ પુસ્તકોની હાર ગોઠવેલી જણાય છે. આ રમણી ધડીકમાં તે પુસ્તકો ઉઘાડી જુએ છે, તો ધડીમાં વળી લખવાની ઈચ્છાથી હાથમાં કલમ પકડી વિચારમાં પડી જાય છે, વળી એટલામાં દર્પણમાં મહો નજરે પડતા પોતાના વિખરતા વાળ સુધારે છે. આ વખતે જો કોઈ માણસ એકા એક તે દિવાનખાનામાં જઈ ચડે, તો તેને તુરત સમજાય જાય કે આ યુવતિને આજે કોઈ રીતે ચેન પડતું નથી. એને ગમતું લખવું. કે નથી એને ગમતું બેસી રહેવું. એની સુખમુદ્રા પરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે તેમ છે કે, આજે તે કોઈ ગંભીર ચિંતામાં પડેલી છે. ધડીમાં તેની આખમાથી દડદડ આસુ પડે છે, તો ધડીમાં તે રમણી લાલચોળ બની જાય છે. જાણે કોઈ આવ્યું ! એમ શંકા કરી વચ્ચે વચ્ચે તે ચમકી પણ ઉઠે છે. એવામાં એકાએક સ્ફુરી આવેલા વિચારો ઉપરથી તેણીનું હૃદય ઉભગાયું, જે વિચારોથી તેનું અતઃકરણ અત્યાર સુધી ચક્રોળે ચડેલું હતું તે વિચારો તેના મુખમાંથી કવે બહાર પડવા લાગ્યા, હું મનમાં વિચાર કરું છું કે મોટે ભોલું છું તેની પણ કાળજી ન રાખતાં તે બડબડવા લાગી:--

“ પિતાજીનું ધારવું એવું છે કે હજી હું જાળક છું. પણ તા, હવે તો હું યુવાન થઈ. દુષ્ટ અનંગ (કામ) મારા શરીરના તમામ અવયવોને પીડે છે. નથી મને દીવસમાં ચેન, કે નથી આવતી રાત્રી-એ નિંદ્રા,.....પુરણ તો એ પણ ઠીક છે, ધનાઢય છે, ઉમરે પણ

વીસ બાવીસ વર્ષની થઈ છે, તેમ કહ્યો પણ નથી. સ્વભાવને પણ
 સારો જણાય છે; પરંતુ અહા ! કેણુ જાણે કેમ ? ! જ્યારથી પેણી
 મુર્તિ મારી નજરે પડી છે ત્યારથી આ મન પાણી પાણી થઈ જાય છે.
 ગત્રી દિવસ તેની મોળી આકૃતિ મારી આપો. આગળ ખડીજ રહે
 છે. જો કે તે પુરુષ બહુ બણ્યો મણ્યો તો લાગતો નથી તેમ તેની
 પાસે દ્રવ્ય પણ પેલાના જેટલું જણાતું નથી, તો પણ પ્રેમનો
 ખરો અર્થ શું તે તે જાણે છે ખરો; મારી ઠગ્યા એમ થાય છે કે
 જાણે તેને માગે સ્વામી તરીકે સ્વીકારું જે ઉપર હિપરથી મીઠી મીઠી
 વાતો કરે છે પરંતુ મનના મેલા હોય છે તે પરિણામે સારા નથી
 નીકળતા. જેથી એમ ન થવું જોઈએ કે આ પ્રેમના પરિણામે મા-
 રેજ ફુગ્મ સહન કરવું પડે. અત્યાર સુધીમાં ધણી પુરુષોએ મારી
 સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છાઓ જણાવી છે. મ્હોટા મ્હોટા મારી ખુશા-
 મત કરવા આવે છે, હું પણ હાલના સુધારાના સમયને અનુસરતા
 તેમની સાથે (સ્નેહબંધન) ફેટીશીપ કરતા કરતા યાકી ગઈ. ફેટી
 શીપ એ મણુ અર્ધું લગ્ન થયા સમાનજ છે, પછી બાકી શું રહ્યું !
 હજે જે થવાનું હશે તે થશે. પણ આ બેમાર્ગી કયાને પસંદ કરવો ?
 આ કરતા તો બળ્યું-એ રીત સારી કે માતૃપિતા સારી રીતે તપાસ
 કરી અને વિવાહ કરે; મારા જેવી કાચી ઉમ્મરની બાળકીયો કયો
 પતિ સારો કે કયો પતિ નહારો તેના નિશ્ચય શી રીતે કરી શકે ?
 માગે પિતા કેટલાક સ્નેહી સંબંધી—સગા સાગવાને તરછોડી આમ
 એક સુધારાના સાથી બન્યા તે ખરું જોવા તો હીક ન કર્યું જો હું
 માગે દાદાને ત્યાં રહેતી હોત, તો જો કે મન ગમતો તો બેગથી ન
 સકત, તો પણ ક્યારનો જો મ્હારો વિવાહ થઈ ગયો હોત. અત્યાર

સુધીમાં તો કદાપિ એક બે બાળક પશુ થયાં હોત. હજુએ પિતા તે હદ છોડતાજ નથી, મારી સુવાવસ્થા ચાલી જાય છે અને જો તો હજુ બે વર્ષ પછી વિવાહ કરવો એમ ધારે છે. આમ ઝયારે છત્રી માની લગ્ન કરવા ધારૂં છઉં તો બેમાથી કયા પુરુષને પસંદ કરવો તેની બાજબી ચાલે છે, ત્યારે પિતાની હદ જુદાજ પ્રકારની છે. 'હે હરિ ! હવે, શું કરવું !' અરે જો પિતાજી હવે તેમનો દુરાગ્રહ નહીં છોડે તો પસ્તાવું પડશે. હુ તો....."

જો કે ગુલાબ પોતાના મનમાંજ આ પ્રમાણે વિચારો કર્યો કરે છે. એમ માનતી હતી, છતાં વિચારના આવેષમા તેને બાન નહોતું રહ્યું કે તેનો બકબકાટ બીજાં કોઈ સામ્રાજ્ય હશે. તે નહોતી જાણતી કે, તેના પિતા મીં વિલાપરાય કાંધક કામ કાજ પ્રસંગે જોડેના ઓરડામાં આવ્યા હતા, અને તે ત્યાં સામ્રાજ્ય હતા. આ સામ્રાજ્ય તે લાલ પીળા ચમ્પ જઈ હોઈ ખીસવા લાગ્યા. એકદમ દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કરી તે બોલ્યા:--

" કેમ ગુલાબ ! મારે શ્રાધી પસ્તાવું પડશે ! "

" કોણ પિતાજી ? ! તમે અહીં કયાથી ? પધારો, મારાથી શું બોલી જવાયું તે મને ખબર નથી.

" કેમ ! મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપ્યો કે ? "

" પિતાજી કહેવા યોગ્ય નથી, પરંતુ હવે કલ્પા વગર પશુ નથી ચાલવાનું હવે મારૂં કંઈ ઠેકાણું પડ્યો, નહીં તો પુરી હાની થશે. વધારે શું કહું. "

“ પુત્રિ તું બહેલી છે, ડાહી અને સમજી છે, તારા વાંચવામાં આવ્યું હશે કે, બાલવયમાં વિવાહ કરવાથીજ આ હિંદુસ્તાન પાલ-માલ થયું છે. તે દિવસે લેકચરમાં પણ એજ વાત નીકળી હતી, નાની ઉંમરમાં વિવાહ કરવાથી પ્રજા બળવાન થતી નથી. અમે દેશ સુધારવાનું બીડું ઝડપ્યું છે, અને સુધારાના સાથી બન્યા છીએ; અને જો અમેજ નહીં વર્તીએ તો પછી વર્તશે કોણ ? અમારું કહ્યું પછી કોણ સાંભળશે ? બે વર્ષ તો કાસે જતા રહેશે. એટલામાં મીઃ નગી-નદાસ ખેરીસ્ટર થઈને પણ આવશે. તેમની સાથે તારે ઠીક પડશે. ”

“ હું તે સર્વ જાણું છું, મેં એ વાતો ધણીજ લેકચરમાં સાંભળી છે. તેમ મુસ્તકા અને ન્યુસપેપરોમાં પણ વાંચી છે. જાતે પણ દસ બાર વખત આ વિષય પર લખી ચુકી છું. સ્ત્રી સમાજમાં મેં લેકચરે પણ આપ્યા છે; પરંતુ પિતાજી ! કહેણી અને કરણીમાં બહુજ તકાવત છે. મારું મન કોણ બાણે કેમ કિછાળા મારી રહ્યું છે, તે હું નથી કહી શકતી. વિકળતા વધી જાય છે, હવેજ મને અનુભવ થયો કે યુવવસ્થામાં વિવાહ કરવાની સલાહ આપનારા લોકો જુલ કરે છે.

ગુલાબ ! જો તું મારું નહીં માને તો ‘પસ્તાવું’ પડશે. પછી જેવી તારી ઇચ્છા. ”

આમ કહી ગુલાબના પિતા મીઃ વિલાપદાય કોથ કરી ત્યાંથી ચાલ્યા મયા અને ગુલાબ પાછી એકલી પડી.

પ્રકરણ ૭ મું.

કોર્ટ શીપ.

“ જો કરશે તે બરશે કોઈ શું કહેશે !

“ બાવળ વાવીને અબસ્વાદ કેમ લેશે ?

૧ “ કૌવચ સંગતથી રંગત શું રહેશે ! ?

“ ચંદન ખંડનથી ગંધ અખંડ ન વહેશે. ”

ડા. ધો. ઝવેરી.

શુ લાખ ફરીથી એકલી પડી. વળી તે પાછી પહેલાની પેઠે બેઠાડવા લાગી. “ ખરે પિતાએ એકદમ આ વાર્તા જાણી તે ઠીક ન થયું ! તો પણ શું હરકત છે ? હવે તેઓ મારા વિચાર ખુલી રીતે સમજ્યા છે. પાછળથી તેઓ બોલી તે ગયા છે કે જેવી તારી ઇચ્છા હોય તેમ કરજે, હવે શું ફિકર છે ? ” એટલામા તેની નજર રહામેના ટાઇમ પીસ ઉપર પડી અને તે બોલી:—

“ અરે છ વાગવામા માત્ર દશ મિનિટજ બાકી ! કેમ વાર, હજી સુધી તે નહીં આવ્યા હોય ? તેઓ સમય ચુકે તેવા તો ન થીજ, પણ કોણ જાણે ? તે શા કામમાં રોકાઈ ગયા હશે ? ! ! લાવ જરા બહાર જોઈ તો ખરી કે બાઇસીકલ કોની આવતીજણાય છે ? હાં એતો એજ, ચાત્રો હું પણ કપડા બદલી લઉં, બાઇસીકલ

ઉપર સાથે આજ શહેર બહાર હવા ખાવા જવા નક્કી કર્યું છે. આલું કહી ગુલાબે પેટીમાંથી કપડાં કાઢવા માડ્યા. મંજીફરાકનો કચ્છો વાળીને પગથી ફુલતો ધાધરો પહેર્યો અને બુટ મોજાં ચઢાવતી હતી, એટલામા બુટનો ખડખડાટ બહાર સંભળાયો. તુરતજ રેશમી સાડી એઠી લમ્પ તે નવા આવનાર પુરુષનો તેણીએ સત્કાર કર્યો. મુરંધે એક ખુરશી ઉપર આસન લીધું અને પોતાની બનાવની છન્ડા થી ગુલાબનું રૂપ લાવણ્ય એકી નજરે જોવા લાગ્યો. વાચનાર ! તું પણ જન્મ ગુલાબનું રૂપ જોઇએ પણ મન દ્રડ કરી રાખજે હોં ગુલાબના ચદ જોવા મુખ ઉપર કાળી રેશમી સાડી અને પીળી સાડી નનું વારફટ ધોળા કુરતા ઉપર એવી સરસ શોભા આપતા હતા કે જાણે રંગી વિરંગી વાદળે શરદ ચંદ્રને ઘેર્યો ન હોય ! તેણીના દાડ મની કળી જેવા શેભાશમાન દાતો, હરણના ખચ્ચાની આંખોની પેઠે જોતાજ વિના કિંમતે સેવક બનાવનારી તેણીની આખો; પોષ્ટની ચાચ જેવું તેણીનું સુંદર નમક, ભરાવેદાર તર થયેલો તેણીનો કપેલ-ભાગ, ચિત્તાના જેવી તેણીની પાતળી કમ્મર, બહાર ધસી આવેલી તેની છાતી, અને શરીરના બધા અંગેમાં સુંદર આ પરમ રમણીને જોતા આવેલા મનુષ્યનું ચિત્ત ઠેકાણે ન રહ્યું. ગુલાબનો ઓરડો બંગલાની એક બાજુ ઉપરના ભાગ ઉપર આવેલો હોવાથી જાણે તે કેવળ સ્વયંત્ર મકાન રૂપ હતો. સુમેઝેલા રીઝાજા પ્રચ્છન્નરોડી સગ-ધીઓને મળનારી ગુલાબને તેના બાપ તરફથી છુટ આપવામાં આવેલી હતી અને તેથી તેના મિત્રો અને સાથે જમ્યામાસ્યો. તેણીને મળવા ખરોખરજ અસહ્ય.

“આપના વસ્ત્ર પહેરવાના વખતે હું અંદર આવી આવ્યો તે

કામ મેં સમ્યક્તાની વિરહ તો કર્યું, પણ મને તે માટે આપ માફી આપશો એવી આશા છે.” તે નવા આવનાર પુરૂષે સવિનય કહ્યું.

“સમ્યક્તાના નિયમો લોકોને બતાવવો માટે જ છે. એકાન્ત શિક્ષણ કાર્પ કાર્ટીસીપ એછીજ થઈ શકે છે? જોયા કરી આપ...” હસતા હસતા આ વાક્ય કહી મુક્તમ છાતી રહી ગયો.

“આ વાક્યની સાથે આપના હસવાથી મારી આશા ટૂંક થતી જાય છે. હવે તો બહાણ કહી તમોને સંજોધું એવી આજ્ઞા આપો.

“હું હજી આપને ડીસાર્ડ ડેડ (નિશ્ચયપૂર્વક) કાઢી કહી શકતી નથી; પરંતુ મારા મનનું વલણ આપની તરફ વધારે છે. આજ કાલ બે મનુષ્યોના સ્નેહની પરસ્પરસ લક્ષ્મી યાત્રે છે. મનમા તેનો જરૂરીય (ન્યાય) થાય છે. જે તેમાં જીતશે તેની હું થવાની.”

“હું સદા આપની સંભાષણ તૈયાર છું. ગાલ મને સાફ આવડે છે. પીઆનાં; હાર્મોનિકમ આદી બાજીંગો વગડવાનું રમવા તો મને સ્વભાવિક જ છે મારી પાસે પૈસા પણ પુરવા છે. પરંતુ બરેબર પ્રેમના પાસમા તે પૈસાની શું જરૂર છે? વળી પ્રેમ અને દ્રવ્યને શું સંબંધ છે?”

આનો કામ પણ વિચાર ન દેતા સ્નેહતા મુખે મુક્તમ એક હાથે રમણથી પગમા પહેરેલા બુટને સમક્ષ કરતી બહાર નીકળી. નોકરે બાઈસીકલ સાફસુફ કરી તૈયારજ રાખી હતી. બંને પેતા પેતાની બાઈસીકલ ઉપર બેસી; રસ્તે સ્નેહતાં મનુષ્યોથી બચવો બચાવવા ઘંટડીયો વગાડતાં વગાડતાં આખરે હજાર ખાતો માટે સુચારિત સમયે સહેર બહાર આવા પહોંચ્યાં.

મુલાબના પિતાનો એક બીબ્બે નોકર પ્રથમથીજ અંતે આવેલો

હતા. અને પોતાની બાપસીકરો તેને આપી પરસ્પરસ હાથ મેળવ-
વાને પગથી ઉપર ધીમે ધીમે ચાલવા લાગ્યા. પવનનો વેગ ઘણો
હતો. સહેર બહારના તળાવના તરંગો કીનારાના પથ્થર સાથે અથ-
ડાઈ ઉંચે ઉછાળા મારી રહ્યા હતાં, ઠંડો પવન કપડા ઉડાડતો, શી-
તકાણનું સ્પર્શ આપતો; સુસવાટબધ વાતો હતો. પારસી સ્ત્રી પુરુષ,
અંગ્રેજ સાહેબ અને મડમ, તેમજ બીજાં દેશી માણસો આમ તેમ
ફરતા વાયુનું સેવક કરતા હતા. હવે ગુલામ સાથે આવનાર માણસ
કોણ હતો તેનો વીચાર વાચકોને આવતો હશે ખરો. પણ તે નવો
આવનાર માણસ બીજો કોઈ નહીં પણ આપણો સુધારાનો શોખીન
મીં વસંત હતો. જો કે તેના પીતા તરફથી તેના લગ્ન સર્વધી
હીલચાલ કરવામા આવી હતી; પણ મીં વસંતને તો પોતાના જ-
વીજ સુધારાવાળી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાનું મન હતું. તેથી આ ગુ-
લામ સાથે તે પ્રેમ બાધવાને ઘણુંજ આતુર હતો; અને તેની સાથે
અહીં ફરવા આવ્યો હતો. ગુલામ પોતાની સાથે પ્રેમ બાધવા ઇ-
ચ્છનાર મીં વસંતને સાથે લઈ એક એકાન્ત બેન્ય (પારલી)
પર જઈ બેઠી બંનેએ પ્રેમની વાર્તા છેડી. મી. વસંત પોતાની ઇ-
ચ્છાઓ એક પછી એક અનુક્રમે ગુલામને બતાવતો ચાલ્યો. બ્યારે
વાતો વાતોમા જરા પણ ગુલામ હસતી તો તેનું મન ભરાઈ જતું
અને જરાપણ જો રોષ દર્શાવતી તો તેનો જીવ બળી જતો. મી.
વસંતે વાતમાં બીજો દિવસે પણ મળવાની ઇચ્છા બતાવી અને બાણી
જોડતે એક હીરાની વીંટી ગુલામના આગળ સરકાવી પાડી.

“ અરે આપનું આ શું પડ્યું ? ”

“ હા, એ તો હીરાની વીંટી છે, ગજવામાથી રમાલ કાઢતાં

નીકળી પડો મનુષ્ય તો શુ પણ નિર્જીવ ધાતુ પાપણને ખેંચવાની પણ આપનામ તો શક્તિ જણાય છે ' જુઓ તો ખરા આ નહાનકડો વીંટી પણ મારી પાસેથી જતી રહીને આપનું શરણ લેવા ઇચ્છે છે. "

" એ આપે કેવી રીતે જાણ્યું ? આ વીંટીને અને મારે શો સંબંધ છે ? જ્યો; હવે સંભાળીને રાખો કે તે ફરીથી પડી નહીં જાય. "

" શુ હવે પણ હું આપને મારા નહીં કહી શકું ? હવે તે અગ્રીએ પણ આપનું શરણ લીધું. હવે તેનો અનાદર નહીં કરવો જોઈએ, "

" એમા અનાદર શો ' તે આપની ચીજ આપની પાસેજ ' મનવી જોઈએ "

" મારી એ એક નિર્જીવ ભેટ છે તે આપ સ્વીકારશો. "

" જો કે પિતાજી નાખુશ થશે, તો પણ નહકં તો આપને દુઃખ લાગે માટે હું તે લઉં છું. લાવો વારં, આપની યાદદાસ્તી રહેશે. "

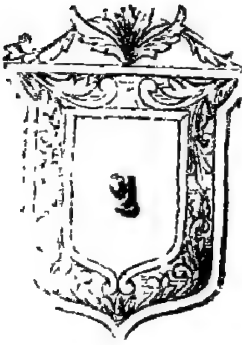
એમ કહી ગુલામે તે વીંટી પોતાના હાથમા પહેરી લીધી અને મ. વસંતે તેને પ્રેમથી એક ચુબ્બન લીધું. તે પછીની વાત ચીત સામળવાનો અને શું થયું તે જોવાનો આપણે અધિકાર નથી. માટે વાચકવંદ ! આટલેથીજ અટકો. છેવટમા બન્નેએ પોત પોતાના મા-બાપોની સલાહ લઈ લગ્નનીગાંઠથી જોડાવાનું નક્કી કર્યું અને બન્ને પોત પોતાની બાઈસીકલો પર પ્રેમી ત્યાંથી વિદાય થયાં. મી. વસંત ગુલામને બંગલે પહોંચાડી પોતાના ઘર તરફ પ્રવૃત્તિ ચહેરે વળ્યો અને મનમાં બંનેક તરંગો ઘડી કાઢવા લાગ્યો. અને પોતાના પિતા-ત્રી તેમાં સમિતિ આપશે કે કેમ અને જો ના કહેશે તો પોતાનું શું થશે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

સગન નિષ્ક્રય.

વિધાયન સુશિલ, સદગુણ ભર્યો, શોધ્યો જડે સ્વાગિતો.
એ અર્થે ધનિ, નિર્ધનિ નવ ગણો, ઓછો વધુ જાતિનો.

(કેસરવિજય)

લાખનો વિવાહ કયા કરવો તે સમ્પન્ન થઈ નવ
વીચાર કરવાને મી વીલાપરાયને ઘણી ઘણી
મુશ્કેલીયો નડવા લાગી. તે વખત એકે
હતો કે તેથી વીલાપરાયને સમગ્રયું નું કે,
આ સંસારમા જુદા જુદા પ્રકારના માણસો
જેવામા આવે છે, કપાળે કપાળે જુદી જુદી
સર્વની મતિ હોય છે. સર્વની પ્રીતિના પદાર્થો
પણ જુદા જુદા દેખાય છે. એકને જે વસ્તુ

હિપર ઘણીજ પ્રીતિ હોય છે તેજ વસ્તુ બીજને કેવલ અપ્રીતિમય પ્રત્યેક
દેખાય છે. સુખ અને સુખના હેતુઓ, દુખ અને દુઃખના હેતુઓ પણ
વ્યક્તિને માટે ભિન્ન ભિન્ન લાગે છે. એકની એકજ વસ્તુ એકને સુખકર
ત્યારે તે બીજને દુઃખકર હોય છે. દરેક માણસની ઇચ્છાઓ તે
દરેક સુખ મેળવવાનીજ હોય છે, પણ તે મેળવવાને માટે માર્ગ જુદાં દરેક
પોતાની પસંદગી જો માર્ગ હિતમ માને છે; અને જેની જેની પસંદગી
તેવા તેનાં પરિણામ ભોગ્યે છે. પોતે સુખ રૂપ માનેલા ઈચ્છિત પદાર્થ
અને તેના પ્રાપ્તિને માટે ચોજના જો વાસ્તવિક રીતે સુખ રૂપ હોયતો
પોતાના ધારેલી ઇચ્છાઓ પાર પાડે છે; પરંતુ તે ખરાજ માર્ગે લઈ

જનાર હોયતો પરિણામે સુખ શોધતા ઉલટું દુઃખ સહન કરવું પડે છે. મી. વીલાપરાય આ સર્વે સમજતા હતા. પરંતુ પોતે સુધારાના હીમાયતી હોવાથી પોતાની કન્યાને યોગ્ય બહેન ગણેલ પત્ની સાથે અને પોતાના જોડેના સુધારાના શીખીત હોય તો ઘણુંજ સારું એવો વીચાર મનમાં લાવી તેઓ મી. નગીનદાસને પસંદ કરતા હતા પરંતુ મી. નગીનદાસને દેશમાં આવવાને બે વરસની વાર હતી તેથી પોતાની કન્યાનું લગ્ન ત્યાં સુધી અટકાવી શકવા શક્તિમાન નહોતા. તે વીશે તેમણે કરેલી વાતચીત આપણે આગળ વાંચી મયા છીએ તે જાણે જણાવવાની જરૂર નથી. છેવટમાં મી. વીલાપરાયે પોતાની સ્ત્રી કાન્તાને પોતાના વીચાર જણાવ્યા અને કહ્યું:—

“ હે સુંદરી ! તે તારા જાણુવા અહારની વાત નો નથી; પરંતુ તને કહું છું કે, હવે ગુલામ નો દિવસે દિવસે મોટી થતી જાય છે. પુત્રિ રત્ન તે મોટી ઉમરને પ્રાપ્ત થતા હવે તે આપણા આંગણાને જોખાવવાને મદદે એમ લગાડે છે. તે સાપના ભારા રૂપ છે. અને તે તેને યોગ્ય સ્થાનેજ રાખવા યોગ્ય છે. આજ સુધી જે ગુલામ આપણે ત્યાં રમતી આપણ સર્વને આનંદના વિશય રૂપ હતી તેજ ગુલામ હવે વધારે વખત એવીજ સ્થિતિમાં આપણે ત્યાં રાખતાં દુઃખના ઝોળા રૂપ નિવડશે. તેના કન્યાકાળ વહી જાય છે. જો કે મારો વીચાર હમણીજ તેના લગ્ન કરવાનો નહોતો. પરંતુ તેમ કરવાની હવે મૂંઝે દરજ્જા પડી છે. હે સુલક્ષણ ! તું આ વાત સારી રીતે સમજે છે એટલે તને આ કહેવાની જરૂર તો નથીજ. આપણે અહીંયા કન્યાને માટે વરની પસંદગી અને વરને માટે કન્યાની પસંદગી તે વરકન્યાના હાથમાં નથી હોતી, પણ તેના વડીલોના હાથમાં

રહેલી હોય છે. આથી વડિલ કુટુંબીજનો સર્વ વાતનો.....
 પોતાનો અનુભવ, પોતાની શક્તિ. સ્લામા પક્ષની સ્થિતિ, તેના ક-
 ણનો, તેના ગુણનો, એવી રીતે સર્વ વાતોનો વીચાર કરી આગળ
 પગલું ભરે છે અને તેના પરિણામે ઘણુંખરું સુખજ મળે છે. હાલમા
 આ પસંદગી તે પરશુવા ઇચ્છનારના હાથમા હોવાથી. મોવન મદને
 પ્રાપ્ત થયેલા. જેમ બને તેમ સંસારમા પડવાની ઇચ્છાવાળા સ્ત્રી
 પુરુષો, કા તો સ્લામા પક્ષના રૂપથી કે જોવાન મદથી મોહ: પામે છે.
 અથવા કેટલીક વાર તો એક પક્ષ બીજા પક્ષની અમુક પ્રકારની ચા-
 હાકીથીજ અંજન્ય છે અને થોડા વખતના અનુભવમાંજ ભવિષ્ય જી-
 વનની ગાહ આધે છે. જન્મે પક્ષને પોત પોતાની સ્વતંત્રતા ત્યા પ્રા-
 પ્ત હોય છે એટલે જો ભવિષ્યમા જીવન સુખમા ગળાય તો હીક.
 નહીં તો એક બીજાને વીદાયગીરી આપતા, વળી બીજા માટે પ્રયત્ન
 આદરે છે. સ્લામા પક્ષની પસંદગીમા શા શા ગુણ ધ્યાનમા લેવા
 જોઈએ તેનું જેને જ્ઞાન નથી, તેમ કોઈપણ પ્રકારના વ્યવહારનો
 જેને અનુભવ નથી એવા મૂર્ખ અને માત્ર હવે લગ્ન કરવું જોઈએ
 એટલુંજ સમજનારા અને તેથી પરણવા તૈયાર થયેલા સ્ત્રી પુરુષોમાં
 આપણે થોડા પસંદગી માટે શાની આશા રાખવી ? ચાંચલ્યમનો વિ-
 કારને વશ થયેલા સતત સુખને ઇચ્છતા અને એકલા અમુક પદા-
 ર્થની પ્રાપ્તિથી સુખજ છે એવા નિશ્ચયવાળા થયેલા સ્ત્રી પુરુષો તેવી
 કાચી પસંદગીએ પ્રાપ્ત કરેલા પદાર્થમા પરિણામે દુઃખને અનુભવે
 નો પછી શું કરે ? કાતો! તે દુઃખમા સડાયાજ કરે અથવા ફરીથી
 સુખ મેળવવા ગમે તેવા ઉપાયો કરે. આપણે અહીં તો એકવાર લગ્ન
 ગાંધી ન્તડાયા એટલે હે પ્રિયે ! બ્રાહ્મણ વિગેરે ઉચ્ચ જ્ઞાતિમા તો
 હમેશને માટે બંધનમા પડ્યાજ. કુંભારના હાલ્લાની પેટે કે તેવા ધા-

રાવાળાઓની પેઠે એક ન પસંદ પડતા બીજું બદલવાનું નહીં અને વડિકોએ વીચાર કરી પોત પોતાને માટે નિર્માણ કરેલી પસંદગીમાંજ તૃપ્તિ માની એસવાનું, એટલે આરંભથીજ સ્ત્રી પુરુષ એક બીજા તરફ પ્રીતિ પુર્વક વર્તન ચલાવે એટલે પરિણામે સંતોષ થાય એમા શું નવાઈ ? પણ હે સુશિક્ષે ? આ વાત આ પ્રસંગે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની છે કે જે વડીલોના હાથમા તે વર કન્યાના અવિધ્ય થવ નનો આધાર છે. અને જેમના હાથમા તેમને માટે વસ્તુ નિર્મિત કરવાની સત્તા આપવામા આવે છે તેમણે તેમનો ફરકપરોગ કરવો નહીં જોઈએ.

હિપર પ્રમાણે મીઠા વીલાપરાયના વચન ધ્યાન પુર્વક સાંભળતા હતા એવા ધર્મ મુર્તિ સ્વરૂપ કાન્તાબા તેમનું બોલવું પુરું થતા સચિનય કહેવા લાગ્યા કે:--

“ હે સ્વામિન ! આપનું કહેવું મેં સાંભળ્યું. તેમ તમારા વીચારો પણ જાણ્યા. હવે વર પ્રસંદ કરવાનો આપણે રહ્યા નથી. કારણ કે એકજ ક્રેશેજમા ભણતા મીઠા વસંત અને આપણી ગુલામ વચ્ચે કોર્ટગીપ થઈ છે એવું મેં સાંભળ્યું છે. તેઓનો પ્રેમ અને એક બીજાની ચાહતા પણ પરસ્પરમાં સારી દેખાય છે. વળી મીઠા વસંતના પીતાશ્રી પણ આપણા ઘર લાયકજ સગા છે તો પછી આપણી ગુલામ મીઠા વસંતને આપીએ અને તેઓ જન્મેને લગનની માફક જોડી દઈએ એટલે આપણે માથે આવેલા આ એક કામમાંથી આપણે છુટા થઈશું.

હેવરમા આ વીચાર નકી થયો. રતનલાલ શેકને ત્યાં કહેણ જતા તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો અને વિવાહ પણ નકી થયો. શુભ મુહૂર્ત લેવાયું અને તે બાજતની મીઠા વીલાપરાયે પોતાના સગા વહાલાને બધે બજાર આપી દીધી.

પ્રકરણ ૯ મું.

લગ્ન.

(શિક્ષણીયર.)

લગ્ન ધીરે ધીરે પાસે આવ્યું. રતનલાલને ત્યાં બહુ કામ કાળ રાખાને માથે પડ્યું. શેઠનું ઘર એટલે પોતાની ગુ-
જાર પ્રમાણે સારો ન્યાતવરો કરવો પડે. સગાં વહાલાઓ આઠ દીવસ પહેલાં આવી પહોંચ્યાં.

હાથે કરી પોતાના પગમા કુવાડો મારનાર મુગો એસી રહે છે, નાલાયક તથાઓ મારી મો લાલ રાખે છે. પણ અંદર ખાનેથી જોતા સંસાર મુખી નથી હોતો તે લાંબી દ્રષ્ટિથી જણાઈ આવે છે. કેટલાક તે લગ્નની ગાંઠ તે દોરીની ગાંઠ સમજીને તોડવા તૈયાર થાય છે. જ્યાં લગ્નની પવિત્ર ગાંઠ તોડતાં વાંધો નહીં ગણાતો હોય ત્યાં પરિક્ષા કરવામાં એકસ ન રહેવાય એ સ્વાભાવિકજ છે. 'નનતી ન આવી તો છુટા છોડા !' વરઘોડો કેટલો ચડે છે, તથા ફજોતી થાય છે, અનેક જાતના તેમાં જુઠાં સાચા કરવા પડે છે. માત પિતાના સલાહ લેવાનું એમણે પણ રાખ્યું છે; તે એટલજ વારતે કે જુવાન એક જુવાનીના તોરમાં ગમે તેમ પગલું ન બરે. પણ આ સલાહ ઉપર ટપકાની થઈ પડી છે. તેઓ ના પાડી શેકતા નથી ના પાડતાં નથી. ના પાડે છે તો જુદોજ રસ્તો લેવાય છે, એક ઉત્તર તો ખીજે દક્ષિણ જાય એવાં 'એલીજબેથ' અને 'ડારસી' ના

લગ્નની બાબતમાં માતા પેસો દેખી કંઈ બોલતી નથી. પિતા 'તું
 ધારે છે કે એની જોડે તું સુખી થશે' એટલું પુછી, જવાબ બાળી.
 વધારે બટપટમા ઉતરતો નથી. આપણે સુધારો કરવાનો છે. તે એટ-
 ળાજ કે બહુ ન્યાનપણમા વિવાદ કરવો નહીં કે જેથી પશ્ચિમ કર-
 વાનું સાધન રહે. અને વચ્ચે આઠ નવ વર્ષનો કર રાખવા. કુળ,
 ઉમર અને વિદ્યા એ બધા બરાબર ધ્યાનમાં લીધા હોયતો દુઃખી
 થવાનો સંભવ ઓછો રહે છે. પેસાજ દેખી ગમે તેમ ચોક્કસ બેસારી
 છતી આપે દીકરી અને કુવામાં નાખવી નહીં. ૫૪ સર્ક હોય છે.
 તેા પસ્તાવાનું કદીજ થાય છે. કન્યા વિવાદ થતાજ વચ્ચેલી થાય
 છે. મ્હોટાની મર્યાદા પાળતું જોડું પારકું પોતાનું કરતા શીખે છે.
 મન પર દાબ રાખતા બાળે છે. તેમણી લગ્નમાં પ્રેમ સમાયસો છે.
 ધીરે ધીરે તે વધે છે અને છેવટે સુખી થાય છે. થણો બાગરો
 લગાથી સુખી થાય છે. આગા બુદ્ધ એ જરૂર તરફથી થવાનો સંભવ
 વધારે રહે છે. સાસુની યા પતિની કામ આવડત અથવા બુદ્ધ થતાં
 ને મળી જવી એ તો કાદને ખમરજ નથી. કુમળા છેડપર વાર-
 વગ માર માર કરીએ તો તે ટેકાણે રહેવો મુશ્કેલ થઈ પડે. સમ.
 ભર્યા પટાવી કામ લેવાતું હોય તો હિંદુએનો સસાર સુખી નિવ-
 ડ્યા વગર રહે નહીં. પીએર લાડમા ઉછરેલી યાજકીને જ્યારે ચોપાસ
 રાક્ષસી દુનિયાનું દર્શન થાય ત્યારે તે પણ તેવોજ ગુણ ધારણ કરે
 સાસુ કદાચ બેન બુદ્ધિથી કામ લેતી હોય અને પતિને માતા આગળ
 આમન્યા રાખવી હોય તથા તેને કહેવું ન હોય તો પણ તેની સ્ત્રીને
 તો આશ્વાસન આપવુંજ જોઈએ. સાસુની જેમ અને તેમ મરજી ઉ-
 પાડવા અને તે અકળાય અને કસુર કાઢે તો પણ પોતે જાતે ન
 અકળાવા સુચવવું. પતિ જો સ્ત્રીનો પક્ષ લઈ માને કહેવા મથો હોય

તોતો દરેજ અધ્યાસ્થળી વદ્ધ જામરી હોય તો સૌને માથે છાપા થાપે. ગરીબ સ્વભાવની હોય તો વગર મોતે મરી જાય. સૌથી સન્ન રૂતો એજ કે ઘરમા કેળવાયું બી રોપાવા ન દેવું; અને મવડ દાય તો પુત્રે તોંખા રહેવું.

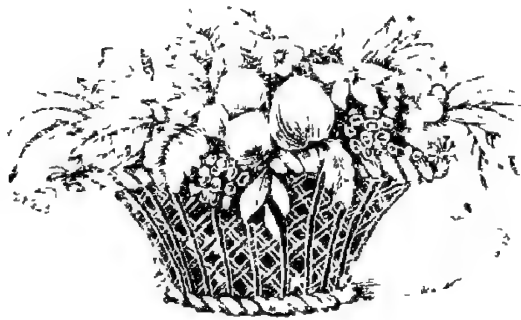
“વાચનાર” તું જુદા કે યુવાન હો, પુરુષ હો કે સ્ત્રી હો, બ્રાહ્મણ હો કે વૈષ્ણુ હો, ક્ષત્રિ હો કે શુદ્ર હો, પારસી હો, કે મુસ્લમાન હો, દેશી હો કે પરદેશી હો, લગ્ન તો તેં ઘણું જોયા હશે—જેશે તો તેની વિધીથી તને કટાણે આપવો એ હીક નહિ

રત્નલાલ રોઠે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ન્યાતવરો કર્યો અને ગામમાં બધે વાડવાડ કહેવરાતી.

નિર્વિદ્ધે ઝગત ક્રિયાની સમાપ્તી થતા વિચાર પ્રસંગે એકલા મગેલા સ્ત્રી મંડળે આનંદ પ્રવર્તે ગાયું. કે:—

• અમે ઇંડરીયાં ગઠ છત્યારે આનંદ બધોં.

અમે વસંતનાથ પરજાવી કહેયારે આનંદ બધોં.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

વિદાયગિરિ.

શાણી પુનઃ શીખામણ શી આપવી,
જાણે છે તું ચોગ્યા ચોગ્ય વિચાર જો.
જેવો સમય જુઓ ત્યાં તેવું ચાલજો;
સો શબ્દોનો એક કહો આ સારજો.

(શ્રી ભામિ ! ભૂષણ)

મં ગળ પ્રસંગ નિર્દિષ્ટે પુરો થયો. હિંદુ સંસારમા
આવા પ્રસંગો છેવટે સહેજ અગમ્ય હોય તો પસાર
થતા ભાગ્યેજ જોવામા આવે છે. કાને પહેરામણીમા, કાતો કન્યા-
દાનમા, કાંતો વસ્ત્ર પદ્ધતિમાં કે છેવટે ગીત ગાતા સ્ત્રી વર્ગ તરફથી
ખોલાતા આર્થિક મહેણા રૂપ દુયકાથી પણ જાને પક્ષને ખોલા ચાલી
તો થાય છેજ. કેટલેક ઠેકાણે તો આ ભયંકર ખોલાચાલીનું એવું
પરિણામ આવે છે કે, તેથી તો તે પ્રસંગે થયેલા કાળો ત્યાર
પછી પણ ઘણાં વર્ષ સુધી પહોંચે છે અને તેના ભોગ
રૂપ તે નવલ વર વડુને પણ થવું છે. અહીં તેમાનું કાંઈ પણ
થવા પામ્યું નહોતું; જાને પક્ષ તરફથી તેવો કાંઈ પણ નરેહનો
અસંતોષ મળે તેવું કારણ પેદા ન થાય તેવી ખાસ કાળજી
રાખવામા આવી હતી. આનંદ આનંદજી જાને દુહામા કિશોર
રહ્યો હતો.

આજે જનને વિદ્યાધીરી આપવાની હતી. વળાવવાના વખતને ચેડીનાર હતી. સર્વે તેની નૈયારી કરવાની વ્યવસ્થામાં રોકાયેલાં હતાં તે વખતે કંઈક એકાન્ત મળવાથી કાન્તાનાએ ગુલાબને બોલાવી. નવોદા યનેથી ગુલાબે પ્રીતિ પુર્વક પોતાની જૂઠ્ઠા માતાને નમન કર્યું અને તે નેમની પાસે બેસી; કાન્તાનાએ તેના માથા પર હાથ ફેરવી. તેને જય કચ્છત. લીમા ધીના પણ ગળીર સાથે તેને કંઈ શીખ મળ્યું છે એ જાણ કહેવ ત્રીચારી ત્રીચે પ્રમાણે કહેવા માડ્યું:—

બહેન ! આજે તને સાસરે વળાવવાની છે. આજ સુધી તારે એક બાલીકા નરીએ અડી' જે રીતે વર્તન કરવાનું હતું, તે તારું વખત આજથી બદલાયો છે. આજથી હવે તું સ્ત્રી સંજ્ઞાને પાત્ર થઈ છે. આજથી તારે તારી જુની ફરજને અળવવાની છે.

હે બુતિ ! આજ સુધીમાં તેં જે શિક્ષણ લીધું છે તે તારા શિક્ષણમાં, તારે સાસરામાં ફેવી રીતે વર્તવું ત્રણે સર્વ આવી ગયું છે. આ સંજ્ઞાની જુદે જુદે પ્રસંગે, તારે કહેવા યોગ્ય સર્વ કહ્યું હોવા છતાં, જો કાંઈ વસ્તુ તને કહેવા જેવી રહી ગઈ હોય તો તેમાં સાસરામાંનો વિચાર કરી સાર ગૂઢલું કરવા વાળી તારી બુદ્ધિએ તે બધું તું તારી મેળવ વિચારી વર્તજે. તને હવે અત્યારે સવિશેષ કહેવાનું ; કે શીખવવાનું નથી રહ્યું, તો પણ હું મારો ધર્મ સમજીને જે મારું કહું છું, તેનું મનન કર્યા કરજે અને કદી વિસરીશ નહીં આ પ્રસંગે કદી તેને કાન્તાએ યુત્તીતમય શિક્ષા સંમળાવી:—

ગરબી.

સાસરીયે મતા બહેન ! શિખામળ સાસરી.
આપું હું પુજને આજ, પ્રિય ભગિની મારી,
હું સુઘ સુતા ' ગાલી વળી શાણી મારી,
સમજું છે, પણ કંઈ ધર્મ મારો હું ધારી—ટેક.

બટ સાથે જમ સાસુછને પ્રથમ લાગજે પાયરે,
 પછી નણુંદી, જેઠાણીને જેથી તે રીઝાય, શીખામણ
 નાની નણુંદી દેગણીના પૂછી કુશળ છેમરે,
 વૃદ્ધિ શ્વસુરને નમન તું કરજે, રાખી હૃદયે પ્રેમ, શિખામણ
 મયોદાથી, મૃદુ વાણીથી, ધીમે સાદે બોલીયેરે,
 ઝાની વર્તા કરે કોઈ તો; તે શ્રવણ ન કરીયે કદીએ, શિખામણ
 વૃદ્ધિના વિષુ પડોશ ધર, કે અન્ય ઘરે નવ જમ્યેરે.
 ધરતું કાર્ય કસીને પ્રીતે, સહુને બહાલા થઈએ. શિખામણ.
 વૃદ્ધિ વર્ગની સાથે વારતા, કરીએ દરીએ કરીએરે,
 પુરુષ બીજની સાથે કે દીન શબ્દોન્યાર ન કરીએ, શિખામણ
 ધરની વાતો બહાર ન કરીએ, મનહુ રાખી મ્હોટુરે,
 નાચું જુહું કોઈની ન કરતી, હોય ખરું કે ખોટું. શિખામણ
 દોષ આપણા કાઢે કે તો, કોઈ જરી ન થઈએરે,
 શિક્ષા દર્ઠએ નહાનાને, મ્હોટાની શિક્ષા લઈએ. શિખામણ.
 આજુબણ કે અન્ય દેવથી, પંડ ન નાખતી બાળારે—
 સંતાપીશ ના, રહી સંતોષે, સ્થિતિ પોતાની પ્રિય સંભાગી શિખામણ
 હૃદય ધારીને મનન તું કરજે, આ શિખામણ ખામરે,
 રમતા હસતાં, કદિ પણ કેનું, કરીશ ના તું દારપ, શિખામણ
 (અલક કિશોરી.)

કાન્તામા હજી તો પુરૂં બોલી પણ નહોતાં રહ્યા એટલામા જન
 વિદ્યાગિરીનો સમ્રથ થવા આવેલો હોવાથી એક પછી એક સર્વ
 સગાં ભરાવા માડ્યા. વાત બંધ રહી. થોડીવાર પછી ગુલાબને વળા-
 ની તેણે નવિ દુનિયામાં પ્રવેશ કર્યો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

કુદરતનો કેર.

મરકીનો ત્રાસ હાંફના હરેક ગાગમા વર્તી નડ્યો હતો. અલ્લાખાદની ગીચ વસ્તીને ખાસ કરી ઘણું દુઃખ વેડવું પડતું હતું. એક પછી એક હરેક કોમની લાસો જતી જોવામાં આવતી હતી, હૃદયને ચીરી નાખતી હતી. દુકાં સમયમા કંઈ કંઈ કુટુંબો તેનો ભોગ થઈ પડ્યાં હતા, કેટલાકવું નામ નિશાન જતું રહ્યું હતું. સરકાર પણ તે દુષ્ટ રોગ અટકાવવા અનેક ઉપાયો કરતી હતી. પ્રથમના વર્ષોમા તો અજબ પ્રયાસ ચાલી રહ્યો. કોઈ ઘર ખાલી કરાવે, કોઈ જગ્યાએ ચુનો ઘોળાવે, કોઈ ઘર ઘોવડાવી નાખે, કોઈ ઠેકાણે 'કવોરેન્ટાઇન' નાખે આ રસી મુકાવવાનો કાયદો કહાડે લોકો કેળવણીમા કેટલા પછાત છે અને અન્ય કતોને તે પર લઈ આવવાનું હતું કેટલું બાકી છે તે આ વખતે ખુલું જણાઈ આવતું. લોકો એક તો મરકીના ત્રાસથી પીડાતા હતા તેમા આ સ્વચ્છતાના ઉપાયો તેમને વધારે ત્રાસદાયક લાગ્યા. આવા લોકો સાથે કોસલાવી, સમજાવી કામ લેવાતું હતું. અમનદારોનો ઘણો બુજ્જ ભાગ આ વિષય જાણતો હતો અને તે પ્રમાણે કરતો હતો. આવા વખતમાં જીંદગીની એક પળની પણ સલામતી નહોતી છતાં કેટલાક દલકા માણસોએ આ કાયદાવધનો લાભ લેવા દિંમત કરી અમનદારોની સખ્તાર્થ આગળ કરી, કોઈને સનાવી, અમણ લોકોને દુઃખ દઈ પોતાના ખીસા તરફીયા. પાચ પૈસા મળ્યા નહીં તો ન જોયા નવા અને સ્વચ્છ રેશમી

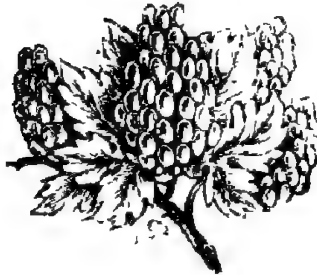
તાકાઓ. ન કીધી ઠીનખાનની યા રેશમી સાડીયોની દરકાર સમજી અને કેળવાયલા લોકોથી છેવટે આ ત્રાસ ખમાયો નહીં સરકાર પણ છેવટે સમજી ગઈ, કુદરત આગળ હારી ગઈ, ‘કવેરેન્ટાઇન’ વીગે-રેના કચ્છાઓ કલાડી નંખાયા અને રોગ જાણે અડધો અડધ ઝાઝો થયો હોય એવી લોકોને ઠાઠેક વળી.

સરકાર જ્યાં દંડી પડી જાય ત્યાં સાત્ત્વિક પ્રકૃતિની હિંદની વસ્તી રીસાત પડે એમાં શી નવાઈ? સરકારે જ્યારે કુદરત સામે લડવાના ઉપાય અંધ કુર્ચા ત્યારે હિંદની પ્રજા તો વધારે બેદરકાર બની, મુઘડ અને સ્વચ્છ જગ્યાઓમાં ટણ મરકી દેખાવ દેવા લાગી એટલે તો લોકોનાં મ્હોટો ભાગ પોતાનો વાસ આવે એવી મરકીવાળી જગ્યા માથી પ્રસંગ આવે અદલતો નહિ. ગત સંજોગો જોતા રીટો બની જનો. પ્રભુ પર ભરોમો રાખી જ્યાનો ત્યાજ પડી રહેનો.

મરકીએ આ પ્રમાણે દસેક વર્ષ થયા હિંદમાં વાસ કયો હતો. તેના કોઈક ભાગમાં અવારનવાર, તે રોગ ફાટી નીકળતો હતો. આ પ્રમાણે અઢહાબાદમાં પણ તે રોગ એક વખત ફાટી નીકળ્યો અને તેણે આપણા રતનલાલ શેઠને પોતાના સખાટામાં લીધા ડાકટરોના દિવસારો નકામાં ગયા અથે સ્નેહીઓની પ્રાર્થના નિષ્ફળ થઈ. આ વખત તેની છેલ્લી ઘડીનો હતો. ખધા તેના ખાટલા પાસે બેજાં થયાં હતા. મી. વસંત પણ પોતાના આપના છેલ્લા હુકમો ઉઠાવવાને ઠાજર રહેલો હતો. રતનલાલ શેઠના મ્હોમાંથી છેલ્લી ઘડીના શબ્દો નીકળવા શરૂ થયા. વસંત...રંબા... પ્રભુ એમ તુટક તુટક શબ્દો અડધા પડધા સંભળાયા ન સંભળાયા અને છેલ્લો શ્વાસ નીકળતા વ...સં...ત...રા...મ બોલતાં બોલતા એક જરાક આંચકો આવી આ

પવિત્ર હાંદીની એકાએક અંત આવ્યો. અને રતનલાલ શેઠના આત્મ
આ ફાળી દુન્યાનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગમાં સુખ લેવાને માટે ચાલતો થયો.

આર દિવસની કુંક માદગી ભોગવી આ સંસાર છોડીને સ્વર્ગનું
સુખ ભોગવવા રતનલાલ ગયા. વસંતની દુઃખનો પાર રહ્યો નહીં.
મોહલામાં કહ્નજાટ થઈ ગયો. સગાઓ વિંટળાઈ વળ્યા અને વસંત
તથા રંભાને શાત કરવા લાગ્યા, હવે બધી આફતો વસંત ઉપર
આવી. તેણે મનમાં ધારેલા બધા મોજશોખ એક બાજુ ઉપર રહી
ગયા અને સંસારના વ્યવહારમાં પડવાની ફરજ પડી, ટૂંક રંભા
શેઠાણીના દુઃખનો પાર પણ રહ્યો નહીં. તેણીને હવે એક વિચાર
તરીકેની હાંદી ગાળવાનો વખત આવી લાગ્યો. અને તેણી દુઃખના
દિવસો ગાળવા લાગી.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

“ કોઈ દીન મહેલા માગીયા, કોઈ દીન છોપર પાટ,
કોઈ દીન એવો આવશે, બુખ્યાં નહીં મળે ખાત. ”

નિયાનો રંગ બદલાયો. કુદરતના નિયમ પ્રમાણે મુખ્ય પછી દુઃખ સહારો માટે એક માણસને સહન કરવું જ પડે છે. પરંતુ સુખના વખતમાં પ્રસાદ ન જવું અને દુઃખના સમયમાં હિમત હારી નજવી એજ સગવડ માણસનું કામ છે. મી. વસંતના પિતાને યુજરી ગયા આજે છ માસ થતા આવ્યા છે. પોતે અત્યારે મહેલા કરતા ધણીજ નિરાળી સ્થિતિમાં માલુમ પડે છે. પોતાને માટે કયો ધંધો પસંદ કરવો તેના વિચારમાં આજે આમ તેમ કાફા મારતો જણાય છે. છેવટમાં મી. વસંતે પોતાનો વીચાર મુંબઈ જઈ કમાવાનો રાખ્યો અને તે પ્રત્યે જવાની પોતાની મા પાસે રજા લેવાને માટે ગયો. “મા, વેપારીઓના હિસાબ ચુકતે કયાં છે; હવે કોઈનું કંઈ રહ્યું નથી તો હું મુંબઈ જવા ધારું છું.”

“ બાઈ, એટલી બધી કેતવણ શી છે? જરા આરામ તો લે; મુંબઈના હવા પાણી તને ઠીક પડ્યાં કે ન પડ્યાં! એકાદ મહિના ત્રીસામે લઇને સુખેથી જાજે. ”

“ એટલો બધો વખત તો કહાડવો મને બહુ પરમે પડશે. એ તથા દિવસમાં જવું ધારતો હતો તેને બદલે દસ દિવસ પછી જામણ મ્હાં મન બહીથી ઉઠ્યું છે એટલે મને એન નહિ પડે. ત્યાં અવસર ચુક્યા મેવલા. ”

“ ઠીક એમ કરજે, તું ત્યાં જઈ શું કરવા ધારે છે? ”

“ હાલતો કંઈ નહીં કર્યું નથી. ત્યાં મૂઝી આવશે તે ખરું. ”

“આવું સાહસ કરવાનું શું પ્રયોજન ? ત્હારા મિત્રનાં પિતાની અહીં બહુ સારી વગ છે તો તેને કહી અહીં રાજ્યમાં ગોઠવણ થાય તો કેમ ? તું ચતુર છે અને ત્હાડું નસીબ સારું હશે તો જટ અહીં જશે.”

“આ મને રાજ્યની નોકરી પસંદ નથી, ચંદતાએ વાર નહીં તેમ પડતાએ વાર નહીં. જીવ આખો દકાડો તાળવે. મ્હોટા હોદ્દાને દયા તો નો ભોગજ. ખુશામતીઆના દર્શન દરરોજ સવારના મ્હોર મ કરવાના આપણે મોઢે આપણું સારું ભોલે અને બીજાનું ભુલું. ઓખને ત્યાં જાય તો એથી ઉત્તરુજ બાપણુ ચાલે. આપણને રાજ્યની વરધી ક્યારે આવશે તેનું પણ ઠેકાણું નહિ. ન જોય રાત ન જોય દવાડો. નહિ જેવી બાબતમાં આપણને બોલાવે.

સાધારણ નોકરી ઉપર હોમએ તો ઉપરી ગમે તેવો હોય, કેરે પંતે મનું કરનો હોય પણ તેવાની આપણે ખુશામત કરવી ન કરીએ તો આપણા પર કરડી નજરે જીએ પાંચ પૈસા એમને વધારે મળ્યા એટલે જાણે આપણે તેમને પૂજવા. કામ કરતા આપણા કુચો નીકળી જાય અને માન બધું એમને મળે. રાજ્યની નોકરીમાં શક હોય તો તે તાગડધિન્તા કરે અને ગરીબ હોય તો તેના વૈતર કરતા વાસો મોવડો થાય અને તે જતા અક્ષિતમાં અપજશ.

રંભા શેઠાણી તો આ મ્હોટું બાપણુ સાબળા પુતળુંજ થઈ ગયા તેણે કહ્યું એ એના ધ્યાનમાં ઉતર્યું અને તેથી મુંઝા જવામાંજ વચ્ચેના સ્વાર્થ કદ સધાય એમ છે એમ ધારી વધારે બોલ્યા નહિ. “હાક-ત્યારે મુખર્ષ જજે. ઉતરવા બાબત શો વિચાર કર્યો ?”

“ત્હારો મિત્ર મને મુખર્ષમાં ઠાકના પર ચીકી આપવાનો છે તેને ત્યાં થોડા દિવસ નિભાવીશ. પહેલાં તો રહેવાની જગ્યા શોધી કંડાડીશ. પછી નોકરીની શોધમાં રહીશ. જમવાનું પણ ધેરજ રાખી શકારણુ મને વીગ્યામાં કાવશે નહિ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

પ્રેમી જોડાની વાતચીત.

પ્રેમી છે મુજ કંઈ ગદગદિત થી અત્યુ પ્રવાહો કરી.
ચિંતાથી નબળા પડી નયન આ દેખે ન શોકે જરી;
એવો શોક અરણ્યવસિ અમને થાયે ખરા સ્નેહથી,
તે શી વાત કરે ગૃહસ્થ જનની સંસાર દેરી જુડી.
(જવેરીલાલ.)

વ સંત મેડા ઉપર ગયા અને રંભા સાજ પડવાથી કોઈ સગામાં માદુ હતું તેને જોવા ગઈ. જતે જતે વસંતને ખારણું જોવાની કહેતી ગઈ. તેને ગયાને પાંચ મિનિટ બાગ્યેજ થઈ હશે અને ખારણું પાછું ઉઘડ્યું. “એ કોણ ?” જવાબ મળ્યો પણ પછી તે ઘણો ધીમેથી અપાયો એટલે ઉપર સંભળાયું નહીં. ‘હશે. ને હશે ને ઉપર આવશે’ એમ વિચાર કરી પોતાના હાથમાં પુસ્તક હતું તે વાંચવામાં મી. વસંત રોકાયો. આવનાર માણસે ધરના નીચલા ભાગમાં બેઠે ફરી કોઈ ન હોવાથી ઉપર કુચ કરી, વસંતના મેડોનું ખારણું અડ્યું ઉઘાડું હતું, ત્યાં ધીરે ધીરે ખગલે આવ્યું. વસંત એક નો વાંચવામાં તક્લીન હતો ખારણું તરફ તેની પીઠ હતી એટલે આવનારને જોઈ શક્યો નહિ, આવનાર અંદર જતા ખંચાતું

હતું. ‘જાઉં ! કદાચ રીશે ભરાશે તો ? ના, ના, છે તો આનહી એમ મારા મનમા લાગે છે ખરું. આવા વિચારો ગુલાબના મનમા આવવા લાગ્યા. વાંચનાર ! આ વખતે ગુલાબ પોતાના બાપના ઘેર-થી કાંઈક કામ હોવાથી અહીં પોતાની સાસુને મળવા આવી હતી. એટલામા હજુ કોઈ આવ્યું નહિ તેથી વસંત મધ્યભોગ ઉભો થયો. કાંઈ ચોર ભોર ભરાયો કે શું એમ બોલતાં ચોપડી ટેબલપર મુકી દીધી. ગુલાબ મનમા બોલી ‘ચોરનો ખરીજ તો પણ તમે ગણોતો. વસંતે પીક ફેરવી બારણા તરફ જોયું તો કોઈ સંતાઈ ગયું હોય એમ એને લાગ્યું. “ નાની બહેન, તારા આ અટક્યાળા મુક ” એમ કહી બહાર આવ્યો આવ્યો અને ચમક્યો. બન્નેના હૃદય ધડકવા માંડ્યા. શબ્દો જામપર હતા પણ બેમાથી કોઈ બોલી શક્યું નહી, કોણુ હારે છે તે જોવાનું હતું. ગુલાબ તો ઉંચું જોઈ શકતીજ નહોતી; હિમ્મત હારી મર્મ હતી. સાસુજી નહોતા તો ઉપર શું કરવા આવી એમ વિચારવા લાગી. મનમા એમ થયા કરતું હતું કે ક્યારે જરા આડું જુએ અને પોખાર ગણી જાઉં. વસંતની દૃષ્ટિ તો ગુલાબ તરફજ હતી તે તેના રૂપનુંજ અવલોકન કરતો હતો. “ અહા ! આતો કોઈ દેવીજ છે. જેવું રૂપ છે તેવા ગુણુ હશે તો મ્હારા પુત્ર ખમા બાકી નહીં રહે. ” લજ્જત દયામણા મો વાળી તથા ગભરાયડી ગુલાબનું રૂપ કંઈ અલૌકિકજ અત્યારે લાગતું હતું, તેની ગંભીર અને નીચી નજરને લીધે તે સાક્ષાત્ સરસ્વતી જેવીજ દેખાતી હતી. હાથમા વીણાની ખોટ છે. એમ ધારી વસંત હાથ આપવા જતો હતો લજ્જમણીને સ્પર્શ થતાંજ તેનાં વસ્ત્ર પદ્મવ સંકેત્યાયા શરીર પર જુદીજ અસર થઈ. હારીને બોલી “ સાસુજી ક્યાં ગયાં છે ? ”

“.....માંદા છે તેમને જોવા. ”

“ ત્યારે તો હું જમશ. ”

“ કેમ, ખાસ ઉતાવળ છે ? ”

“ ના ના, રાત પડી જાય તો એકલા જવાય નહીં. ”

“ હું મુકવા આવીશ. ” વસંતે મશ્કરીમા કહ્યું. “ શા વારતે આવવાનું થયું ? ”

“ સાસુજીએ બોલાવી હતી. ”

“ ત્યારે બેસ. કદાચ કામ પણ હોય હોય. આવે મળીને જાજે. ગુલાબે નીચે જવા વીચાર કર્યો પણ પગ ઉપડતો નહોતો. મન માનવું નહોતું. વસંત તેનો વિચાર કળા ગયો. ”

“ હજી બાને આવતા વાર છે તો મેડીમા ચાલ. ” ગુલાબને તો બાવળું હતું અને વૈદે કહ્યું. જો કે કદાચ સાસુજી આવશે એમ મનમાં ધારકો હતો એટલે ખ્હીતી મેડીમાં ફાપલ થઈ. વસંતે તેને પોતાની સામેની ખુરશી પર બેસાડી, હિમ્મત આપી ગુલાબ બોલી;

“ મુખમ ક્યારે જવા ધારો છો ? ”

“ તને કેણે કહ્યું ? ”

“ ખહેને. અહીં રહેશો તો પણ હું તમારા કામમાં વિક્ષેપ નહિ નાખું. ”

“ હું કંઈ તહારાથી દુર થવા માંગતો નથી, ”

“ ત્યારે આટલી બધી ઉતાવળ કેમ કરો છો ? ”

“ વખત નકામો ગુમાવવામાં શો ફાયદો ! ”

“ ક્યારે જશો તથા મને તેડાવવા ક્યારે વિચાર છે ? ”

“ આવતા સોમવાર પછીના સોમવારે જઈશ. અરાબર ફેકાલું પડ્યું નહિં હોય ત્યાં સુધી તને બોલાવવા વિચાર નથી. ફેકાલું પડ્યે તને મોકલવી બાના હાથમાં છે. ”

વાતમાં બંને પક્ષને થણાજ આનંદ આવતો હતો, વખત જણતો નહોતો. સુધીં ધીમે ધીમે આથમી જવાની તૈયારીમાં હતો. પણ તેનું તેમને ખાન નહોતું. અચાનક વસંતની દ્રષ્ટિ ધડીઆળ પર પડી. તેણે શહનું કામ કીધું. વસંતનું તેજ જાણું થયું અને તે અમળીને બોલ્યો,

“ બાને આવવાનો વખત થયો. ”

“ હું નીચે બેસું છું. ”

“ હવે ક્યારે મળાશ ? ”

“ તે તો શી રીતે કહી શકું ? ”

“ મુંબઈ જઈ તે પહેલાં કંઈ બહાને મળી જવાય તો સારું ”

“ ફીક થયું તમે બોલ્યા તો, હું કહેવાતું વીસરી ગયું. મારી કાકી કહેતી હતી કે એને એક પોઠલું મોકલવાનું છે તે લઈ જશો ? ”

“ ચાલો, મેં તો હજી સામાન તૈયાર કર્યો નથી તે પહેલાં લોકાએ મદારે વાસ્તે તૈયારી કરવા માડી. તું લાવશે તો લઈ જઈશ. પછી નાનું હશે કે મોટું. બાકી લોકાને તો આપણી આપણા બાન હોતું નથી. નહાતું કહી મણુ એકનું પધરાવતાં વીચાર નથી કરતા. આગળ આપી કે પહોંચે પકડવાના તારી કાકી એવી નથી એટલું સારું છે. ”

“ ફીક ત્યારે ખનતા લગણુ હું એ બહાને આવીશ તો ખરી; પણ નહીંતર પત્ર તો લખશો કેની ? ”

“તહારા માઆપને નહીં ગમે.”

“બહેનને લખો તેમાં બે લીટી લખજો.”

વસંત તેની કળા કળા ગયો, દિવાનો થઇ ગયો અને ગુલાબને ગળે બાઇ બોલ્યો “આવી રીતે ચોરી કરતા શિખવે તેને આ શિક્ષા એમ કહી.....

“જહાનું કાઢી મળવા આવવા શિખવનાર ચોર કે હું?”

“આરણા પાછળ બરાઇ રહેતે. વિનોદમા કિતરવાનો વખત નહવે ઝડપ કર.”

“હૃદયચંદ્ર, મને જેમ બને તેમ વહેલી તેડવી લેજો હો.”

“પ્રિય, મહારા હાથમા વાત હોત તો તને આજેજ લઇ જતે નસીય આધિન છે એટલે હું શું કરું?”

ગુલાબનું માથું ધીમે ધીમે વધારે ફરવા માડ્યું, વસંતે તે જોયું અને કહ્યું, “જરા ડાહી થા, મન સ્વસ્થ કર. હું જેમ બને તેમ તને વહેલો તેડવીશ. દુઃખી થતી ના, ઇશ્વર પર આરથા રાખ તે બહુજ સાફ કરશે.”

“પ્રાણુ ! મને આ અનુભવ પ્હેલી વાર મળ્યો. મને અત્યારે કંઈજ મુજતું નથી, અડખડીયા આવે છે. હું ઘેર શી રીતે જઈશ ? મને તમારા વગર કેમ ગમશે ? ” બોલતા બોલતા ગળગળા થઇ ગઇ રોઇ પડી, અને પતિને વળગી પડી. ‘ જા ’ શબ્દ તો મોઝે આવ્યોજ નહીં. ઝોકળ ગાય ચાલતી હોય તેમ ગુલાબે ચાલવા માંડ્યું મેડીનું આરણુ એળંગતાં એક પ્રેમ ભરી નજર પોતાના પ્રાણુ તરફ ફેંકી ત્યાંથી ચાલી ગઇ.

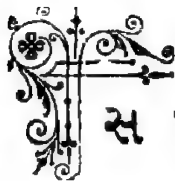

પ્રકરણ ૧૪ મું.

અલબેલી નગરી.

“ કયમ થશે તને ! શું થશે મને ?
સમજ ના પડે ! દિલ આ બળે ! ”

(કલાપી.)

સ વારમા વસંતની જવાની તૈયારી થવા માડી. તેની નાની બહેનને બાઈના વિયોગનું દુઃખ થતું હતું. તે તેને મળવાનું વખત કહાડવાનું, ગમ્મત કરવાનું સ્થાન હતું. વસંત જોડે તેને બહુ ફાવી ગયું હતું એટલે તેને છુટા પડતા રડવું આવી ગયું. રંભાને ખગે લાગી, તેની આશિષ લઈ વસંત ઘેરથી નીકળ્યો; મુંબાઈ આવી પહોંચ્યો. અહીં તેનું આગમન ખીજ વારનું હતું છતાં તે પહેલી વાર જેવું જ હતું. તે કોઈ પણ રસ્તાથી માહિતગાર હતો નહિ. હેલકરીને માથે સામાન મુકી પુછતો પુછતો તે રસ્તામા ચાલતો હતો. ફેટલાક તીસમારખાં તો પાધરો જવાબ પણ દેતા નહીં. પોતે અબજા છે એમ કહેવું જાણે તેમને હલકું લાગતું હોય તેમ બોલ્યા ચાલ્યા વગર તેઓ ચાલવા માડતા. ટપાલ ખાતાના માણસને પુછતા અંતે તે રસ્તે પડ્યો અને મહા મહેનતે માળો શોધી કહાડ્યો. જેને ત્યાં તે ઉતરવાનો હતો તેને જરા ખબર હોવાથી માળામા તેને બધા પીછાનતા હતા, બાકી મુંબઈના માળામાં રહેનાર તેના સાખ પાડે-શીનુંજ નામ કામ જાણે તો તેનું મ્હોટું નસીબ. શેડે તેને આવકાર

દીધો તથા વસતે તેના મિત્ર તરફથી મળેલી ચીઠ્ઠી આપી. દરેક બાબતની સમજ કરવા શેઠે તેના માણસને કહી દીધું. શેઠ ગરીબા-
કમાથી મોટા થયેલા અને સ્વભાવે શાશ્વત અને ખતીલા હોવાથી
ગરીબની દાઝ ધગતા. તેમજ તેમના ધરમા રહેનાર પરોણાનો સત્કાર
બરાબર થાય છે કે નહિ તે બાબત પર પુરેપુરું ધ્યાન આપતા.

એકાદ દિવસનો આરામ લીધા પછી, પોતાને માટે પહેલા તે
મંદિર વાસ્તે જગ્યા શોધી કહાડવી એમ વસતે શેઠને કહ્યું. શેઠે
તેને ઘેર રહેવાનો વિવેક કર્યો પણ વસતે તેની કેટલીક અડચણો
જતનાવી એટલે એક માણસને સાથે મોકલી બે ચાર માળામા ફરી
સારી જગ્યા હોય તો શોધી કહાડવા કહ્યું. મુંઝવણનો ખરો અનુભવ
વસતને આ જગ્યા શોધી કહાડવામા મળ્યો. બહુયાથી તે બાહુત સુધી
કોઈ પાધરૂં બોલેજ નહિ તેમની પાસેનીજ જગ્યા ખાલી હોય પણ
વસતે જાણે ચીનમાંથી આવ્યો હોય તેમ એ મુંઝવણની જગ્યા ખાલી
નથી એમ કહે. કેટલાક વળી જુદી સાચી અડચણો જતલાવે કેટલાક
દાદર ચઢ્યો હિતરો એટલે એક માળો જડ્યો. ત્યાં બયાજીએ પુછ્યું.
“ તુમ તુમેરી ઓરતની સાથ આયે હો ? ”

“ ના, બયાજી. ”

“ તબ તુમકુ ખોલી નહીં મીલેગા. શેઠકા હુકમ નહીં હે. ”
નસીબના સંજોગે શેઠ પણ આવી પહોંચ્યા. શેઠનો પોતાનો માળો
નહોતો પણ તેઓ બધી થઈ બેઠા હતા કેમકે શેઠને પાછળ કંઈપણ
હતું નહિ એટલે મુનિમજના હાથમા બધો કારબાર હતો. તસ્તીઓ
ને સમજવવામાં મુનિમજ હુશિયાર હતા.

“ કેમ બાપ શું કામ છે. ! ” રૂબાબમથી પુછ્યું.

ભયાનનાજ રોફ ઓછા નહોતા તો તેમા આતો શેઠના મુનીમ
કર્તા હતો એટલે પછી પુછવુંજ શુ ?

“ મ્હારે રહેવાણી જગ્યા જોઈએ છે. ”

“ તમે એકલા છો કે ? ”

“ નાહ, હાલ એકલો છુ. ”

“ ત્યારે તમને ખોલી કેમ અપાય ?

“ હુ સારો માણસ છું એઅ ધારતા છો તો આપો બૂટી સ્ત્રી
વાળા બધાજ ડાહ્યા અને તે વગરના બધા તપાદ એ મ્હારા ધ્યાન
મા નો નથી વતરતું. કોઈની સ્ત્રી આવી શકે એમ ન હુંચ અને
તેને મુશ્કેલ આવવાતું થાય તેણે કયા રહેવું ?

“ એવા કેટલાક માણસો છે ત્યા રહેવાય. ”

“ ત્યા આબરુદાર માણસો ન રહેતા હોય તો તેણે પણ નેના
જેવાજ કહેવડાવવું ? મ્હારે વાસ્તે માળામા કોઈ વાકું નોંધે તો
મને તરતજ ખાલી કરાવજો. ”

આમ વાતો થતી હતી એટલામા નજ આગળ ભેગી થયેલી સ્ત્રી
ઓ વચ્ચે વટવાદ થઇ કોલાહલુ જરા વધ્યો, મરદો પણ આવી
પહોંચ્યા. એક જણે બયાજીને જોલાવ્યો તેણે જમ દિવાળીને દિવસે
જેની તરફથી વધારે ખોલાણી મળતી હશે તેની તરફજમાં ધનસાદ
આપ્યો. માળામા રહેનાર બ્રાહ્મણ વાણીયા જેવી બણેવી અને કં-
ચ જાતનો ધનસાદ સાત આઠ રૂપરડીનો લેયો અને માળાનો રૂપે
વાળ કરે એ અલખેલી નગરીનો ચમત્કાર ! વસંતે નીચે ઉભા ઉભા
જોયો. શુભાખ વાસ્તે તેને ઉંચો મત હતો છતા શેઠને તેણે કહ્યું,
“ મ્હારી સ્ત્રી નહિ આવે તો બયાજીને એક મેનસાદ ઓછા મુકવ

વેં પરંતુ ” “ હીક કાલે આવજો વિચાર કરીને જવામ દર્શા. ”

વસંત મનમાં બોલ્યો. “ છે તો મોટા તત્ત્વવેતા. ન્હાતેથી તે મોટી બધી બાબતમાં બહુ વિચાર કરીનેજ કામ કરતા હશે. એના ગયા પ્રહી મુતીમ શેડે ભેચાને તેને રાખવાની વરદી આપી દીધી હ-
દની પણ એને આવો જવાબ અથો ન હોત તો એમની મોટાઇ કેમ ગણાત ? બીજો દહાડે લેયાએ પહેલા મહીનાનું બાદું તથા બુ શયખતી માગ્યાં. તથા માળામાં રહેવા આવનારને પાળવાના નિયમો વાંચી સંભળાવ્યા. વસંત તો આભોજ બની ગયો. એની પાસે રૂ-
પીઆ હતાજ નહિ એટલે તે શી રીતે આપે ! વળા આ કાયદો બીજો કેકાણે તેણે સાંભળેલો નહોતો. નિયમોમાં પણ બધી રીતે ચર ધણીને કપલો હાથ હતો. કાલે આવીરા એક કહી વસંત વિચાર ના તે વિચારમાં ઘેર આવ્યો. શેડેને વાતચીત પરંથી માલુમ પડ્યું કે તેની પાસે જોઈતા રૂપીયા નહોતા. પોને તેને ખાતે કિયારી આપ્યા તથા પોતાના માણસ સાથે મોકલાવી યા જતે જઈ રૂપીઆ તેજ દીવસે ભરવા કહ્યું. કારણ કે ભાગના રૂપીયા તે દીવસે અપાય નહિ તો નૈયો કડાચ બીજાને ઓરડી આપી દે. વસંતે શેડેના કલ્પા મુજબ કહ્યું. ‘અપેરે શેડે તેનું કહ્યું’, “ એક મેમણને ત્યાં તાકરી છે; તમારે રહેવા વિચાર હોય તો મને કહેજો એટલે હું તમને ચીઠ્ઠી આપીરા. ” વસંતે પોતાની ખુશી, ખતલાવી એટલે શેડે તેને ચીઠ્ઠી લખી આપી.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

નોકરી.

“ રહે ઉન્મત સ્વાનદે ખડં એ સુખ માની લે,
પીએ તો શ્રી પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાણો ભરી પીજે,
અરે પ્રારબ્ધ તો ઘેલું, રહે તે દુર માગે તો,
ન માગે દોડતું આવે, ન વિશ્વાસે કદિ રહેજે.
રહી નીર્મોહી શાંતિથી, રહે એ સુખ મ્હોડું છે,
જગત આછગરીના તું, બધા છલબલ જવા દેજે;
પ્રભુના નામના પુષ્પો પરોવી કાવ્ય માગા તું,
પ્રભુની પ્યારી ઓવામાં પહેરાવી પ્રીતે દેજે.”

(આળાશંકર)

અહંમાં શેઠ તારમામદ હસમાહલવું ના વેપારીઓની
ટાય પર હતું. બીડી બજારમાં તેવણનો રોજગાર
સડથી બહોળા પાયા પર ચાલતો હતો. તારમામદ
શેઠ જન્મથીજ લીલી સુકી જોઈ આજે પચાસ
વરને આ સ્થિતિએ પહોંચેલા હોવાથી દુનીયાદારીની બાબતમાં તે
એક જમાનાના બાધેશજ કહી શકાય. આજે સવારના અગીયાર
વાગ્યાનો વખત હતો. દુકાનના બધા નોકર ચાકર પોતે પોતાને કામે
આવી લાગ્યા હતા મુનિમે પણ પોત પોતાના ચોપડાઓ ઉઠેલી
જમા ઉધાર કરવા લાગ્યા હતા. ઘરાકોની આવજાવ પણ સારી
દેખાતી હતી. તેવામાં દુકાનના પગથીયાપર એક યુવાન આમ તેમ
ફરતો હતો. તેનો પોશાક યુરોપીયન ફેશનનો હતો. હાથમાં છત્રી
રહી ગઈ હતી તથા પગમાં પુનાલેધરના બુટ પહેર્યા હતા, તે ઉપર
જવાની આશામાં હોય એવું તેની મુખ મુદ્રા પરથી જણાતું હત.

છેવટે તે ઉપર ગયો. શેઠ જાતે બહાર ગયા હતા, પણ એક પારસી મુનિમ ઉપરના આરણ્ય આગળજ ખુરશી રાખી લખતો હતો તેણે પોતાના ચરમા સાફ કરી નાક પર ચઢાવી કહ્યું. “ કાચ, શેઠનું શું કામ છે ? ”.

“ મ્હારે જરા મળવું છે. ”

“ પછી આવજો. ”

“ શેઠ ઘરમાં નથી ? ”

“ ઘરમાં હોત તો તને બેસવાનું ન કહેતે ! ”

“ ક્યારે આવશે ? ”

“ કેટલું ભેળું પકવેચ ! ; ; ચરમા જરા દીમ્કાક કરી કહ્યું.

“ ગરજ હોય તો તેવણ આવે ત્યારે આવજો; અમોને કહીને દર વખતે બહાર જતા નથી. ”

દાદર ઉતરતા વંસતને વિચાર થયો કે જો કારકુન જેવાજ શેઠ હશે તો તો ભારી થઈ પડશે. નીચે આવ્યો અને શેઠ સામાજ મળ્યા. શેઠને સલામ કરી ચીઠ્ઠી આપી, તેણે વાચી અને ત્યા પડેલી પાટલી પર બેસવા કહી પોતે ખુરશી પર બેઠા. હું હમણાજ પાછો ફરવાનો હતો અને તે મેં ઉપર કહી દીધું હતું.

ખરી વાત છુપાવતા વસંતે કહ્યું “ કદાચ આપને વધારે વખત લાગશે એમ ધારી મોડેથી આવવા વિચાર કર્યો. જે માણસને તેણે આજેજ પ્રથમ જોયેલો અને જેના ગુણ દોષની તેને ખબર નહોતી તેને વાસ્તે ખરાય ટીકા કરવી તેને યોગ્ય ન લાગી.

શું અબચાસ કીધો છે વિગેરે સવાલો પુછી શેઠ તેને પહેલી તારીખે આવવા કહ્યું.

પગાર સંબંધમાં વાત થઈ નહિ ને તેથી વસંતે આ વાક્યનો અર્થ સમજ્યો નહિ. તે દિવસપર નોકરીએ હાજર રહેવાનું કે અને

નોકરીએ રાખવો કે કેમ તે ઠેરવવાનું રખાયું તે એ સમજી શક્યો નહિ. ત્રણ દિવસના અતુલ્યમા તે એટલું તો શીખ્યો કે મુંબાઈમાં કોઈ પણ બોલીથી બંધાય નહિ. શેઠને નત્રતાથી તેણે કહ્યું. “ મને અહિં આવ્યાને ત્રણ દિવસ થયા છે. હું અહીં નોકરીની શોધમાં આવ્યો છઉં. આપના બોલવાનો અર્થ એવો હોય કે તે દિવસે મને નોકરીમાં રાખવો કે કેમ તે બાબત વિચાર કરશો તો ખીજે દેકાણે પ્રયાસ કાયમ રાખું અને જ્યાં પહેલું નક્કી થાય ત્યાં રોકાઈ જઈ અહીંની આશા રાખું અને આપ મને રાખો નહિ તો દસમાં દિવસ મહારા નકામા જાય, વળી મહારી આશા ભંગ થાય અને તેહ દુખ કેટલું થતું હશે તે જોને નોકરી બાબત વિનિ હોય તે જાણે આપ અત્યારે ના કહેશો દુઃખ થવાનું બહુ કારણ નથી, જે કે આપ જેવા સુન્ન શેઠને ત્યાં રહેવા હું વિશેષ રાહ જુ. પણ હું આશામાંને આશામાં દસમા દિવસ કદાહું અને પછી મને આપ ના કહો તો મ્હારા સોએ વહાણુ ટુપી જાય. ” શેઠની સાથે થયેલી વાતચિત પરથી વસંતને તેને વાસ્તે સારો અભિપ્રાય બંધાયો હતો તે ઘણાજ સમય અને સાદા હતા. તેણે દાદર કિતરતા કરેલું અનુમાન ખોટું હતું, કારણ ત્રણી જગ્યાએ શેઠના કરતા તેમના કારકુન વધારે તુમાખીવાળા હોય છે ને એ અતુલ્ય વસંતને મળવો હતો ખાકી હતો.

“ ખડે જોતા મેં પહેલી તારીખે તમારી બાબત વિચાર કરવાનું રાખ્યું હતું પણ તમે કાલેથીજ અહીં આવજો. ” શેઠ તેના નિબાલસ મનને લીધે ખુશ થઈ ગયા. તેને પ્રમાણિકા માણસનો બહુ ખપ હતો તેથી તેને તરતજ રાખી લેવા દુસ્ત્ર ધાયું. પગાર રૂપીઆ ચાળીસ આપવાનો હાલ તો નક્કી કર્યો, જે કે કામ જોઈ વધારવામાં પોતે દીલ નહીં કરે એમ શેઠે તેને જણાવી દીધું.

વસંત હરખાતો ને મલકાતો ઘેર આવ્યો. વાત નિવેદન કરી શેઠનો આભાર માની તેને રહેવા આપેલી ઝોરડીમા તે ગયો. વાસણુ ત્રિગેરે આવી પહોચે ત્યા સુધી તે ત્યાંજ રહેવા ધારતો હતો. ના કરા એકદમ મળી ગઈ તેથી નસીમનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

પ્રપંચ અને ખટપટ.

“ હુનીઆ ઝુકતીહો, ઝુકાને વાલા રહાઈએ. ”

નુજ્ય ધારે; છે કંઈ અને થાય છે કાંઈ । નિવૃત્તિ માર્ગને પસંદ કરનાર વસંત મુંબઈની પ્રવૃત્તિથી અજાણ્યો હતો. તે જાણતો નહોતો કે રજો ગુણ તથા તમો ગુણનું પ્રાધાન્ય મુંબઈમા રજવાડા કરતા કોઈ રીતે ઓછું નહોતું. સવારનું પહોર થયું કે પ્રવૃત્તિનું યંત્ર ચાલવા માંડતું તે રાત સુધી અટકતુંજ નહિ. કેટલીક જગ્યાએ નો રાતના અગિયાર બાર વાગતા સુધી નિવૃત્તિ બહુ થોડે અંશે હતી. રાતના બે ત્રણ વાગ્યા સુધી ગાડીઓની દોડદોડ ચાલુજ રહેતી. સવારમા પાચ વાગ્યામા તે પાછી શરૂ થતી હતી. સાતેક વાગ્યા ન વાગ્યા કે દલાલોની સૌ સૌના બજારમાં દહ ભેગી થતી ‘ટેલીફોન’ ની ઘંટડીઓ ચાલવા માડતી. આફ્રિકા વીગેરેના તાર શું આવ્યા તેની પુછ પરછ ચાલતી, મુસલમાનો તથા હિંદુઓ-મા દક્ષિણ વર્ગ શીવાય ઘણો ખરો ભાગ નોકરીઆત કે બિન

નોકરીઆત આ સમાચાર જાણ્યા થોડે ઘણે અંશ આતુર રહેતો. કોઈ ચાંદીનો તો કોઈ અશીષુનો; કોઈ રૂનો તો કોઈ કાગળોનો; કોઈ અળસીનો તો કોઈ વરસાદનો એમ અમુક જાતના સદામાં હર કોઈ ભાગ લેતું. નિવૃત્તિની ખાતર રજવાડાની નોકરીની અવગણના કરનાર વસંત આ પ્રમાણે તદ્દન પ્રવૃત્તિમય થયો હતો. તે જાને કોઈ પણ જાતનો વેપાર કરતો નહોતો. કેમકે તે સંતોષી હતો; એની સાથે કામ કરનાર ખીજ કારકુનો પોતાને માથે ધણે કસ્યામાથી છુટા નહતા, શેઠીયાઓને ત્યાં રહેલા બાગ્યેજ છુટા હોય છે. એનાં શેઠને ત્યાં હજારો ધંધા થતા. શેઠનો વિશ્વાસ તેના પર બહુ ડાવા-થી આઠ વર્ષ થયા તે શેઠનો મુનિમ થઈ પડ્યો હતો. શેઠ બહાર ગામ ગયા હોય या ખીજ કામમાં રોકાયા હોય તો બધું એનેજ કંવું પડતું. શેઠના પત્રો આવતા તેને અમલમાં મુકતો. આવ. કાર-ણે લીધે તેને જંપ જરાએ મળતો નહિ. રાતે પણ ઘેર મોડો આવતો, કેટલીક વારતો વાળુ કરીને તેને પાછા જવું પડતું. ફર માત્ર એટલો હતો કે શેઠને મુનિમ પર ચણીજ પ્રીતિ હતી; તથા તેની નોકરીની કદર કરી હતી. તેનો પગાર પણ રૂપીયા બસોતો કરવામાં આવ્યો હતો. વળી તે ઉપરાંત શેઠ તેને દરેક મહિને ઉપવક જાત પગાર આપતા. વર્ષની આખરે સારી રકમ વધારામાં આપતા. વસંત પણ શેઠને વાસ્તે તન મનથી મરી પીટતો. શેઠના વિશ્વાસનો ખીજ કુલ ઘેરલાભ લહેતો નહિ. હાથ નીચેના માણસો ઉપર દયાજાવથી વર્તતો. કસુર થાય તો તે ખાખત સમજ આપતો તથા ફરીથી એમ ન થાય તે સંભાળવા કહેતો. કોઈ અપ્રમાણિક વર્તન ચલાવે તો તેને ઘેર બોલાવી ફરી એમ ન કરવા કહેતો. ગરીબોને જરૂર પડે

પોતાનાંથી અને તે પ્રમાણે નાણાની મદદ આપતો. બધા માણસો તેને અંતઃકરણથી મ્હાતા અને માન આપતાં. માત્ર પહેલો પારસી મહેતો તેના ઉપર બળ્યા કરતો. ધારે તો વસંત તેને ચપટીમા યોગી નાખે એટલી સત્તા ધરાવતો હતો છતાં એ પ્રમાણે કરવાનો વિચાર પણ તેના મનમાં આવતો નહીં. ખીજા મહેતાઓ ધણીવાર તેને દુર કરવા નમનતાપ્રથી કહેતા ત્યારે તે કહેતો કે “ક્યાં” કરમ તે ભોગવશે. મ્હારે શા વારતે તેને બરતરફ કરવામા કારણ ભુત થવું ? ”

“ પણ મુનીમજી એના હાથમા કારભાર અબ્બો અને તે કા-
આતો અમારે ધીરે ધીરે ખસવાનું થશે અને પોતાની જાતવાગાને
એ ધુસાડશે. ”

“ તો તેમા શું ? તે પણ આપણા બાબતોએ જ છે કેની ? આપણે તેમની ઈર્ષા ન કરવી. તેઓમાંના અજ્ઞાન કદાચ ખોલે તો તે પર લક્ષ ના આપવું અને એમનું સુત્ર તે આપણું જ કરવું. કારણ આપણે એ સુત્ર લઇ ખેડા તો આપણું પ્રમાણ મ્હોટું થવાથી એમને બહુ નુકશાન થશે. ઈર્ષા કરે છે તેના કરતા બમણી કરશે અને તેમા નુ-
કશાન આપણુ બંનેને થશે. ગિલાડીની લડાઇમા વાદરો રાત્રી જશે. વળી એ ઈન્જિલા રવાબાવિક છે. એ પર ઝાઝું ધ્યાન આપવું નહિ. એમના પણ કંઈ બધા એવા હોતા નથી. વહિમા ડાકરો તો બધે હોયજ. ”

આ જવાબ સાંભળી બધા વસંત આગળ ઝાઝું બોલતા નહિ
એકે કેટલીકવાર તેમને નુકશાન થતું ત્યારે માહો માહો કકળતા.

આણી તરફ પારસી તેની ગત રમવામાં ચુકતો નહિ એકવાર
તો શેઠને મ્હોએ તેણે વસંતનું કંઈ વાંકું બોલવા માડ્યું. શેઠે ગંભી

રતા છોડી દબ કોંધે બરાદને કહ્યું “ આજે તો બોલ્યો તે દીક છે પણ હવે ફરી મહારે મોંએ ફરીયાદ કરી અથવા કોઈ આગળ પણ એની વાત કરતા સાબળ્યો તો તરતજ તને રજા આપીશ. ”

પારસી ને દહાડાનો ગમ ખાઈ ગયો હતો પરંતુ તે મનમાં વસંત માટે બહુજ બળ્યા કરતો હતો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

સીમંત

વાં ચક્રે ઈએને સીમંતનો કોડ ધણેજ હોય છે ? તે-
એને લાડ લડાવવાનો સમય આ છેલ્લો ગણાય છે.
ગુલાબને વર્ષ ધારણ કર્યોને આજે પાંચમો માસ ચાલે છે, આજે તેનું રક્ષા બંધન કરવામાં આવ્યું અને તેના પિયોરિયાને આ સમાચાર પુરત મોકલવામાં આવ્યા.

પુત્રીના શ્રીમંતના સમાચાર જાણી મી. વીલાપરાય પ્રસન્ન થયા. કાન્તા પણ ઘણીજ ખુશી થઈ ! વાંચકે, વીલાપરાયને આ એકજ પુત્રી હતી. વીલાપરાયે પેતાના સગા વહાલાને તેડાવી મામેરાની નૈયાળી કરી અને બધા મુંબઈમાં આવી પહોંચ્યા.

ગુલાબના મનમાં હવે આનંદ સમાતો નહતો ! ઈએને સંતાનની આશા ઘણીજ હોય છે. પંદર કે વીસ વર્ષની ઉંમરમાં જ તેએને અધરણી આવવું નથી. તો તેએ મહા ચિંતાનો ભોગ થઈ પડે છે !

વૈદ્ય તથા ડાક્ટરોની દવા ખાવા માંડે છે, સાસુઓથી છાની
 મેં વણી સ્ત્રીઓને દોરધાગા કરાવતી જોઈ છે ! આ પ્રમાણે તેઓમાં
 * વહેમનું જોર વધતું જાય છે અને પરીણામે તેઓની અક્કલ ઉપર
 અંધકારનો પડદો ફરી વળે છે ! તેથી તેઓ કેટલાંએક પરાયણ કામો
 પણ કરવાની હીમ્મત ચલાવે છે ! હું એમ કહેવું માગતો નથી કે
 પુત્ર પ્રાપ્તિની દ્રવ્ય રાખવી નહીં. પ્રત્યેક માણસને પુત્ર મેળ-
 વવાની સ્વભાવિક ઇચ્છાઓ તો કુદરતી રીતેજ હોય છે પણ
 આટલી બધી તીવ્ર લાલસા શા માટે ! યોગ્ય સમય સુધી રાહ શા
 માટે ન જોવી ? બુદ્ધિ અને લક્ષ્ણો સાધુઓ જે આધુના નામને
 કલંકીત કરે છે તેઓ આવી સ્ત્રીઓ પાસેથી ઘણું લાભ લે છે. તે-
 યો તે ભોળાવી વહેમમા નાખી ધીરે ધીરે વ્યભિચારને રસ્તે દોરવે છે !
 પુત્ર પ્રાપ્તિ માટેની અંધ શ્રદ્ધામા કુલટાઓ એમ સમજતી નથી કે
 હું મારા ધર્મ સુકું છું, મારા પિતા તથા સાસરાનું કુળ ઓળું છું
 કદાચ આવ. વ્યભિચારથી પુત્ર થાય તો પણ શું થઈ જવાનું હતું !
 તે શા કામનો ? આવા પાપ આચરણને પરિણામે જે પુત્ર થતો હોય
 તે! તે પુત્ર નહિ પણ પત્થરજ સમજવો ! કેલવણી વિનાની તથા
 અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ કદાચ ભોળવાય તો તે સ્વભાવિક છે—પણ સારા સ-
 રકારવાળા અને કેલવણી પામેલી સ્ત્રીઓ પણ પોતાના હૈયા ફાડી જો-
 ની નથી જે આ મને સુત્ર આપનારામાં શું જ્ઞાન શું વિદ્યા તથા
 શું શુદ્ધિ ભરી છે !

અશ્વસોસ થાય છે કે કેટલાક પુરૂષો પણ આવીજ અંધ શ્રદ્ધાનો
 ભોગ થઈ પડે છે ! તેઓ પોતાની સ્ત્રીઓના આ ધર્મ ભવાડાને
 ઉત્તેજન આપે છે ! ધિરુ છે તેઓના પુરૂષપણને !

પોતાને પુત્ર થતો ન હોય તો સ્ત્રીને હમેશા દિલાસો આપી એ વાત તેના અંતરમાં ઠસવા દેવી નહિ. તેઓના ઉપર ખીજ સ્ત્રી લાવવાની ધમકીથી તેઓ આવાં ખરાબ કામ કરવા પોતાથી બનતા પ્રયત્નો વધુ પ્રમાણમાં કરે છે ! વીચાર કરો, વ્દાલા બંધુઓ. જે ખીજ સ્ત્રીથી તમે પુત્ર પ્રાપ્તિ કરી શકશોજ એવી જામીનગીરી તમે આપી શકો છો ! એ તો નસીબને આધિન બાબત છે ! વળી એવો કુદરતનો કંઈ નિયમ નથી જે વીશ પચીશ વરસ સુધી જેને અધરણી ન આવ્યું હોય તેઓએ તેની આશા છોડી દેવી. તમે તપાસ કરશો તો ઘણી મોડી વયે પણ પ્રજા ઉત્પન્ન કરનારી સ્ત્રીઓના ઘટાત તમેને મળી આવશે. જેમ જેમ મોઢ વરતુ માટે આપણી ઠગ્ગા વધતી જાય છે તેમ તેમ તે વરતુ આપણથી વધુ દુર થતી જાય છે ! તેથી તે ઠગ્ગા નિર્બળ થવાને બદલે વધારે સખળ થતી જાય છે ! તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની બાબતમાં પણ અનુભવાય છે !

પુત્રીના જન્મથી મુખ્ય મરડતા બંધુઓ, પુત્રીના જન્મથી દિલાસી-નતા ન રાખતા પુત્રીઓનું જીવન સુધારવા પ્રયત્ન કરો ! પ્રથમ તમારે ઘેર વહુઓની સ્થિતિ સુધારી તમારૂં પોતાનું ઘર નમુનેદાર બનાવો ! ઘરનો કારોબાર અગર કામકાજ સ્ત્રીઓએ ન કરવા એ મારો ઉદ્દેશ નથી ! પણ સંતોષથી, શાંતિથી, અને પ્રેમથી જેવા કામ થાય છે તેવા જોર, ભુદમ અને ત્રાસથી થતા નથી. પુત્રીઓને મુશ્કેલી આપો, તેમાં એમ ન સમજો જે તેમને મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં પાસ કરાવો પણ તારી સાસુની સાથે ખુબ લડજે, નણુંદની પરવા રાખીશ નહિં આવા પ્રકારનો બોધ જે તેઓને નાનપણથી આપવામાં આવે છે તે બંધ થવું જોઈએ ! ‘ સાસુનું કપાલ ’ આદિ વાક્યો

પુત્રીઓને તેની માતા ગળે ઉતારે છે તે ન થવું જોઈએ ! પુત્રીના સાસુ સસરાં એટલે પોતાના વેવાઇ વેવાણુ સાથે નાહક કલેશ કરી પુત્રીના દુઃખનું આડકતરી રીતે કારણ થવું ન જોઈએ. સ્ત્રી વીર પુરુષની માતા છે તેની કેવી સ્થિતિ ! તેઓને કેવી અધમ કેળવણી ? તેઓનું જેવું ખરાબ સુચવતું ભવિષ્ય ! પુત્રીના જન્મથી ઉદાસ થતી માતા, તું પણ તારી માતાની પુત્રી છો તે કેમ ભુલી જાય છે ? તારા તિરસ્કાર થવાથી તને કેટલું ઓછું લાગતું ? પુત્ર વધુ તરફ પુત્રીનો જન્મ આપવા માટે તિરસ્કાર દર્શાવનારી સાસુ, તું પણ તારી માતાની પુત્રી છો ! પુત્રી જન્મ માટે તિરસ્કારની નજરે જોનારા પુરુષો ! તમારી માતાનો જન્મ શા માટે થયો તે માટે અશ્વસોસ કરતા તે અમોએ તમોને કયાય જોયા નથી ! મારા અનુભવ પ્રમાણે પુત્રો તમને કંઈ ન્યાલ કરી નાખવાના નથી અને પુત્રીઓ તમને છુટ્ટી જવાની નથી ! પુત્ર કે પુત્રી ગમે તે હોય પણ તે તમારી પ્રજા છે ! તમારો પ્રેમ બંને ઉપર સરખોજ હોવો જોઈએ ! અરે પણ આવા આધળા વહેમને લઈને પુત્રી તરફનો પ્રેમ ઢંકાઈ જાય છે !

વહાલા વાચકો ! આવા આડા રસ્તે ચડી જવા માટે મને ક્ષમા કરશો ? કેણુ જાણે શી પ્રેરણાથી માંડે મન ને તરફ દોડી ગયું !

ગુલાબને હવે સાતમે માસ ચાલતો હતો; અધરણીની ક્રિયા આજે કરવાની છે ! તેના માતૃપિતા પણ આવી પહેંચેલાં જણાય છે ! “ જોઈએ ખાઈ, ગુલાબ વહુનો બાપ શું લાવ્યા છે ” એમ બોલી બોલી ચણી પાડોશણો જોવા આવતી હતી. મી. વીલાપરાય પણ પોતાના ગળ પ્રમાણે સાંઝે મામેંડે લાવ્યા હતા. અધરણીની ક્રિયા થઈ રહ્યા પછી ગુલાબને તેના માતૃપિતા સાથે લઈ જવાની

તેંદારી કરવા લાગ્યા ! ગુલાબને હવે પતિને તળેતે જવાની હિમ્મત થતી ન હતી: તે ગત્રીએ વસંત સાથેની જાતચિત પરથી આપણે ૨૫૭ સમજી શકીશું.

“ વહાલા ” ગુલાબે કહ્યું, મારા માતપિતા મને સાથે લઈ જવાનું કહે છે પણ માફ મન માનવું નથી ! નાથ તમેને છોડીને હું કેમ જઈ શકું !

“ વહાલી જોકે ત્યાર મુજબ જવું તો જોઈએ. પછી જેવી તારી દેવડા ” વસંતે જવાબ આપ્યો.

“ નરિ પ્રાણ એમ ન બોલો. જો તમે મને પરાણે મોકલશો તો હું લાચાર છું નહીં તો વહાલા ! હું જઈશ નહીં. હું મ્હારી બાને બોલો ના કહીશ. પ્રાણ, કોણ જાણે હું કેટલું જીવીશ. વહાલા મને એમ લાગે છે...માફ મન સાક્ષી પુરે છે જે વધુ નહિ જીવું. પ્રાણા યત્ન આટલો સમય મને સાથે રાખો. ” આમ બોલી ગુલાબ રડી પડી.

પ્રિયાના દુઃખથી દુઃખી થતો વસંત...પ્રિયા તું મા ૨૫. તું તારે ન જાજે; આવું બોલું દિલ ન રાખ વહાલી લગત તારા નસિયમા મુખ માણવાનું થાયું આકી છે. ”

બીજે નિવસે ગુલાબે પોતાની બા કાનતાને કહ્યું “ બા મને અડિંજ રહેવા દે તો કેવું સાઈ ? ”

કાનતાએ કહ્યું “ કેમ ગુલાબ. તને મારી સાથે આવવું નહિ ગમે. ”

ગુલાબ—“ નહિ, બા. તું બોલું લગાડીશ નહિ. મારા દિલમાં એવું કાંઈ નથી; પણ માફ હૃદય ત્યાં આવવા હવે મને ના મુયવે છે ? તેં માફ અહીં માગ્યું છે. માફ કર બા, હું હાલતો નહિ

આવી શકું. છવતા હશું. તો પાછા ફરીથી મળીશું ?... ..

સુલાખને તેડી જવાનો આગ્રહ હવે તેના માથાપે મુકી દીધો અને તેઓ પોતાને ગામ ગયા.

સુલાખે યરાયર દસમે મડિને પુત્રનો જન્મ આપ્યો; પરંતુ તે એકલીજ હોવાથી તેની યરાયર સંભાળ લેવાણી નહિ! વાંચકે, સુલાખની આપણી પદ્ધતિ પણ કંઈ ઓર જણાય છે. એક યરાય ગીચ અને પુરેપુરા પ્રકાશ વગરના ઓરડામાં તુટેલ વાણવાળા ખાટલામાં બે સહેલા ગોદડાના ગાંભા આવા બંધકર પ્રસંગ માટેની તેઓની પથારી હોય છે! આવી સ્થિતિમાં તદ્દન તંદુરસ્ત માણસ પણ જો બે દહાડા રહે તો તે ચોક્કસ માદોજ ખડે તો આવા બંધકર સમયમાં આવી પથારી કેમ યોગ્ય ગણી હશે? કદાચ આપણા દૈનિક અંથે તેમ કરવાનું સુચવતા હશે, પણ નહીં તેમ તો કદી તેવા અંથે સુચવેજ નહિ. લોક રીવાજ એવો થઈ પડ્યો એટલે તવંગર યા ગરીબ સૌ કોઈની સ્ત્રીને સુલાખમાં તો આવી સ્થિતિમાં રહ્યા વગર છુટકોજ નહિ. જો કોઈ સગું વહાલું ન હોય તો તો કદાચ બંધકર પરીણામ પણ આવવા સંભવ ખરો. કેટલેક કેકાણે તો ખીચારીઓ અગ્ધ મરેલી જેવી થઈ જાય છે. કેમકે પેટ પુરણ ખાવાનું પણ તેઓ મેળતી શકતી નથી. વાચનાર, આ આખત આપણે હવે વીચાર કરવાનો છે ત્યારે અપણે આગળ પંથે પડીએ.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

મોજ—શોખ.

ચો! પાટી; ઐ, આજકાલ મુખ્યના પુરવાસીઓનું સુંદર વિલાસ સ્થાન છે, દરિયાની ઠંડી પવનની લહેરો ઉદ્ધિ-
અ મગજને શાંતી આપી રહી છે. ગોંધાટથી ભરપુર નગરના લગ્નાઓના પ્રમાણુમા અહીં સર્વ આનંદ તથા શાંતિ પ્રસરેલી જણાય છે, કેટલા-
એક પારસી તથા બાટીઆ ગ્રહસ્થો, પોતાની અર્ધાંગનાઓને સાથે લઈ, અહીં ગાડીમા ફરવા આવેલા માલમ પડે છે. તેમાંથી કેટલાએક તો ગાડીમા બેઠા બેઠા જોપાટીની સુંદર હવાનો આનંદ અનુભવે છે, અને કેટલાએક ગાડીમાંથી નીચે ઉતરી, પોતાની પ્રિયાની સાથ બગલમા હાથ બેરવી અહિં તહીં ફરે છે.

વિદ્યાર્થીઓ પોતાની કાલેજની જીંદગીની પ્રસંશા કરતા, પ્રેમી-ઓ પ્રેમ વિવેચન કરતા, દુઃખીઓ પોતાના દુઃખો સ્વગત અનુભવતા કેઈ અહીં તહીં ફરતા, કેઈ રેતીમા, અને કેઈ બેઠક ઉપર બેઠેલા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.

ફરીયાઓ, ગુલાબ ગંડેરી, સોલાપુરી ચેવડો, ગરમા ગરમ ચાહ ઇંડો આઈસક્રીમ છત્યાડિ જુદા જુદા પ્રકારનાં અવાજો કરતા અહીં તહીં ટેલતા જણાય છે. આ મહાન નગરીમા કેઈ પણ મનુષ્યનો પનો મેળવવો મુશ્કેલ છે, પણ જો કદાચ સાંજના વખતે જોપાટી ઉપર તપાસ કરીએ તો તેના સમાચાર ત્યાંથી કદાચ મળી શકે.

• વાચનાર, આ વખતે આપણે એક યુવકને મોપાટી પાસે આવેલા અંગલાની આનુમાનુમાં આમતેમ ફરતો જુઓ. તે મુસાફરે તેની પાછળ આવતી એક બારે ગાડીનો અવાજ સાંભળ્યો અને પાછળ જોયું તો ભુરા, પાણીદાર ઘોડાની જોડવાળી એક વિશાળ લેન્ડો ગાડી આવતી જોઈ. મુસાફર બાજુએ ઉભો રહ્યો. માડી તેની પાસે થઈ, રોશનીથી શણગારેલા પાસેના અંગલામાં પેડી. એક ક્ષણ પછી તેવીજ બીજી ગાડી આવી ને તેજ દરવાજામાં પેડી. ગાડી જેવી દરવાજામાં પેડી તેવો તેમાંથી રૂપેરી ઘંટડીઓના અવાજ જોવા મુદરીઓના હાથનો સ્વર મીઠો મુસાફરને કાને પડ્યો.

વાચનાર ! મી. લાલ સાથે આપણે વસંતના મીઠા તરીકેની આનુમાનુ ધરાવીએ છીએ તેજ આ વખતેના મુસાફર હતો.

મી. લાલની જાણતા ઉશ્કેરાઈ. દરવાજા પાસે મોટા મજબુત બાધાનો દરવાજા આમ તેમ હેરાફેરા કરતો હતો ત્યાં તે ગયો. દરવાજાની અંદરથી જોયું તો સ્વચ્છ, સુદર રસ્તાઓવાળો ખાતભાતના છોડવાઓથી, આરસના પુતળાથી તથા ડુવારાઓથી શણગારેલો વિશાળ બાગ જોવામાં આવ્યો. બાગના મકાનની બારીઓમાંથી અંદરની તેજો મય રોશનીનો પ્રકાશ આવતો હતો.

ધીમેથી, બહીતે બહીતે તેણે દરવાજાને પુછ્યું “ દરવાજા, આ મકાન કોનું છે ? ”

દાદી અને મુઠપર હાથ નાખી દમ્ભથી દરવાજા બોલ્યો “ અરે બલ! આદમી, ” આ મકાન કોનું છે તેની પણ તમને ખબર નથી કે ? મને ત્રાગે છે કે તમે શહેરમાં નવા આવ્યા હશો. શહેરના સંધળા મોટા મોટા માણસો આ મકાનમાં આવે છે ને અમારા શેઠની મહે-

માનગીરી ચાખે છે ! આ તરફની તમામ વસ્તી શેઠને ઓળખે છે !”

“ દરવાનજી ખરૂં છે. હું શહેરમાં હમણાજ આવ્યો છું. તેમાં આ તરફ તો આગજ આવ્યો.

“ તેમજ હોવું જોઈએ. નહીંતો આ તરફના અધાણાંકે આ મકાન સંબંધી માહિતગાર છે ને તમે ન હો ? મુમ્મદના અધા મોટા મોટા માણસો, પડીવાળા ગૃહસ્થો, જમીનદારો, વકીલો અને વેપારીઓ સવળા અહીં આવી ગયા હશે. ”

“ તેમ હશે. પણ હું કાલ મોટા માણસ નથી તેથી આ આગની કે તેમાના મકાનની માહિતિ મને કયાથી હોય ? ”

“ અને તમારા જેવાને શેઠ નોતરે પણ નહીં તો. ” કાળી દરવાન જરા હસીને બોલ્યો. “ આજ અહિં આ મોટા નાય થવાના છે ને અમારા શેઠના દોસ્તો જેવા માટે આવે છે. શહેરના મુખ્ય નાટ્ય ગૃહની પ્રસિદ્ધ નટીનું આજે નાય છે તેના રિમતનો લખ મેળવવા મુમ્મદના મોટા મોટા માણસો તલપી રહ્યા છે. ”

“ તમારા શેઠનું નામ શું ? ઉઘાનાલયના માલિક કોણ છે ? ”

“ વાહરે. તેની પણ ખબર નથી ? ” દરવાને જરા તિરસ્કાર ભરી દ્રષ્ટિ નાખી કહ્યું. “ કલકત્તાના વસંત શેઠને પણ ઓળખતા નથી કે શું ? ”

વાંચનાર, મી. વસંતનું નામ સાંભળી તમોને પણ અન્યથા થઈ હશે પણ ખરેખર, પ્રભુ પદ્મના રંકને રાય અને રાયને રંક કરી નાખે છે. તેમજ આપણા વસંતનું પણ થયું. અત્યારે તે એક મોટી દોસ્તનો માલિક થયો હતો અને પોતાની મરજી પ્રમાણે મોજ ગોખ મેળવતો હતો,

આકાશમાથી શિર પર વજ્ર પડ્યું હોય તેવી અસર લાલને થઈ. ગોકાવેગથી તે બ્યાં ઉભો હતો ત્યાં ન્યાજ દરી ગયો છેવટે ધર્મિ ધર્મિ રસ્તાની બજુ કિપરના આકે કિપર જઈ, લમણે હાથ દઈ એડો. તેના અંતઃકળુમા તિવ્ર વેદના થવા લાગી ને આખમાથી અસુની ધારા ચાલી રહી તે નિશ્વાસ નાખી બોલ્યો, “ પ્રિય, નિર્દોષ ગુનાય, આટલી દોલત અને સાહેબી છતા તારી આ દશા, જે દોલતથીજ માણસ મુખી થતું હોત તો તારી આ દશા ન થાત. ”

ગોકમા ગર્ક થયેલો તે અરંધા કલાક મુઠી એમને એમ એસા રહ્યો. પછી એકદમ તેને વિચાર થઈ આવ્યો, વસંતની સાથે તેને નાનપણથી પીછાન હતું તે કલકતામા વારવાર વસંતને ત્યા આવતો હતો હતો તેથી તેને શિખામણ દઈ, આકે રસ્તેથી ઠેકાણે લાવવાનો પ્રસંગ કરવાની મી. લાલે હામ બીડી અને તે રાત્ર નાટ્ય પ્રસંગમાજ વસંતને મળવાને તેણે નિશ્ચય કર્યો.

“ તમારે શું જોઈએ છે ? ” લાલ પાસે આવ્યો એટલે દર વાને પુછ્યું. “ આજ ક્યારના તમે અહીં આંજ ભમ્યા કરે! હા ! તમારે શું કામ છે તેની મને સમજણ પડતી નથી. ”

“ માર્છ, મારે તમારા શેકને મળવું છે. મને અંદર લઈ જશે ? ”

“ પણ હું ધાઈ છું કે તમને આમ તણુ નહીં હશે ! તમારા જેવાને આવા પ્રસંગે શેઠ બોલાવે એ સંભતિ નથી. દાખલ કંડે તો કદાચ એ નાખુશ થશે. ”

“ પણ જઈને એટલુંજ કહો કે હું કલકતાથી આવું છું ને મારું નામ લાલ છે. આટલું કહેશો એટલે તુરત રજા આપશે. ”

“ અરે તાડના સરોવર અને જંગલોમાથી ઘણાએ ગામડીઆ

અહીં આવે છે. એવા એવાને મળવાની શેઠને નવરાંશ ખરી રી. ”

“ પણ દરવાનજી, તમારા શેઠ કલકત્તામાં પરણ્યા છે ને હું તે-
મને નાનપણનો સોખતી છું. નાનપણના સાથીને તે તરછોડી નહીં
કાઢે. ”

દરવાન બડક્યો, તેણે લાલને એકદમ જવા દીધો હોત પણ જરા
વિચારમાં પડ્યો “ બાઈ સાહેબનો સંબંધી હશે તો તેની સાથે આ-
મ તોછડાઈ ચલાવવા માટે શેઠ નાખુશ થશે ” લાલને બાક ઉપર
એસાડી તે અંદર ગયો.

અરધા કલાક પછી દરવાન પાછો આવ્યો ને નમ્રતાથી સન્નાય
કરી, લાલને અંદર લઈ ગયો ને પગથીઆ ચઢી અંદરના દિવાનખા-
નામાં જવાનો રસ્તો બતાવ્યો.

કલકત્તાના રતનલાલ શેઠના ઘરનો હાલનો વડીલ દિવાન-
ખાનામાં બેઠો હતો. તેની આસપાસ તેના મોજીલા દોસ્તો બેઠા હતા.
ગમે તેવી ઉંચી પદ્મી વાળો કે ગમે તેવા બ્રહ્મ ચગ્નિચાળો હિંદુ ગૃ-
હસ્થ વિવેક ચુકનો નથી, પોતાની પત્નિના બનેલીને આવતો જોઈ,
વસ્તુ ઉડ્યો ને વિવેકથી તેનો સત્કાર કરી પાસે મશરૂથી મહેલી
ખુરશીપર બેસાડ્યો. લાલ ખુશી થયો.

દિવાનખાનાના બપોરથી લાલ થોડીવાર દિડમુઠ બની ગયો. તેણે
ચારંધીના રાજ મહાલયો જોયા, યુરોપિયન લોકોનાં મકાનો ઉપર
ઉપરથી જોયા હતા. વાઈસરોયના મહેલના સિંહમૂર્તિઓથી અલંકૃત
કરેજા દરવાજા પણ તેણે દીઠા હતા. દલહૈાસી ચોક અને જુના કોર્ટ
લાડિસ મોહોદનામાં આવેલી યુરોપિયન વ્યાપારીઓની સુંદર, બયો
હુકાનોમાં જતા આવતા તેણે નજર નાખી હતી પણ આમાંથી કો-

ધોઃ અંદરનાં બપડાં તેણે જોયો નહોતો. તેથી મી વસંતનું વૈભવ પુરું દિવાનખાતું જોઈ તે ચકિત થઈ ગયો.

વસંતની આસપાસ તેના બધા મોજલા અને ઉડાડ મીત્રો બેઠા હતા. તે જેમ જેમ મધમાખીઓ મધ ચુસી લેતા પ્રયત્ન કરે છે તેમ વસંતના ધનનો ઉપયોગ કરવા મંડ્યા રહેતા કોઈ દીવસ ઉજાણી તો કોઈ દીવસ નાચ તો વળી કોઈ દીવસ ઈવનીંગ પાર્ટી એ પ્રમાણે હમેશા આ મંડળીમાં પાર્ટીઓ ઉપર પાર્ટીઓ ચાલતી હતી. અને મી વસંત જેને આપમે એક સારા ગૃહસ્થ તરીકે આગસ પીંછાણ્યો હતો તે આ વખતે દારૂડીયો, મોજશોખ ભોગવવાવાળો અને રંડીયાળ જન્યો હતો.

આવી મંડળીમાં લાલ; વસંતને શું કંઈ શકે ? છેવટે કંઈ બોલવાનું સુજ્ય નહીં ત્યારે ઉંઘાનાલય સમયે વાત કાઢી. બધા મીત્રો એ નવીન ખરીદીના વખાણ કરવા લાગ્યા. વસંતે વિવેકથી લાલને તૃત્ય જોવા માટે થોભવાનું કહ્યું. પણ લાલને તે ખીલકુલ પસંદ નથી એવું તેના રહેઠાં ઉપરથી જણાઈ આવ્યું તેથી વધુ આગ્રહ કર્યો નહીં. વખત વહી ચાલ્યો. બધા અધીરા થવા લાગ્યા. પાસેની ચોરી ડીમાથી તૃત્ય માટે પોશાક પહેરતી સ્ત્રીઓનું હસવું સંભળાયું. મંડળીમાંના એકે વાઘ હાથમા લીધું, ખીજાએ દારૂની શીશીઓ તરફ આતુરતાથી દ્રષ્ટિ નાખી. ત્રીજાએ ઘડીયાળ બણી જોયું. લાલ ચેતી ગયો તે વસંતની રુજ માગી ચાલતો થયો. તેનું હૃદય વધારે શોકાતુર થયું. પણ આવા પ્રયત્નોની નિષ્ફળતા સમયે તેને સારો ધડો મળ્યો.

ઘેર આવ્યો ત્યારે મધ્ય રાત્રી વિતિ ગઈ હતી, તેથી પત્નિ સાથે બોલ્યા શીવાય સુત્ર ગયો. તેનું હૃદય વેદનાથી સંતપ્ત હતું.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

નિર્દોષ બાળા—આપઘાત

વ ગ સહિત પાણીના મ્હોટા હુંગરાઓ અદાળતી અને ઉઝાળતી નર્મદા સુંદરી, સમુદ્ર સ્વામીને મળવા માટે ઘસતી, હસતી, નાચતી; કુહતી દોડી જાય છે. તરંગ ઉપર તરંગ અથડાયા કરે છે. મોઝાના પઝડાટથી ડુલ જેવા સંદેહ શીણ, પળે પળે પેદા થઈ, તણાતા ખેંચતાં કિનારાની ઉપર જમી રહેલા કેનરાશિ અને કાપમા છુપાઈ પોતાની હથાતી નાખુદ કરતા હતાં. પવન સડસડાટ

દીડી.

મધુર કૌમુદી, નદી તટે સુતી શી ?
વિરમી અત્ર ઝીલીએ સુરમ્ય ગીતિ;
વિમળ રાત-વરસતી સમાધ શાંતિ,
રહી મિષ્ટ--એકતાને--સુર સાધી,

કરતો વહેતો હતો. વેગવતી નર્મદાના કિનારા પર પઝડાતો વજ્રગ પવન તાર પરના પથરાઓને પાછા ખેંચી, ધીમે ધીમે અવ્યવસ્થિત ગરબડાટ મચાવી મુક્યો હતો. પણ તે થોંધાટ પલ્લવારમા કિનારા ઉપરજ પાછો શાન્ત થઈ જતો હતો. એ શિવાય બીજો કોઈ પણ પ્રકારનો શબ્દ કાને પડતો નહોતો. એક માત્ર નર્મદાના ઘસારામચાં વેગથી સરસર-કલકલ કરતો મધુર નાદ વાતા વરણુમા તરવરતો હતો.

તો. પળે પળે પછાડતા, નાચતા અસ્થિર તરંગોમા વહાણો ડોલતા હતા. મહત્વા કપતા હોય એમ ઉંચા નીચા થતા જાણાય છે. કોઈ કોઈ નદીમાની છીપો તળીયામાંથી સપાટી ઉપર તથાઈ આવી, તરંગોમા પાછો. અફળાઈ પાણીના પેટમા પેસીને લપાઈ જતી હતી થેઈ આ-કાશ પોતાની ફિક્કી છાયા, નર્મદાના વિશાળ હૃદયમાં પાથરીને તેની આરીસા જેવી સપાટીમા પોતાનું પ્રતિબિંબ જોવાની ચેષ્ટા કરી રહ્યું હતું. પરંતુ નર્મદાની અંચળ સપાટી આકાશની એ ઠંચા પુરી થતા દેતી નહોતી. પોતાના અસ્થિર થન-થનાટથી આકાશના પ્રતિ-બિંબને પળવારમા ભુસી નાખતી હતી. ધણે દુર નદીના કાઠાથી છેટે આવેલા સીમાડામા ઘાસના વેલા અને લતાઓથી છવાયેલી ધ-રની ઉપર શ્યામલ વૃક્ષરાશીથી ઢંકાયેલું વન નજરે પડતું હતું. વ-ચે કોઈ કોઈ ઠેકાણે જંગલવાસી ગામડીયાઓની એક બે છુટી છવાઈ ખુંપડીઓ દ્રષ્ટિગોચર થતી હતી. તે પણ એક ખીજથી એટલે બધે છેટે આવેલી હતી કે સામાન્ય દ્રષ્ટિથી જોતા તે નજરે પણ પ-ડી શકે તેમ નહોતી. સાંજ જોડે પડી નહોતી, તો પણ તેની અગા-ઉનેા ભુરો અંધકાર, સંજિના મહોડા ઉપર આછા આછા ધુધટા રૂપે ઢંકાયેલા હતા. સુર્યદેવ એકદમ શ્રીલુ તેજવાળા થઈ, લાંબે સુધી ફે-લાયેલી નર્મદાના તટને સામે છેડે દિગ્નતામા હુખી, પાતાળમા પેસી જાણાતા હતા. આ અતિ સ્તબ્ધસ્થાન ઉપર નજર ફેરવતાં એક પ્રકાર ના સ્થિર, શાન્ત અને ગંભીર ભાવ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતા હતા. જ-ણે ગંભીર અને અમલકારિક શાન્તિ આ ન્હાનકડા વિશ્વ રાજ્ય ઉપર ચિરકાળ પોતાનો અંધિકાર ચલાવી રહી હોય એવો ભાસ થતો હતો.

આવે વખતે આ રમણીય કિનારા ઉપર એક સુંદરી આમ તેમ

ફરતી હતી. અને પોતાને કાઠ જોઈ જશે તેની બહીકમા તેણી હોય એવું દેખાતું હતું. વાંચનાર, આ સુંદરી કાણ અને તે શા સાથે અહીં આવી હશે તે આપણે જાણવું જોઈએ.

ગુલાબ પોતાના દીવાનખાનામાં એક કલાક ગુપચુપ વચ્ચે અને ઘરેણાં ઠેકાણે કરવા મંડી, ગજાનો સુંદર હાર, હાથની સુશોભન સોનાની ઝંગડીયો અને પગનાં રૂપેરી નપુર અંગ ઉપરથી તેણે કિતારી લીધા. કોરવાળી સાડીને ઠેકાણે પણ વિધવાઓ પહેરે છે, 'નેત્રું' કોર વગરનું વસ્ત્ર પહેરી લીધું. ઓરડામાંતો કિવે જુઝારી નાખ્યો અને ધીમે ધીમે અંગુઠે ચાલી બહાર નીકળી.

આ વિશાળ ભુવનમાં અત્યારે અંધારું અને ગદ્યે શાત હતું. ચાકરો નિંદ્રામાં હતા અને ચોકનાં ફાનસો અંધાં જુઝારી ગયા હતાં. ગુલાબ એક એક સૌની પાસે ગુપચુપ થઈને ચાલી; બહારનો એક ઓળંગ્યો અને અવાજ થવા દીધા વગર બહારનો દરવાજો ઉઘાડ્યો. તુરંતજ શિયાળાનો કડકડતો પવન તેના તરફ ધસી આવ્યો અને પોળોના ફાનસોનું તેજ તેનામાં ચમકી રહ્યું. એક પણ ગુલાબ વિચારમાં પડી તે રસ્તા ઉપર ઉભી રહી. ગુલાબે પાછું જોયું બાજુજ પળે વીશ વર્ષની આ યુવાન સ્ત્રી—એક મહાન અને શ્રીમંત સુરત સ્ત્રી—બહાર જગતમાં ચાલી નીકળી અને શિયાળાની અંધારી મધ્ય રાત્રીના સમયે નિર્જન પોત્તોમાં થઈ એકલી ચાલવા લાગી.

અર્ધા કલાકમાં ગુલાબ થાકી ગઈ. તે રસ્તાની 'બાબુએ એક ઝાડ પાસે ઉભી રહી અને ઠંડા પવનમાં થરથરવા લાગી. એક વાર ફરી ગુલાબનું મન પાછું પડ્યું, “ પાછું ફરવું હોય; તો તે માટે હજી વખત છે, ધરતો દરવાજો હજી ઉઘાડો હશે. માંડે જીવન પ્રથમ

ગાળતી હતી તેમ ગાળી શકીશ અને આ અદ્ય સમયની મારી શ્રે લઈ કોઈ પણ જાણશે નહિ, ” ગુલાબ થોભી અને વિચારમાં પડી રાત્રીનો ઇશતળ પવન તેને સ્પર્શ કરી સુસવાટ કરતો બહેતો હતો. “ હજી માફે ઘર માફે થશે—બહાર જગતમાં પણ એની એજ દશા છે ! કાલ સવારે મારા પતિનું મન ડેકાણે આવી જશે ને હું પછી નેમની માનીતી થઈ પડીશ ! ”

એક બપોરના લેન્ડો ગાડી, જેને કાળા થોડા જોડેલા હતા, ને ગુલાબની પાસેથી પસાર થઈ ગઈ અને તેમાંથી સ્ત્રીના હાસ્ય જેવો અવાજ સંભળાયો એક બીજી ગાડી જેને ભુરા થોડા જોડ્યા હતા, ને પણ ઘણી નજીક થઈને પસાર થઈ અને તેના કાનસતું તેજ ગુલાબના મુખ ઉપર પડી પસાર થઈ ગયું ગુલાબ પછીને વૃક્ષ પાછળ સંતાઈ ગઈ.

આ ક્ષણિક પ્રકારા ગુલાબના મુખ ઉપર પડ્યો, તેજ વખતે ગાડીમાંના એક માણસનો પણ તેના ઉપર દ્રષ્ટિ પાત થયો. તે પણ સહજ ચમક્યો અને તેના મિત્ર એ જોઈને વૃક્ષ પાછળ સંતાયલી સ્ત્રી પ્રતિ દ્રષ્ટિ કરી રહ્યો.

“ એ ઘણી સુંદર સ્ત્રી હતી, ” તેના મિત્રે કહ્યું. “ તેની આખો નું સૌંદર્ય બીજી સ્ત્રીમાં મેં જોયું નથી. ! ”

“ ના, તેના રૂપનો વિચાર નથી આવ્યો. ” બીજાએ સુધ્ધપણે કહ્યું. “ પણ તેના શીકા મહેરા ઉપરથી એક પણ મને એ સ્ત્રીનો વિચાર આવ્યો—એ સ્ત્રીને હું એળખું છું અને કેટલાક વખતથી જોઈ નથી. પણ એ સ્ત્રી અત્યારે અહિં ક્યાંથી ? વિચીત્ર ભ્રમણા ! ”

ગાડીએ સુસવાટ કરતી ચાલી ગઈ. ગુલાબ વૃક્ષને ઓથેથી બહાર

આવી. ગાડીનાં કાનમાં પ્રતિ તે જોઈ રહી અને તેની આખોમાં પાછું
અસ્વાભાવિક તેજ પ્રકાશી રહ્યું.

“ આપને! કેપકાર માનીશ, મારા નાથ ! આપે મારા નિરાશ
યત્ન લુપ્ત થઈ જાય છે. હવે મારે શું કરવું તેની મુશ્કેલી.”

આમ બોલી તે ન્મણી આપણે આગળ જણાવી ગયા તે પ્રમાણે
ના કિનારા ઉપર આવી પહોંચી અને આ ક્ષણિક સંસારમાંથી સદાને
માટે મુક્ત થવાનો વિચાર કરવા લાગી. પરંતુ તેણી મી. વસંતલક્ષ્મી ન-
જર આગળથીજ ફક્ત સદાને માટે મુક્ત થઈ !!!

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ચોકામિ.

વાર પડી વસતના ઘરમા બધે શોક વિલાપ અને દોડદોડી થઈ રહ્યા. ઘરની દાસીએ જોયું તો પથારીમાં ગુલામ ગયે નહિ. ચોકમા અને કુવડ પાસે જોયું તો ચાકરોએ તેને દેખી નહીં. જાહુવાળનારી અને ગુલામની બુની શાલ બેઠક ખાનાની બહાર જડી હતી અને ઘરનાંઓ દરવાજે લિવાડો જોયો હતો. ઘણી ઘણી તપાસ કરી પણ કંઈ ! મૃતિલિ અદૃશ્ય થઈ ગઈ હતી.

આખા શહેરમા માણસો ફરી વળ્યા અને મુબઇનાં તેના દરેક સગા નયંધીને ત્યાં તપાસ કરવામા આવી. તેઓ એકએક પાછા આવ્યા. પણ ગુલામની કંઈ પણ બાબ મળી નહીં.

મુબઇમા પોલીસને પણ ખબર આવી. પેસા વેરવામા બાકી રાખી નહીં. પણ તેમની એ તપાસ નિષ્ફળ ગઈ ગુલામની કંઈ પણ બાબ મળી નહીં.

ગુલામે કદાચ કુવો લવાડો પણ કયો હોય, એવી દેહશત બધાના મનમા ઉઠી અને તેથી કુવાઓ તથા તળાવોની તપાસ કરી; તે પણ ફેલકટ ગઈ. શક પડતી રીતે મરણ પામેલાં માણસોનાં શબ જે જ-

ગોએ રાખે છે, ત્યાં પણ માણસો મોકલ્યાં. પણ ગુલામનું કામ ત્યાંથી મળ્યું નહીં.

વસંતના મકાનમાં કોઇ મરી ગયું હોય, તેવી સુપટ્ટી પચરાઇ રહી હતી. બધા નિરાશ થઇ ગયાં હતાં. શિયાળાના દુઠ્ઠા ઝેવસને અસ્ત થતા વાર લાગી નહીં અને સાગની ડાયા આ ઉજાડ મકાન ઉપર પડવા માગી હતી. મચળી તપાસ નિષ્ફળ ગઈ હતી; માણસો બધા પાછા ફર્યા હતા અને કંઈ પણ પતો મળ્યો નહોતો. ગુલામના સંબંધમાં કંઈ દ્રષ્ટિએ પડ્યું નહોતું, તેમ કંઈ માહિતી મળી નહોતી.

મોડી રાત્રે ધોળણુ ધોળેલાં લુગડા લેઇને આવી અને તેને કંઈ ખબર છે કે નહીં તે ગળણુવા બધા ઉદાસ ચહેરે તેની ચોમેર ફરી વળ્યા. પણ તેની હકીકત દુઠ્ઠી અને દુઃખદાયક હતી !

તળાવ ઉપર સ્ત્રીઓ સવારે અંધારામાં નહાવા આવે છે, તેથી પણ વહેલા મેં તેમને નદી કાંઠે એકલા જોયા હતા મેં ત્રાસુ કે લોકો જામે તે પહેલાં થોડા પાછા ફરવાના વિચારથી તેઓ આટલા બહેલા અંહી નહાવા આવ્યા હશે. એક બે શબ્દ મારે તેમની સાથે અદલ બદલ પણ થયા હતા પણ પછી હું ચાલી ગઈ હતી, ને ને પછી મેં તેમને જોયા નથી.”

ધોળણુ આ હકીકત કહેતી હતી તે વખતે સાંબળનારામાં મંબીર સુપટ્ટીદી પચરાઇ હતી. મુખમાં ગુલામના દિવસ ઠેમ જતા હતા તેની તેમને ખબર હતી. અને તેથી શો વિચાર તેમને મુખ્યો હશે ને અદકળતા તેમને વાર લાગી નહી. બિચારી મુવાન ગુલામ

એ પવિત્ર નદીએ નહાવા નહીં, પણ જીવનના દુઃખ અને પરિતાપમાં લાંબા વખત સુધી વિશ્રાંતી એવા મધ્ય હતી-એ રિચાર કિપજતાજ લેએ રડવા લાગ્યાં.

આગલી રાત્રે પોતાના મમ્મતી સાથીઓ સાથે વસંત ગહેરની બહાર ગયો હતો. તે આજે મોડી રાત્રે ફેર પાછો આવ્યો. તેના મોઢા ઉપર હજી દ્રાક્ષ દારની તેજ હતી અને ગાડીમાથી કંઈયે ને વખતે તેના પગ લથડતા હતા. ચાકરો તેને કિપલે માળે લાદ્યો ગયા. અને ત્યાં ધીમે ધીમે પત્નીના સમાચાર કહ્યા. વસંતને તત્ત્વ જાણ્યો હોય તેવી અસર થઈ—દારના ઘેનમાં જતા, વાની અસગથી ને બેભાન થઈને પડ્યો.

એ રાત વસંતે ગુલાબના શયનગ્રહમાં કહાડી અને આખી રાત દીવાના ઝાખા પ્રકાશમાં આમતેમ ફર્યો કર્યું. તેના દુરાચારી વર્તન તેના હૃદયની લાગણીઓ હજી નિર્મળ કરી નહોતી, અને દુઃખમય વિચારોથી તેનું દારનું ઘેન ઉતરી ગયું હતું. ગુલાબ પરણીને તેની પાસે આવી તે વંચલું તેણીનું ૩૫ લાંબું, તેની સુકોમળતા અને સાચી પતિ ભક્તિ વસંતને સાબરી આવી. ગુલાબ વસંતનેજ જોઈ રહી હતી. તેણીને સૌ પ્રેમ, તેની મધુરતા, તેની મનમગતી આશાઓ અને તેની તમામ પુણી લાગણીઓ વસંતનેજ અવલંબીને રહી હતી. ગુલાબ બીજા પુરુષો ઓળખતી ન હતી અને બીજા કોઈ ઉપર તેનો પ્રેમ નહોતો. આખી રાતની રાતો તે તેની આજુએ બેસી રહેતી. તેના હૃદયમાં હૃદય મેળવીને સુષ્પ રહેતી અને જાનીઆની તેની આશાઓ અને તેના આનંદની વાતો તેના કાનમાં કહેતી તેની

નજર તળજી ગુલાબ ગાળા મટીને સ્ત્રી ખતી હતી, ઝાડન વળગેલી
 લતા પેકે તે તેનેજ વળગી હતી અને આખર દિવસ સુધીપણ તેણી
 તેને ચરાક્ષની નજરથી જોઈ રહી હતી—તેની આગળ દુઃખની પરાળ
 સરખી એક કદાહી નહોતી, વસંતને એક પછી એક એ બુધા અનુ-
 બવ યાદ આવ્યા, તેણે ખાલી ઓરડામાં આમતેમ નજર કરી અને
 આસુ તેના લાલચોળ ગાલ ઉપર ટપક ટપક એક પછી એક ટપકવા
 લાગ્યાં ! “ આહા ! તારા પ્રેમ અને તારા વિશ્વાસનું છેવટ મેં આજ,
 ફળ આપ્યું !..... ”

પ્રકરણ ૨૧ મુ.

પતિનો પશ્ચાત્તાપ

શું પ્રિયા ગઠ ! કયા ગઠ ! હું ધાઈ છું કે તે તદાને માટે ગઠ. અરે ! મારા આ વિશાળ ગૃહની ગૃહીણી સદાને માટે ગઠ ! અરે, પણ તેનો અદ્વિતીય કેને ! માત્ર આ અભાગી જીવને નહીં માતાને નહિ પીતાને અરે, હું પરણ્યા શા માટે ! એક નિર્દોષ જાળાને સદાને માટે દુઃખી કરવાને એક પવિત્ર અબળાને નલકિત કરવાને, તેના પ્રાણનો નાશ કરવાને, તેના માતૃપિતાનું મૃત્યુ કરવાને !! ઓ, માઈ અંતકરણ બળે છે : પ્રિયાતી સુંદર સુતિ નજર આગળ નરે છે. હા, પ્રિયા તું કોઈ ક્ષિપ્ત પદાર બની નથી. માઈ અંતકરણ કહે છે " તું સદાને માટે ખદાર ગઠ "

રાચનાર ! આ પ્રમાણે લવતો વસંત દિવસખાનામાં આમતંત્ર કરવા લાગ્યો. પરંતુ જગ વહી ગયે શી રાચના ! તે પ્રમાણે પહેલે થીજ ન સમજ્યો નો હવે અત્યારે શું થવાનું હતું ?

માડીના દાનસના પ્રકાશથી જે શીકકો ચહેરો જાડે એથે નજરે પડ્યો હતો, તે પણ તેને યાદ આવ્યો. ગુલાબની જાખી પ્રકૃતિ ઉપર દુઃખથી તથા નિરાશાથી પડેલાં ચિન્હો તેને સાદ જણાઈ આવ્યા. એક પળ તેની આંખો પ્રેમમય દ્રષ્ટિથી-કદાચ જાખી આશાથી વસંત

ઉપર ડરી રહી હતી ! પણ દ્રષ્ટિએ દ્રષ્ટિ સમભારે મળી નહોતી અને હવે તો તે આંખો સદાને માટે દુર થઇ ગઇ હતી !

નિરાશ થઇ ચાલી ગયેલી ગુલાબ જે સાડીઓ મુક્તી મળી હતી તે વસંતે ગુપચુપ એકઠી કરી. જે ઘરેણા ગુલાબે તેના ચિવાહિત જીવનના આઠ વર્ષ પહેલેથી હતા તે વસંતે બહાર કાઢ્યાં એ ઘરેણાં એ હાલ તેનામા ફરી પ્રેમનો સંચાર કર્યો. ગુલાબના સુંદર કપાળને વિભુષિત કરી રહેલું હિરણ્યમરક, તેની યુવાન જાતી ઉપર લટકી રહેલા મુક્તાહાર, જેને લગ્નની રાતે આપેલી હિરાજડીત બંગડીઓ, ચુંબન કરતી વખતે આપેલા અંબોડામા જડવાનો સોનેરી કાપ-એ બધું વસંતે એકેએક બહાર કહાડ્યું અને પોતાની આગળ જોડવીને મુક્યું. તે દરેકથી કંઈક કંઈક તેની જીની યાદ તાજી થઇ અને તે મોતની પેદે તેના આગળ ખડી થઇ રહી. જે વિચારો મહીનાઓ અને વર્ષો થવા વિસારે પડ્યા હતા, તે બધા હવે તેના મગજમા સ્ફુરી આવ્યા. જે બનાવો અને દેખાવોએ તેનો યૌવન પ્રારંભ અનંદમય અને પાવન કર્યો હતો, તે બનાવો અને દેખાવોની યાદ તેના હિજ્જડ હૃદયમા પાછી આવીને બારામ.

તેણે પોતાનું જીવન છેકજ વહેતું મુક્યું હતું. બાપનું નામ બોલ્યું હતું માતાના માયાળુ શિક્ષા વચનનો અનાદર કર્યો હતો. બાપદાદાનું ધન સુમાવ્યું હતું ગીરના ફીડા કરતા પણ વધારે મધીન સ્ત્રી પુરૂષોનો મંગ કર્યો હતો, અને જે સાચા હૃદયથી આવી હતી તેના પ્રેમનો અનાદર કર્યો હતો ! પોતાની પ્રેમાળ પત્નીના દરેક હકનો ભંગ કર્યો હતો. દરેક માનુષી લાગણીનો દુરુપયોગ કર્યો હતો. દરેક

કેમનાં કેમીને હીનજલ લગાડ્યું હતું. અને પોતાની પ્રેમાળ વિશ્વાસુ પતિને મહીનાના મહીના દુઃખમાં કઠાવી તેનું અકાળ મૃત્યુ નિપજન-
લ્યું હતું ! આ દારૂગ્રીવા અને વંદેલ યુવકને એક પથી એક બધા વિચારેઃ સ્ફુરી આવ્યા અને તેના પશ્ચાતાપથી તે કંપી ઉઠ્યો અને એકવાર ફરી તેની નજર ગુલામના લુગડાં, ઘરેણા અને ખાલી ઓરડાની દોઢાલો ઉપર પડી, તે વખતે નિરાશા અને મનની વેદનામાં તેના મુખમાંથી એક મોટી ચીસ પડી જવાઈ અને આખું ઘર તેથી ગાજી રહ્યું.

તત્કાલે રંગબેરંગી અજવાળા વરમા થઈ અંદર આવ્યું અને આ કનાલ પતિની કિલસ અંગ્રહ ખેંચી આપો ઉપર પડ્યું. સાડી ન પડ્યા કાંઈક સંદેહ વસ્તુ હતી તે ઉપર પડ્યું. અને વસતે પોતાના વિખરાવલા વાળ ટીક કરી એક પત્ર ઉપાડી લીધો. પત્ર ધુળે હાથે લખેલો દેખાતો હતો અને તેના ઉપર અનેક આસુના ડાંબ હતા.

‘ નાથ ! આપની નજર આગળ દાલ હતું આપની પતિ નથી. પણ આપથી છુટા પડવાને વખતે આપને મારે એ પ્રિય નામ મને તાપરત દેશી.

“ આઠ વર્ષ આપના ગ્રહમાં રહી છું. આપનું અન્ન ખાધું છે અને આપના પ્રેમની ભોગતાં થઈ છઉં તેથી ગુસ્સો દર્શાવી કે ગુસ્સાની લાગણી સહીત હું આપનાથી વિખુટી પડીશ નહિ હું છેલ્લી ઘડી સુધી પ્રેમથી આપનું સ્મરણ કરીશ. અને જે સ્ત્રી ઉપર એક વખત આપનો પ્રેમ હતો તેને પણ જરા દયા કરી આપ યાદ કરતા રહેશો.

“ હું મરીશ ત્યારે આપની દ્રષ્ટિએ અપ્રિય નહોતી, તે દીવસોની

યાદ સહિત મરીશ. લાખી રાતો હું કેવી આપના ચરણ આમળ બંધી રહેતી; આપની પ્રેમમયી આંખો તન્ન નમર કરી રહેતી, અને આપના મિષ્ટ રાખ્દોનું પાન કરતી. કામમાથી પરવારીને કે મુસાફરીમાથી પાછા આવેને આપના દર્શનનું સુખ આપતા. અને હું ધારતી કે આપના પ્રેમાળ મુખના દ્રષ્ટિપાન કરતા સ્વર્ગમા પણ વધારે સુખ નહીં હોય.

હું “ ધારતી કે આ આનંદ હમેશા ટકશે. પણ માગ લલ્લાટના જ સેખ વાંકા હશે-હું આપનો દોષ કદાહતી નથી. માફ હૃદય દુઃખી હોયું છે, મારે માથે તમ્મર આવ્યા છે અને હવે એકાન્તમા મેં ઈશ્વરનો આશ્રય લીધો છે-જગત મને અધિકારમય અને આનંદ રહિત થઈ ગયું છે !

“ મારા દુઃખના દિવસોમા પણ મેં માફ કર્તવ્ય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે પણ જો કાઈ વતો ચુકી હોય-હૃદયના પરીતાપમા મુ. સ્સાથી બોલી હો કે દુઃખના આવેશમા મો વાકું કર્યું હોય, તો નાથ ! મને ક્ષમા કરશો. મારા જીવનની એ છેલ્લી અરજ આપ્તમા અનુ સહિત હું ગુઝાડું છું-ખીજી અરજ કરવા હું રહેવાની નથી.

“ મારા ગયા પછી સુખી થાઓ. આપ કંઈવચ્ચ કુળમા જનમ્યા છો; અને આખા દેશમા આપનું માન છે. બને તો આપના ગત જીવનની ઉન્નતતા સુધી જશો; આપના સાથીઓ આપને નાશ નરે દોરનારા છે- તેમને ત્યજ દેશો અને આપની પછીને યાદ કરશો. આપનું હૃદય કંઈવચ્ચાહી છે-ફરી આપનું કર્તવ્ય સંભાળશો.

“અને અશ્વિના વખતે સહાય કરનાર હવરજ છે ! તેના ઉપર આપનું ધ્યાન સમાડશો. નાથ, ગરીબ દુઃખી સ્ત્રી, જેનો પ્રેમ તેના જીવન પર્યંત આપના ઉપર અખલિત રહે છે તેને પણ વખતે વખતે યાદ કરશો.”

વસંતના કૌવત વગરના કાથમાથા પત્ર સરી પડ્યો. તેને તમ્બાકુ આવ્યા અને હાથ પહોળા કરીને તે ગમીન ઉપર સચેટ શ્રદ્ધ પાડ્યો.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ઉઘાદ પતિ ઠંકાણે આવ્યો

મધ્ય ગત્રી વિતિ ગમ દતી. સૌ પોતાના ધરમા સુખેથી
મ નીદ્રા વશ થયા હતા. અધે શાંતિ દેવીએ વાસ કર્યો.
ફરો. આકાશમા ચંદ્રમ. પોતાના રૂપેરી કિરણો
ચારે વાસ પથની રેલો દતો. આ વખતે એક દમ્પતી “ પોતાના
રાયનગ્રહમાં વાતચીત કરતા નજરે માલુમ પડતા હતા. અને સંસા-
ના સુખ દુઃખની વાતો તેમની વિષય દતો. તેવામા બહાર દારને
કે પં થકેલતું હોય, એવો અવાજ તેમને મને પડ્યો. મી. લાલે કાન
મ ડીને સાલવ્યુ, તો એ અવાજ કરી પણ સંભળાયો.

“ આટલી મોડી રાતે કાણ આવ્યું હશે ? ચાકરો બધા મુઠ-
ગ્યા છે, લાવ દુ જાતે જઈને જારણું ઉઘાડું.” લાલ કહેયો અને
મુઠવા પશુ કોઈ અણગણી અનિશ્ચિત આશાથી તેની પાછળ પાછળ
અમુકે ચાલીને ગઈ.

એક માણસે અરે પ્રવેશ કર્યો. આખા પ્રકાશમા લાલે તેને ઓ-
ખવ્યા નહીં. મુઠવા પાછી હડીને એક બીજી ઓરડીમા પેસી ગઈ.
અને ત્યાંથી આ અજાણ્યા માણસનું નિરિક્ષણ કરવા લાગી

“ તમે કાણ છો ? આટલી મોડી રાતે આવવાનું કારણ ? ”

“ હાલ ! હું એક વખત આપનો મિત્ર હતો, પરંતુ હાલ હું એ તમારો પાત્ર નથી. આપણી ભુતી મિત્રતાને ખાતર મને એક રાતવાસો આપો; અને સવારે તો હું મારે રહેને ચાલ્યો જઈશ. ” એ અન્નવયા માણસે પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

અવાજ ન ઓળખાય તેવો નહતો પણ મોટા શ્રીમાન વસ્ત્રો ગેડના આવી દશા જોઈ લાલ એકદમ બ્લી ઉઠ્યો. તેના મહેરો બચાનક હશે. તેની આખો ઉંડો પેસી ગયો હતો. વાળ ઓળ્યા વગરના અવ્યવસ્થિત હતા અને કપાળ ઉપર ઘટકતા હતા. અને મુખ ઉપર મરણના જેવી છાયા છવાયે રહી હતી. આ માણસ અને ગુલાબના ઇતિહાસની યાદથી લાલને તેના તરફ તિરસ્કાર છુટ્યો. પણ તેનીસ્વાભાવિક અતિથ્ય બુદ્ધિથી એ લાગણી દબાઈ રહી અને તે માયાળુ સ્વરે બોલ્યો.

“ વસંત. આપણે આજ વહેં દીવસે મળ્યા. શું તમારી આવી દશા થઈ ગઈ છે ? થેડાજ માસ ઉપર તમે આ પ્રદેશના એક સર્વોત્ક્રાંત અને શ્રીમાન ગૃહસ્થ હતા. અને શહેરમાં ગમે તે પહોંનો માણસ તમારી મુલાકાતથી પોતાને માન મળેલું માનતો ! હવે શું તમારી આ દશા થઈ છે ? તમે ઘરખાર વગરના રખડતા બની ગયાછો પરંતુ તમારી પાસે હજી ઘણી દોલત છે. એ બધાની સંભાળ કોણ લે છે, અને તમે આમ રખડો છો કેમ ? ”

મારા પિતાનો વિશ્વાસુ મુનીમ હજી એ મિલકતની સંભાળ લે છે, અને તે માગે બીજાઓને વારસામાં મળશે-મારા જેવાને એવી મિલકત શી ? મહેં ઘોર પાપ કર્મ કર્યું છે અને તેનું ફળ લે. હું હું-હું વિધાંતી બોળું છું પણ મને પૃથ્વી ઉપર તે ક્યાય મળતી

નથી. આત્માવસ્થામા મારે થોડાક મિત્રો હતા. અને મારા સાર્યા મિત્રોમાં તમારી પત્નિ પણ એક હતી. મારી સ્વર્ગસ્થ પત્નીને ને ખેન કરતાં પણ વધારે હતી આજ રાત્રે હું તેના પરોણા તરીકે તે અવ્યો છઉં. અને તેના પ્રેમમય શબ્દોનો પ્રસાદ ઇચ્છુ છું કાલે તો હું જન્મશ અને ફરીથી તેને કંટાળા અપીશ નહીં ”

મુગ્ધા વધુ વાગ સહન કરી શકી નહીં. ગળતી આંખોએ તે બહાર આવી અને ગત વર્ષોમા કરતી હતી, તેમ વસંતને કોડેલી પકડી અંદરના અવાસમા તેડી ગઈ. અને તેને આસન ઉપર બેસાડી લાલના કાનમા ધીમેથી બોલી:—

“ પોતાનો પતિ આ ઘરમાંથી અપમાનિત થઈને પાડેા ફર્યો છે. એવું મારી પ્રિય ગુલામના પ્રેતને પણ તેણે હું જોવા દઈશ નહીં તેણે ગમે તેમ છવન ગાળ્યુ છે. તો પણ તે હજી મારી ગુલામનો પતિ છે. તમે તેની પાસે બેસો અને આશ્વાસન આપો—હું જલદીથી કંઈક ખાવાનું તમ્યાર કઈ છું. ”

મુગ્ધા રસોડામા ગઈ. અને લાલ પોતાના મહેમાન પાસે બેઠા વચંતે પોતાની શોકમય વાતો આગળ ચલાવી.

“ ધનના વ્યયનું મને દુઃખ નથી—મહેં ઘણું દ્રવ્ય ગુમાવ્યું છે, પણ હજી મારી સ્થાવર મિલકતો એમની એમ છે. મિત્રોના વિયોગ નું મને દુઃખ નથી—મારા સારા સારા મિત્રો મારી તરફ આંગળી કરે છે, અને માફ નામ દેતા સરમાય છે, તો પણ એ દુઃખ એકાત વેડીને પણ હું સહન કરીશ. પણ એક પવિત્ર અને પતિપ્રાણી સ્ત્રીનું રીખાવી ગીઆવીને મરણ નીપળાવ્યાના સતત વીચારથી માફ હવે

ખડાઈ જાય છે. તેના શીકા રક્ત સુન્ય ચહેરા રાત્રી દિવસ મારા ચક્ષુ પાસે રહે છે અને સ્વપ્નમાં તેના સંકેદ ચહેરાને મારા તરફ તાકી રહીને મધ્ય રાત્રીએ નદીમાં વહેતો જોઉં છું, તે વખતે ચીસ પાડીને હું જાગી ઉઠું છું અને નાસવા જાઉં છું ! સ્ત્રી હત્યાનું પાપ નને ચોટ્યું છે. અને હું બાવરો બની ગયો છું. ચિરકાલ આ દુઃખ હવે હું વેડી શકીશ નહીં ! ”

“ વસંત જન્મ તેમ કરીને બેઠો. તમે ધોર પાપ કર્મ કર્યું છે. અને આપણા પવિત્ર શાસ્ત્રો કહે છે કે જ્યાં સ્ત્રીઓને દુઃખ દેવાય ત્યાં ધૈર્યથી કોપથી કુટુંબનો કચ્છેદ થાય છે. તો પણ ગમે તેવા ધોર પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત તો હોય છેજ. અને તમારું આ અસહ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત ચિરકાળ પહોંચ્યું છે. અને ધૈર્યની સહાય શોધી, તો હજી પણ તે તમને શાંતિ આપશે. ”

પણ વસંતનું આ સંજોગ પર ચિત્ત નહોતું. તે બોલ્યો કે “ જ મો એક દિવસે જ્યારે રાત્રી ચંદ્રજ્યોતિથી પ્રદીપ્ત થઈ રહી હતી. અને આખું મામ ભરનિંદ્રામાં હતું તે વખતે અમે ચાંદનીમાં ફરવા નીકળ્યા પડ્યાં હતાં; અને શાંત સરોવર પાસે બેસી અમે પાણી ઉપર નિહાળી રહ્યાં હતા. આ વખતે અમારા હૃદય એક થઈ જતાં, મહેં આકાશ તરફ જોઈ ધૈર્યને સાક્ષી રાખી કહ્યું હતું કે આ પ્રિય શ્રદ્ધાશીળ બાળાને જીવન પર્યંત હું પ્રેમથી સાળાય. એ ચંદ્ર પ્રદીપ્ત ચહેરા ત્વેના પાતળા અને વિવર્ણ આકૃતિમાં હજી હું દોખું છું, અને એ બાળા તેની શીકી શ્વેત આગળ આકાશમાં તારાઓ તરફ ધરી રાખી મહેં મારી પ્રતિજ્ઞાનું બાન કરાવે છે ! ”

“ એ જુની યાદ વાળ નહીં કરી-તે હૃદયને કિન્નર બનાવે દેશે.”

એટલામા મુઘ્ધા ભોજન તૈયાર કરી બહાર આવી અને વસંતને જમવા માટે ઉઠવાની વિનંતી કરી. વસંતે પણ નહીં ભાવતા છતાં આ પ્રેમાળ પત્ની પત્નીના આગ્રહે ભોજન કર્યું અને ને રાત્રી ત્યાં મુઘ્ધરી

ખીજ સદવારે વસંતે જવાનો વિચાર કર્યો પણ લાકડાં આગ દર્શી તે ત્યાજ રહ્યા. એટલામા મુઘ્ધા ત્યાંના એક મંદિરે દર્શન ગ
ઈ. ત્યાં હમણાજ નવા આવેલા એક મહાત્માને જોઈ મુઘ્ધાએ કહ્યું
આશાથી શુભાખ્યા સમાચાર પૂછ્યા. મહાત્માએ પણ તેને કહ્યું કે-

એક સ્ત્રી તેના જોવામા આવી હતી. તેણે વિધવાના ભેગી કાર
વગરની સાડી પહેરી હતી. અને તેના હાથ કાન આભુવણ મંદિત
હતા. પણ આંસુ છુપાવવાને આખોએ હાથ દેવા જતાં મ્હેં સાદાની
ખંડી દીધી હતી. અને તે સ્ત્રીએ સૌમાન્ય મુચક ચુડીએ મદ
પહેરી રાખે છે તેવે સ્થાને હતી. અચિત, અચિત એ દુઃખી યુવતિને
દેખાવ અને વસ્ત્ર ઉપરથી મ્હેં વિધવા ધારી ગ્રીધી હતી. પણ તે ન
ધવા સ્ત્રી હોવી જોઈએ ”

“ મહાશય, આપનું જીવન જેવું પવિત્ર છે, તેવું સુખા થાઓ !
આ સ્ત્રીએ તેવું દુઃખ આપની આગળ કહ્યું હતું ? કહ્યું હોય તે
મને કહેા-મારું હૃદય આશાથી ધ્રુષ્ટી રહ્યું છે.”

“ મુત્રી, હું જાણું છું તે અધુરું કહીશ, પણ આ સ્ત્રીએ અને
કહ્યું તો કશુંએ નહીં. ”

“ કયાથી આવી હતી એવું કશું નહીં ? ”

“ તે પોતે કયાથી આવી હતી, તે તેણે કહ્યું નહોતું. ”

“ મુખ્યમાં તેણે અકાન્ત દુઃખમય જીવન ગાળ્યું છે એવું કશું નહીં ? ”

“ ના, તેના આસુજન તેનું દુઃખ કહી આપતા હતાં, તે સાચાંય તેણે પોતાના દુઃખની કશી વાત કરી નહોતી. ”

“ તેનો સ્વામી તેને શોધતો આવે, તે વખતે તે આ મંદિરોએ પાછો આવશે એવું પણ તેણે કશું નોતું ? ”

“ તેણે પોતાના સ્વામીના પાછા ફરવાની, કે કાર્મ પણ વન કરી નહોતી. ”

“ અને તે કયા જવાની છે, ને તેનો કયા પત્નો મારે તે સંબંધી કંઈ પણ વાત કરી નહોતી ? ”

“ હા, એટલું જાણ્યું છે—આથડતા યાત્રાળુઓની પેઠે પાંચત્ર સરીતાઓના તટ ઉપરના મંદિરોની યાત્રાએ તે જવાની હતી. ”

“ અને મહાશય ! તેના વિષે આપને બીજી કંઈ પણ માહિતિ નથી ? કંઈ પણ સંજ્ઞા તે મુકતી મળે હોય, કે ભુલેચુકે કંઈ પણ શબ્દ ઉચરી મળે હોય, તે આપને વાદ આવે તો જણાવો—તેના સ્વામીનું સુખ અને જીવન આપના શબ્દો ઉપર અવલંબી રહ્યું છે. ”

“ પુત્રી, એક પણ શબ્દ તે ઉચરી નથી અને કંઈ પણ સંજ્ઞા તે મુકતી મળે નથી. તેણે અંહી આવી માત્ર પુજા કરી છે, અને રહ્યું છે; તે સિવાય બીજું કશું કંઈ નથી. બીજા મવારે તો તે વિદાય થઈ હતી. ”

નુખ્યા ઘડકતો હાથે પાછી આવી અને જે અલ્પ સમાચાર મળ્યા હતા તે સ્વામીને કહ્યા. લાલે ક્રિસ્ટુક અને તપાસ શરૂ કરી. અને મંદિરે મંદિર મંદનો અને મંદિરના દાસ દાસીઓમા પુછપરછ ચલાવ્યા; પણ મુલાખના કંઈ વિશેષ સમાચાર મળ્યા નહી. તેઓએ એ સુંદર યુવતિને વિદવાના વસ્ત્ર પુકત જોઈ હતી અને માત્ર એક મન વાસો કરી તે અન્ય સ્થળોની યાત્રાએ ચાલી મઠ હતી. તો પણ એક સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે “તેના કપાળ પર કુમકુમનું ચિન્હ હતું. જેવારી તરતની રહેલી હોવી જોઈએ.”

“પણ તેની સાથે બીજા કોઈ માણસ હતાં?”

વિરાઈ વળેલા ટોળામા મંદિરનો એક ન્હાનો છોકરો બોલી ઊઠ્યો. “ના, બધાએ પરદેશ દેતા ભેગી રણછોડની મા પણ હતી. મને પોરબંદર પોતાને ગામ પાછી મળી છે.”

વાચનાર ! દરે વસંતના મનમા કંઈક નવીનજ આશાઓ પેદા થઈ અને તે વખતેજ તેણે ત્યાંથી પોરબંદરની માડીમાં ઉપડવાના વાચાર કર્યો. સાથે મી. વાવ પણ મદદ રૂપ થઈને નીકળી પડ્યો.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

પતીની તપાસ.

મધ્યરાત્રીનો સમય છે. પોરબ દરમા બધે શાંતિ શાંતિ છવાઈ રહી છે. સૌ પોત પોતાના શયનગ્રહમાં પથારીએ પડ્યા દતા. તેવામાં એ મુસાફરો તરફ આપણે નજર કરીએ. આકાશમાં તારા નિરંતરબધે આ આતુર જનારાએ ઉપર દ્રષ્ટિ કરી રહ્યા હતા. મગરકાને હળુ ઘણી વાર હતી અને આ જલદ તમાસગીરોએ રણછોડની માને નિંદ્રામાંથી જગાડી. એ મુંદર યુવતિની વાત કહેતા હોના અધુમા આંસુ ભરાઈ આવ્યા.

અચીત તે એક બલી બાઈ હતી, પણ પ્રભુએ હોને નિર્ભાગી બનાવી હતી. અમે આગમાંડીએ અને પગે ચાલીને ઘણા દિવસ ફર્યા હતા અને ઘણા મંદિરોનાં દર્શન કર્યાં દતા. અને તે ઘણી વખતે ખીજા વચ્ચે ધારણ કરેલી પવિત્ર સ્ત્રીઓના સંઘમાં ભળતી અને હોમના જેવા ખીજા વચ્ચે ધારણ કરવાની શ્રદ્ધા ધરતી. એક વખત તે રસ્તા ની બાજુએ ઝાડ નીચે બેસી રસોઈ કરતી હતી, તે વખતે મહેં તેને તેના દેખાઈ ગયેલા નસીબની હકીકત પુછી હતી. પણ તે રક્ષ કરવા લાગી હતી. અને એટલુંજ જણાવ્યું હતું કે તેના માતાપિતા કલકતા મા રહેતા હતાં અને તેને મુંબઈમાં પરણાવી હતી.”

આ એ નામોનો ઉચ્ચાર થતાંજ, એ તમાસગીરના હૃદય ઉપર અરશાનું અન્ય કિરણ પડ્યું. અને તેમના મનની ખાત્રી થઈ કે આજ સ્ત્રી તે હતભાગિ સુલાખ હતી.

“પણ બહીબાઈ, છેક છેલ્લી તમે તેને ક્યા જોઈ હતી ? જ્યાંથી ત્હમે તેનાથી છુટાં પડ્યાં હતા ? વસંતે પ્રશ્ન કર્યો “ત્હમારા શબ્દો મ્હારું બાપ્ય ખુલશે, નો મુખધના ધનનો તમારા પગ આગળ દગસો થશે અને એક પતિના આશીર્વાદ તમને સુખી કરશે !”

“બલા શોકાતિ યાત્રાળુ ! શું તે પતિવતી છે-ત્યારે ‘શું તે વિધવા નથી ? મ્હને પણ એવો વિચાર આવ્યો હતો ખરો કારણ કે તે શરમાળ અને ઓછા ભોલી હતી અને ત્હેના કપાળ ઉપર લાલ ચિન્હ હતું પણ ત્યારે એમ કેમ ? અમે ત્રણ દિવસ ભેગા રૂંધો, નો પણ તેણે તેના સ્વામીની વાત કદી કરી નોતી.”

“તે તેમ દશે, પણ ત્હમે ત્હેનાથી ક્યા વિખુટા પડ્યા અને છેક છેલ્લી તેને ક્યા જોઈ, ને કહો. “વસંત ધડકતા દેહે બોલ્યો.

“અમે બિલકુલ વિખુટા પડ્યા નહોતા, અને અમે સાથે સાથે બીજાં યાત્રાળુઓ ભેગા અહીં પાછા આવ્યા હતા. અને ને મ્હારી સાથે આ ગામમાં આવી હતી અને અહીં થોડા દિવસ પેલી ઝાપડી-આ રહી આપ હવેને પોતાની રસોઈ કરતી હતી. પણ હોકો ત્હને પ્રશ્ન પુછીને કટાળો આપના લાગ્યા, અને તેથી ને બેજ દિવસ થયા દ્વારીકા જતી કેટલીક સ્ત્રીઓ સાથે અહીંથી ચાલી ગઈ છે, તે કહેતી ગઈ હતી કે “દ્વારીકા નિવાસી પીતવત્સી ધારિણિ સાધવી બીઓમાં ભળવાનો મ્હારો વિચાર છે.”

વસંત—“ મિત્ર લાલ, આપણું કાર્મ અહીંથી પુરું થાય છે; હવે પછીની તપાસ હું એકલો કરીશ-મ્હારે જીવનમાં કરવાનું હાલ બીજું કંઈ નથી. મ્હારા જેવા ધરમાર વગરના રખાડનારનો આપની પત્નીએ સ્નેહપૂર્વક સત્કાર કર્યો છે, અને આપે પણ મારા જેવા અ-

પાત્ર આણસને સહાય કરી છે, તેનો ઉપકાર હું કરી વિસરીશ નહિ. મહારા હૃદય ઉપરનો ધણો ભાર ઉચ્ચકાઠ ગયો છે અને પાપકર્મ મહારા આત્મામાંથી સાદ્ય થઈ ગયું છે. મહારી પત્ની હજી જીવતી છે, એવું જાણી મહારામા નવું જીવન આવ્યું છે. અને હવે ત્હેનો પતો મેળવતા સુધી આ તમામ હું જારી રાખીશ પણ નહીં મળે, તો એ તપાસમાં અને તપાસમાં જ પ્રાણ છોડી દેશ. ”

પોરબંદરથી દ્વારિકાપુરી જવાને ગાડા રસ્તો છે અને દરિયાઈ માર્ગ પણ ખુલ્લો છે. પરંતુ ગાડા રસ્તામાં લાખી મુસાદરી કરવી પડે છે અને દુઃખ વેઠવું પડે છે. શહેરમાં અધે મંદિરો મંદિરો છે અને હિંદુ યાત્રાળુઓ અહીં રોજ મૂતપુર્વજો અને સગા સખીઓ નું શ્રાદ્ધ કરવા આવે છે એમતી નદીને તીરે હારબંધ મનાત કરવાના ઘાટો છે. અને અહીં સવાર સાંજ વિગેગ પીડિત સખીઓ ના વૃંદ મરનારના પ્રેતને પિંડ અર્પે છે. મરનાર પ્રત્યે હિંદુઓ કરતા અધિક પંચબાવ પૃથ્વી ઉપર બીજી કોઈ પ્રજા ધરાવતી નથી.

જે સ્થળે રોજ હજારો યાત્રાળુઓના ટોળા આવ જાય કરી રહ્યા હોય તે સ્થળે જે સ્ત્રી પોતાનું નામ પણ આપતી નહીં, તેનો પતો મળવાની કેટલી આશા ? પણ વસંત હિંમત હારી ગયો નહીં, શોધ એજ માત્ર ત્હેનું જીવન કાર્ય હતું; અને એજ ત્હેના પાપનું આવશ્યક પ્રાયશ્ચિત પણ હતું.

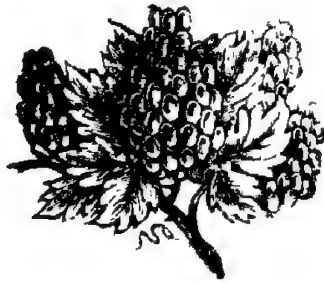
મધ્યાન્હનો શેકાય જવાય તેવો તાપ હતો; અને તે તાપમાં વસંત દ્વારકાની ધુળમય પોળોમાં અધો વખત ફર્યો. ત્હેણે દુકાને પુછ પરછ કરી. મંદિરો પાસે સાંકડી ગલીઓમાં પીતળની મુર્તિઓ વેચતાં સ્ત્રી પુરૂષો બેઠા હતાં અને ત્હેમની પાસેથી પતો મેળવવાનો તેણે ચલ

કર્યો. તે દરેક ગલીઓમા ફર્યો, પવિત્ર મંદીરોમાથી નીકળતા દરેક યાત્રાળુઓને પુછતો નદીને કાઠે ઘાટે ઘાટે ફર્યો.

એક ગામડિયણુ છોડી દુધ લઇને ઘેર જતી હતી, ત્હેની નજર આશ્ચર્યિત હાથના યુવક ઉપર પડી. સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક દયા ભુક્ષિથી ત્હેણે આ મુંદર યુવકના મુખ ઉપરના દુખના ચિન્હોનું નિરિક્ષણ કર્યું. અને તે ક્ષુધિત અને અમકિલ્પિત હતો, એવું તેને સમજાયું.

“ હું આજણુની પુત્રી છું અને મહાશ્વેદ દુધ પીવાને આપને બાદ નથી ” તે નમ્ર સાદે બોલી અને એ શ્રીમંત યુવકની પાસે આર્વા ત્હેના મુખ આગળ ધ્યાલો ધર્યો. વસંત તો આ છોડીની ઉદારતા જોઈને હક થઈ ગયો અને ઘણી આનાકાની સાથે તે દુધનો ધ્યાલો પી ગયો.

વસંતે છેક નાના બાળકથી તે વૃદ્ધ સુધી સૌ કોઈને ગુછી પુછીને તપાસ કરી પરંતુ કંઈ પતો મળ્યો નહીં. અને છેવટમા નિરાશ થઈ ચારે તરફ શહેરમા આમતેમ ફરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

પત્નિનો મેળાપ.

પીગળીને રાત્રીમાં ફેરવાઇ ગઇ પણ આ શોધનો પાર આવ્યો નહીં. પાસેની વીંશીમાંથી તેણે થોડાક સુકો ભાત ખાઈ લીધો, ગોમતી નદીના જળનું પાન ક્યું અને પછી પગથિયા ઉપર થોડો વિશ્રામ લેવા બેઠો. સાંજની આરતીનો સમય થતા મહા મંદિરના ઘંટ ધ્વનિત થઇ રહ્યા હતા, નદીની બાજુએથી પવનની હલેશે મંદમદ આવતી હતી. અને વસંત થાક્યો પાક્યો એક પથ્થરના સ્તંભને અદેલીને ઘસઘસાટ ઢિલી ગયો હતો.

કૃષ્ણ પક્ષની અંધારી રાત હતી. રાતના ઠંડો પવન ફરફર થઇ રહ્યો હતો અને મંદિર તથા બજારનો અવાજ મંદ થઈ ગયો હતો. આ સમયે વસંત એક મૃદુ સ્પર્શથી જાગી ઉઠ્યો અને જોયું તો કંઈ દેખવામાં આવ્યું નહીં. વળી વીચારમાં પડ્યો અને તે મનની બ્રમણ છે એમ માનવા લાગ્યો.

વાંચનાર ! મંદિરનાં પગથિયા ઉપર એક સ્ત્રી આ નિદ્રાવશ સુવકની પાસે ઉભી હતી, તેણે પીળા વસ્ત્ર ધારણ કરેલા હતા. તેણે તે બાદ અનુયાયિની નહોતી-હિંદુ સન્યાસીની હતી. તેના કેશ એક પીળા પટકાથી બાંધી લીધેલા હતા અને તેના ઝુલતા છેડા મુખ અને ખંભા ઉપર પડ્યાની ગરજ સારી રહ્યા હતા. ઝુલતા પીળા ઝખખા

ઉપર કમ્બરે એજ રંગતુ વસ્ત્ર વીંટી લીધેલું હતું. હાથમા સંન્યા-
સિની નાઃ જેવી દંડિકા હતી, અને પગ ખુલા હતા તે આશ્ચર્યિત નિંદ્રા
વશ યુવક ઉપર જો જો કરતી હતી, અને ત્હેની આખોમાંથી આંસુ
ઓ ખરતું હતા.

એ નિંદ્રાવશ યુવકે ચક્ષુઓ ખેંચ્યા, તે વખતે સૂર્ય આકાશમાં
ધબે ઉઘે ચડયો હતો, પોતાના ચક્ષુઓ તરફ ખીજના ચક્ષુઓને
તાડી ન્હેલા જોઇ તે ચમકી ઉઠ્યો અને નેત્રોનાં દ્વાર ફરી બંધ કરી
દીધા, ત્હેણે આકાશ તરફ ફરી હાથ ઉંચા કર્યા અને તેના મુંખમાંથી
શબ્દો નીકળી ગયા, “ કરુણાનિધી ! જો આ સ્વપ્ન હોય તો ફરી
મને જાગૃત અવસ્થામાં મુકીશ નહીં ! ”

“ મહારા વહાલા ધણી ! શા સ.ઃ અહીં મહારી પાછળ-મહારી
પૃથ્વી ઉપર પર્યાટણ કરનારીની પાછળ પાછળ આવ્યા છો ? ” પતિ
વત્સલ સ્ત્રીના આ શબ્દો પુર્વ સમય અને ગત દેખાવોની યાદ આ-
પતા કોઈ પરીચીત ગીત ધ્વનિની પેઠે યુવકના કાનમાં ધીમે રહીને
અથડાયા.

“ ત્યારે શું પરમાત્માએ મહાઈ પાપકર્મ થોઇ નાખ્યું છે ?-ઓ
મહારી ગુલાબ, મારી પત્ની, શું હું ત્હને જીવતી દેખું છું ? ”

“ હવે આપની ગુલાબ અને આપની પત્ની નહીં ! ” ગુલાબે
સાત ચિત્ત પ્રત્યુત્તર આપ્યો. “ મહારા પ્રિય કાન્ત ! આ ખીજો ઝ-
બ્જો આપ દેખતા નથી ? હવે હું પૃથ્વી ઉપર કોઇ જીવતા મનુષ્યની
પત્ની નથી મહેં માંડે છુદ્ધ હૃદય ને જીવન ઈશ્વરને અર્પણ કરી દીધું છે !
થોડી પણ બને મૌન રહ્યા. આખરે વંસત બોલ્યો. “ ગુલાબ !

મહારા હાથ ઉપર તહારો હાથ મુક આ મહારા અવ્યવસ્થિત મગજ-
ની બ્રમણા નથી, અને તું જીવતીજ છો, એવી મારા મનની ખાત્રી
કર ! ”

ગુલાબે ત્હેના હાથ ઉપર પોતાના હાથ વતી મૃદુ સ્પર્શ કર્યો
અને પતિ સાથન સ્પર્શના વિચારથી જરા ધુજી ઉઠી. પુગ્તજ તેણે
હાથ પાછો ખેંચી લીધો.

“ નહીં પ્રિયે. મહેને તારી ક્ષમા ચાચવા દે: મહેં તહારી યુવા-
વૃથા અનેક દુઃખરાશીથી દુઃખમય બનાવી દતી અને મહેંજ તને
મ્દાજ કુદય અંત મહારા ગૃહથી અળગી કરી પૂગી ઉપર રજળતી .
કરી દતી ! ”

પસંત ઇજરતો ધુજતો ગુલાબના પગને પકડી રહ્યો અને આસુ-
થી તે બીજવવા લાગ્યો. તેમથી છુટા થતા ગુલાબને ઘણોજ પ્રયાસ
પડ્યો અને તે યુદ્ધી થતાં પાછી સાંત સ્વરે બોલી.

“ કાન્ત ! ગતકાળ આપણી વચ્ચે નષ્ટ થઈ ગયો છે અને
ભુલાઈ વિસરાય ગયો છે, ત્હેને ફરીથી યાદ કરો નહીં. અને જે
એકત્રો આપણા પાપ ઘોવાને સમર્થ છે; તેની ક્ષમા માગો. ”

“ અચિત ત્હેની ક્ષમાની જરૂર છે. અને મેં જે દુઃખ વેદ્યું
છે તે જાણતી હો તો ગુલાબ ! તું પણ મહેને ક્ષમા કર. ગતકાળને
કેવો રીતે વિસરી શકું-સારી દિવસ છે ત્હેના બચવાળ સ્વરૂપમાં મહારા
સ્મરણ પથમ: અમ્મી ઉભો છે. ઘણીવાર મને તમ્મર આવ્યા છે
અને મારી આખમા આસુના પડ ફરી વળ્યા છે. મહારા જીવનના
અર્ધપદને મહેને અધમુલો કરી દીધો છે. અને દયાને માટે કાફા મા-
યા છતાં તે કયામ પણ મને પ્રાપ્ત થઈ નથી. ઘેર પાપની છાયા-

ભયંકર સ્ત્રી હત્યાના વિચારે-નિરંતર મહારૂં મગજ ભભાવી દોડું છે અને મહારૂં લોહી વલોવાઈ જઈ; મહારૂં હૃદય ધડકતું બંધ થઈ ગયું છે. ”

“ અફસોસ ! આપે ઘણું બારે હુ ખ વેદ્યુ છે, પણ પરમદયાળુ પ્રભુ આપને શાન્તિ આપશે. ”

“ એજ મધ્ય રાતે એ પાપની ભ્રમણા મને થઈ આવતી. અંધારી ગતે જળ ઉપર તરતું રાખ મહારી ટ્રિગોચર થઈ રહેતું અને હું મહારી ભ્રમણામાંથી બહી ઉત્તો. જે મિષ્ટ જીવન મેં ગુમાવ્યું હતું; અને જે યુવાન હૃદય મેં નષ્ટ કયું હતું, ત્હેનો વિચાર મારી આગળ ખડો થતો અને હુ ગુમ પાડી ઉત્તો, પણ તે સાબળ નાર કે મહારી ઉપર દયા કરનાર કોઈ ન હતું. ”

“ અફસોસ ! એ વહાલા નાથ ! પણ તે વાત હવે જગા દો. જીવનમાં સુખ દુઃખોનો મેં સદાને માગે ત્યાગ કર્યો છે, અને તે મને હવે કશ્વર પરાયણાને સંભળાવો નહીં. ”

“ અચિત, ધર્મનુ શાન્તિ સુખ અનુભવવાને ત્હેં સસારના સુખ દુઃખનો ત્યાગ કર્યો છે પણ એ મહારી ગુલાબ ! જે ચિન્હ તું સુકતી ગઇ છે, તે દરેક ચિન્હ અને દરેક પરિચિત વસ્તુ મહારા ચક્ષુને એટલી સોષોની પેઠે ભોકાય છે; અને તેથી મહે પણ મુખમના મહારા એ એકાત અને તિરસ્કૃત ધરનો ત્યાગ કર્યો છે. મહે મનવિસારા માટે પોજોનો આશ્રય લીધો; અને હુ સુગંધા ખેનને ઘેર ખયો. પૃથ્વી ઉપર કોઈ પણ સ્થળે શાંતિ હોય, તો એ દીન સ્ત્રીના હૃદય અને ત્હેના ધરમાજ છે. ગુલાબ ! બાહ્યાવસ્થામાં ત્હેનો તારા ઉપરનો સ્નેહ અપરિમિત હતો, એને આજે પણ તે ત્હેને સદાને માટે યાદ કરે છે,

મહેં ધાધું કે નુ નેની દયા માગીશ, તો ને મને ક્ષમા કરશે અને મને દીવાસો આપશે.”

પોતાની લાખા વખતની વિયોગીની બાલ્યસહચરીના વિચારથી ગુલાબના ચક્ષુ નિસ્તેજ થઈ ગયા અને પીળા ઝમાનીએ તેણીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું.

વસંત એક ક્ષણ ખોલતો ગંધ થઈ ગયો અને ગુપચુપ એ અશ્રુ પિટ્ટુ ટૂંકેના મઠા મુખ ગાલ ઉપર થઈ ગમડી પડ્યા. ફરી વધુ શાંત ચિત્તે તેણે પોતાની વાતો ચલાવી.

“ ગુલાબ ! તારો પત્ર, જે તારા પ્રેમની છેલ્લી નિવાની દાખલ તું મુક્તી ગઈ હતી, તે સદા મારી છાતી સરસો રહે છે. એ પત્ર મને ઘણા મંદિરો ફેરવ્યો છે. અને ઘણા મંદિરો મેં તારી તપાસ કરી છે અને નદીને તીરે તારું સ્વપ્ન અનુભવ્યું. કિં બહુના ઇશ્વરે મ્હારી ગુલાબ-મ્હારો પ્રેમ-મ્હારું જીવનન-મને પાછું આપ્યું છે ! ”

ગુલાબનું સ્ત્રી હૃદય તેના પીળા ઝમાની નીચે ધડક ધડક થઈ રહ્યું. અને તેના સ્ત્રી ચક્ષુમા આસુ ભરાઈ આવ્યા. એ સાધવી સ્ત્રી જરા કંપને સાદે બોલી ?

“ મ્હારા વહાલા કાન્ત ! બાળને પાપ મુક્ત કરવાને મનુષ્યને અધિકાર નથી. એકલો તેજ આપણા જીવન શુદ્ધ કરી શકે છે. પણ જે સ્ત્રીની પ્રાર્થનાઓની કમંપણ ઉપયોગીતા હોય, તો ને આપના માટે પવિત્ર મંદિરોમાં હું સવાર સાજ કરીશ. આપે ચિરકાળ ઘણીજ અસહ્ય વેદનાઓ વેડી છે અને ગતકાળની ભુલોનો આપને ઘણો બચપ્રદ પરતાવો થયો છે. અને ઇશ્વરને સાક્ષી ભૂત રાખી હું કહું છું કે જીવીશ ત્યાંમુધી મ્હારા હૃદયમા આપના તરફ કદિ કોઈનો વિચાર આણીશ વહી. ”

“ ગુલામ ! તારા પ્રેમાળ શબ્દો માટે હૃદય તારા । મષ્ટ હાકન પ્રસાદિક કરે ! મેં તારે! અપરાધ કયો હતો, અને તેં તે ક્ષમા કર્યો છે । હું તારી પાસે અપરાધ પૂછું આવ્યો હતો અને તેં મારે માટે હૃદય સ્તુતિ કરવાનું વચન આપ્યું છે-તે હું જીવનના અંત સુધી ભુલીશ નહિ. પણ ગુલામ ! હવે તારા હૃદયની વાતો કહે-શા હુએ તું એકદી ક્ષે છે તે કહે ”

“ ના, મહાર. વહાલા નાથ ! મહારી વાતો હૃદયમય નથી. હૃદયના આશ્રિતને હું બ હોતું નથી. આ સ્થળે એક પવિત્ર આશ્રમ • મંત્રાચલની સ્ત્રીઓ છે, અંત તેમનું જીવન યાત્રાના અને પુણ્ય કર્મના વ્યતીત થાય છે. એ આશ્રમની કેટલીક સ્ત્રીઓએ ઘણું દુર સુધી યાત્રાઓ કરી છે. અને જગદ્ગેજ મનુષ્યની દ્રષ્ટિએ પડેલા પવિત્ર સ્થળોના દર્શન કર્યાં છે. પવિત્ર ગંગા નદી જે સ્થળેથી ઉદ્ભવે છે. એ ગોશુખના ક્ષિત્ર ક્ષેત્રો તેમણે જોયા છે પરમાત્માના અનેક મંદિરોના ભક્તિ કરવી અને તેના માદા અને શોકગ્રસ્ત પ્રાણીઓને સહાય કરવી એજ તેમનું જીવન કાર્ય છે. અને તેઓ ઘણુંજ પવિત્ર જીવન ગાળે છે. તેમણે આ દીનપ્રવાસિનીને પણ સહાય થવાનું વચન આપ્યું છે. અને તેમના સગમા સંસારની ચિંતાઓ અને તત્તારના દુઃખ દુઃખ વિસરી જઈશ મેં તેમને । પવિત્ર વેશ ધારણ કર્યો છે, અને તેમના જેવું પવિત્ર જીવન ગાળવાને યત્ન કરીશ. શા આશા કરું છે કે આ પવિત્ર જીવનમાજ આનંદ છે. ”

“ મહારી ગુલામ ! તારા વિચાર ખરેખર સ્તુત્ય છે અને તારા પવિત્ર જીવનને અનુસરતો છે. પણ શું તું ધારે છે કે હૃદય જેઓ દેવાસયમા દર્શન કરે છે તેમનીજ ભક્તિ સ્વીકારે છે ? શું

તું ધરે છે. કે જેઓ સંસારમાં રહી પોતાના બાધ બહેનોને સદાય કરે છે, ગરીબોને આશ્રય આપે છે; અને જગતની મોહનીઓની મધ્યમાં સદાયચરણથી ચાલવાના ચત્ન કરે છે, તેમની ઈશ્વરને પરવા નથી. ”

“ ના, શાસ્ત્રમાં એમ પણ કહ્યું છે. કે જેઓ સંસારમારહીને સત્પત્રે ચાલે; તેઓ મંદીરો અને વેદીઓ સનમુખ થતા સ્વાત્માર્પણ કરતા પણ વધુ પવિત્ર સ્વાત્માર્પણ કરે છે. જીવનના કર્તવ્યો કરવાને અયોગ્ય અને અશક્ત સ્ત્રી પુરુષોજ વૈરાગ્યમાં શાંતિ શોધે છે, એ મ્હારા બહા! ધણી ’ હું પણ એક મ્હારાં કર્તવ્યાગા વિરૂપ થયેલી અમળા છું અને સંન્યાસિની પેટે મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત શોધું છું ”

“ ના મ્હારી ગુલાબ ! તું ત્હારા કર્તવ્યમાં વિરૂપ થઈ નથી તારા કરતા વિશેષ નમ્રતાથી દુઃખ સહન કર્યા હોય અને જંગલો અને એકાંત સ્થળોમાં વિશેષ તપશ્ચર્યા કરી હોય એવો કોઈ પણ પતિ કે ભક્ત મારા બંધુવામાં નથી. ગુલાબ; વિરૂપ તો હું થયો છું અને હૃદય પણ માફજ અપવિત્ર કામો તરફ વળ્યું હતું. અશક્ત તો હું છું અને જાવાર તથા મદદની જરૂર મને છે. શું તું તારા વિપત્તિ ગામી પતિની બાબુએ ઢીલી રહીશ નહીં—શું તું તેને વધુ પવિત્ર જીવન ગાળવામાં મદદ કરીશ નહીં ? ”

“ ના, મ્હારા બહાલા પતિ ! જીનું હૃદય કામળ હોય છે અને જીનું મન ડગમગતું હોય છે; મને ફરી લાલચમાં નાખો નહીં. ”

“ ગુલાબ ! ત્યારી ગરીબ જર્જરિત માતાને યજ્ઞમાં તું છો, તેની વૃદ્ધાવસ્થામાં દિલાસા આપવા—તેની મરતી વખતની આંખોને વાત કરવા આવીશ નહીં ? ગુલાબ ! જેણે તને ઉછેરીને મોટી કરી

છે. તેના અંત સમયના જીવનમા તારા આનંદનો ઉન્નેસ કરવા આવીશ નહીં ? ”

“ નાથ મને ક્ષમા કરો. મહારાથી નહીં અવાય, હવે મારે મૃદ જોવું કંઈ બાકી રહ્યું નથી. ” ગુલાબે ગંધી યાદ તાજી થતા કુસ્કે ચઢીને કહ્યું.

“ પણ પ્રિયે ! તારા પરતાતા પતિનું હૃદય એ તારું મૃદજી વસાંતે કહ્યું. “ ગુલાબ ! આપણી યૌવન પ્રારંભના દિવસો ખજા યાદ કર. તને યાદ છે કે આ આખોતે તું કેવી પ્રિય હતી ? હું યજ્ઞીજ દુઃખમય જીવનમા દસાઈ ગયો હતો; હું પતિત થયો છું. મેં ઘેર પાપ કર્મ કર્યું છે, પણ ગુલાબ ! હું સાચું કહું છું; તારો પ્રેમ હું કદી વિસરી ગયો નથી. તું વાન વંદુ હતી તે વખતના કંટા આજે તું આખોતે વધારે પ્રિય છો-મહારા હાથમા ઉઠરીને તું સ્ત્રી ત્વમા આવી તે વખતના કરતા આ અધિત હૃદયને આજે તું વધારે પ્રિય છો ! પરમાત્માએ મને પાપમાથી બચાવ્યો છે અને હું તેની આજ્ઞાઓ પાલન કરવાનો યત્ન કરીશ. ગુલાબ તું પણ મને એક પત્ની વ્રત પાળવામા સહાય થા ! ”

ગુલાબની આકૃતિ ઉપરથી એક સહેજ ધુન્ધરી પસાર થઈ ગઈ અને બેસતા બેસતા તેને દુમો ભરાઈ આવ્યો. મનુષ્ય હૃદયના દરેક ભાવ વશ કરી શકાય છે અને શાંત થઈ શકે છે. અને દરેક યાદ ભુલી જઈ શકાય છે, તે પ્રેમ તેનાથી કદિ વિસરી જવાતો નથી. આ સુંદર પ્રતિપ્રાણ પત્નીએ સ્ત્રી હૃદયના ઉજળતા ભાવ દર્શાવી રાખવાનો યત્ન કર્યો, પણ તેના શબ્દોન્યાયા તેના હૃદયની નિર્મળતા છુપી રહી શકી નહીં,

“ ઓ વહાલા ધણી ! મને ગરીબ અમળાને જવા દો. આપણે ભેગા પશુ મલ્યા—આપણે વિખુટા પશુ પડ્યા—હવે આપણે આપણા મનપસંદ માર્ગે ચાલીએ, તેમાંજ આપણું શ્રેય છે. હું તો મારે જે શાંતિ મને જગતમાં નથી, તે ઇશ્વર સેવામાં પ્રાપ્ત કરીશ. અને ઓ મારા કાન્ત ! તમે તમારી પદ્ધતિ યોગ્ય દેશ સેવા તથા પ્રજા સેવા કરો. અને આપને ઉચ્ચ કર્તવ્યોનું જ્ઞાન કરાવનાર ઇશ્વરની ભક્તિ કરો તો એ આપને મારે જીવનના ઉચ્ચતમ યત્નો છે. સ્ત્રી ના પ્રેમ કરતા એ ઉચ્ચતર આશયો છે. નાથ ! એ કર્તવ્યો પુર્ણ કરો અને મને ગરીબ દુઃખી અમળાને મ્હારું ઈચ્છિત શાંત જીવન ગુજારવા દો. આમાંજ આપણું શ્રેય છે. મારા કેશ ભુરા થશે ત્યારે ઉત્તર વયમાં ફરી આપણે ભેગા થઈશું અને જે નિકટ સંબંધમાં આખણે વિરૂપ થયા છીએ; તે સંબંધ તાજે કરવાના યતન વગર જીવનમાં પાંધુની પેઠે આપણે ભેગા રહીશું ! ”

“ મ્હારી પ્રિય ગુલાબ ! હું ચુક્યો છું. પણ ઇશ્વર મને સહાય કરશે. અને તું મારી બાબતે દર્શક તો દજી પણ હું વિનયી થઈશ. ગુલાબ, મહેં તારો અપરાધ ક્યો છે અને હું અન્યાયને માર્ગે ચાલ્યો જઉં. પ્રિય ગુલાબ; મ્હારા ઇશ્વર સન્મુખ હું કદી છુટી જઈશ પડ્યો. નથી. તે હું તારી આગળ છુટણીએ પડું છું—મ્હારી ગૃહદેવી, મને તારા લાયક થવાને સહાય થા. ”

“ ઉઠો ઉઠો. ” ગુલાબ ડરકા ખાતી બોલી ઉઠી. “ ઉઠો ઉઠો નાથ, હું સ્ત્રીત્વમાંથી દજી નીકળી ગઈ નથી. હું ખરું કહું છું, હું કદી અને આપની પત્નિ ગણવાનું બંધ કરીશ નહીં. ખસિત નાથ હું જીવીશ ત્યાં સુધી અને પૃથ્વી ઉપર ફરીશ ત્યાં સુધી આપનો પ્રેમ

મારા હૃદયમાં ધારણ કરી રાખીશ. અને જગદીશ્વરની સેવામાં મહેં
મારું જીવન અર્પણ કરું છે છતાં એજ જગદીશ્વરે મને સ્ત્રી બનાવી
છે. અને તે મને મારા હૃદયમાં સ્ત્રીત્વનો ભાવ ધારણ કરવા દેશે
નાથ ! આ સ્વીકાર કર્યો પછી મહને મારા ઇષ્ટ માર્ગે જવા દો,
આપની આદૃતિ સર્વદા હું મારા હૃદયમાં ક્રોતરી રાખીશ અને અ-
ત્યાગીની પ્રાર્થનામાં પણ આપનું નામ જોડીશ. પણ અ પીળા
વસ્ત્ર ધારણ કર્યો પછી મહારાથી જગતમાં તો પાછા ફરી શકાય
તેમ નથી. ”

“ના, મહારી પ્રિય સાધ્વી ગુલાબ, તારા હૃદયમાં જીવનના
માત્ર હજી નષ્ટ થયા નથી, તો આ પીળા વસ્ત્રોનો તને પાંચ આવે
તેમ નથી. લગ્નની રાતે હાથમાં ધારણ કરેલી ચુડી તે હ જી કંઈ
દીધી નથી; અને એ શુભ ચિન્હ છે. ત્યાં મુધી હું ધારું છું કે તું
માત્ર નવિના છો અને હજી સાધવી સ્ત્રીઓના આશ્રમમાં બગી નથી
નવિનાઓને ઘેર પાછા ફરવાની છુટ છે અને એ શુભ ચિન્હને
આધારે હું તારા ઉપર મારો અધિકાર માનું છું. ખત ત્યારે મારી
આજ્ઞા માને છે કે નહીં. મારી આજ્ઞાને અનુસરીને ઘેર પાછી ફરે છે
કે નહીં? ખાત્રી રાખજો તારો પતિ તારા ઉપરનો પ્રેમ કદા વિસરી
શકનાર નથી અને તે તને સદાને માટે હૃદયમાં ધારણ કરી રાખશે,
અને પૃથ્વી ઉપરની પવિત્રતા પવિત્ર, ઉચ્ચતા ઉચ્ચ અને પ્રેમાળતા
પ્રેમાળ પતિને લાયકનું આચરણ આચરવાને ચેતન કરશે.

વાચનાર ભારત વર્ષના શીતકાળનો સૂર્ય આ પ્રેમાળ ક્ષમાશીલ
દંપતી ઉપર તેનો દીવ્ય પ્રકાશ પ્રસરી રહ્યા હતા. અને પાસેના મં-
દિરમાં પ્રાતઃકાળનો ઘંટ ધ્વનિ થઈ રહ્યો હતો. એક પ્રમાદી પતિ

પશ્ચાત્પથી કેકાણે આવ્યો અને તેના પતિ સ્ત્રીના પ્રેમથી બચ્ચા દત્તો.

હવે વસંત પોતાની પતિન ગુલાબને લઈને ન્યાહ પાછો ગયો. તમામ કેકાણે સગા વહાલામા ખબર કહેવડાવ્યા. તેઓ સૌ એક પછી એક મળવા આવ્યું. મી. લાલ તથા મુઘ્ધા પણ તેને મળવાને માટે આવ્યા. વસંતે લાલનો ઘણોજ ઉપકાર માન્યો, ગુલાબના સાતપિતા પણ મળવાને આવ્યા અને પોતાની પુત્રીને પુનઃ શ્રવતી જોઈને ઘણા જ ખુશી થયાં.

વાચનાર ! હવે આ પ્રેમાળ પતી પતિન સુખેથી પોતાના દિવસો આનંદમા ગાળવા લાગ્યા અને જેમ ચંદ્રમાના અજવાળામા કુમુદ ખીલે છે તથા વસંત ઋતુમા ગુલાબ ખીલી નીકળે છે તેવા રીતે આ પતી પત્નીનું જોડું ગોમવા લાગ્યું; અને પોતાની અંદરથી વસંત કરવા લાગ્યું.

તમામ જાતના પુસ્તકો વેચનાર.

પ્રુકસેલર મંગજદાસ જોઈતારામ.

ઠે. રીચીરોડ—અમદાવાદ.

બુકસેલર-મંગલદાસ જોષીતારામના
પુસ્તકાલયમાં વેચાતાં પુસ્તકોનું
સુચીપત્ર.

દેવતાઈ પલંગ કો. ૦-૮-૦

મુદ્રા હમારી નોંધલ કો. ૦-૧૨-૦

તમામ જાતનાં પુસ્તકો કીફાયત ભાવે વેચનાર,
બુકસેલર-મંગલદાસ જોષીતારામ.
રીચીરાઈ-અમદાવાદ.

આ પ્રીન્ટિંગ ઓફીસ દ્વારા તૈયાર કરાયેલું છે. અમદાવાદ

